

Publius Ovidius Naso: Átváltozások (Tereus, Progne és Philomela) 3

Ifjabb Plinius: Levelek 11

Zsupán Edina: Plinius laurentumi villájának leírása

Vitéz János kódexében (tanulmány) 21

Szili József: Catullus „Odi et amo”-ja (jegyzet és fordítás) 32

Csehy Zoltán: A vörös megszámlálhatatlan árnyalata

(Anne Carson verses regénye magyarul) 35

Fenyvesi Orsolya: Te is (vers) 45

Vass Norbert: Porhó (próza) 46

Papp Máté: Átjáróház (Krulik Zoltán: *Az utolsó papírrepülő*) 51

Krulik Zoltán: Újabb történetek (próza) 55

Vlagyimir Burics versei 61

Gyürky Kata: „Olvasó, azonosulj” (*Gyalogösvények a magasba.*

Nyolc (tegnapi és mai) szlovák költő) 66

Tóth László versei 72

Bakonyi István: Apasírató Felvidékről

(Fellinger Károly: *Köti a sötétséget*) 76

Fellinger Károly versei 78

Jász Attila versei 80

Szolláth Katalin: Molnár Péter 75 (laudáció) 82

Monostori Imre: W. T. és az UFO 85

Wehner Tibor kisprózái 94

A borítón és a lapzárókon Molnár Péter munkái

E számunk szerzői:

Bakonyi István kritikus (Székesfehérvár), Burics, Vlagyimir költő (1932–1994), Catullus, Caius Valerius római költő (Verona, i. e. 84 (?) – Róma, i. e. 54), Csehy Zoltán költő, műfordító (Dunaszerdahely), Fellingner Károly költő (Jóka), Fenyvesi Orsolya költő, műfordító (Bp.), Gyürky Kata kritikus (Debrecen), Jász Attila kultúrindian (Gerecse), Krulik Zoltán, zenész, író (Bp.), Monostori Imre irodalomtörténész (Tatabánya), Muraközy Gyula műfordító (1919–1991), Ovidius Naso, Publius költő (i.e. 43-i.sz. 17), Papp Máté kritikus, szerkesztő (Bp.), Plinius, Ifj. író (61–113), Szili József irodalomtörténész, műfordító (Bp.), Szolláth Katalin képzőművész (Kecskemét), Tóth László költő, fordító (Dunaszerdahely), Vass Norbert író, történész (Kaposvár), Wehner Tibor író, művészettörténész (Bp.), Zsupán Edina történész, könyvtáros (Tata)

ÁTVÁLTOZÁSOK*

Tereus, Progne és Philomela

Senki se hinné, ám csak Athén részvéte hiányzott,¹
 meggátolta a harc, mert mopsopi bástyafalára
 vad, barbár seregek támadtak tengeri haddal.
 Thrák Tereus szétverte segédcsapatával a flottát,
 és roppant hírnév koszorúzta, a győzelem éke,
 gazdag volt és nagy sereget vezetett, s a családja
 hősi Gradivus utóda, ezért Pandion a lányát,
 Prognét hozzáadta. De nem pártolta a nászuk
 Iuno, sem Hymenaeus, a Gratia sem kacagott ott,
 Eumenisek temetésről csent fáklyái lobogtak,
 Eumenisek készítették el a nászhoz az ágyat,
 s egy mocskos, huhogó bagoly ült meg a násszoba tornyán.
 És ez a vészzuhogás köti Tereushoz feleségét,
 és ez a vészzuhogás kíséri fiuk születését.
 Boldog Thracia mégis, hálát zeng az egeknek,
 ünnep a nász, Pandion lánya s a hős öröme,
 ünnep a nászuk drága gyümölcse: Itys születése.
 Mennyire csalfa a felszín! Már fogatával a Titan
 ötször hozta el éppen az őszt, így teltek az évek,
 és Progne szólt nyájasan ekkor a férjnek: „A húgom
 látni szeretném, engedj hozzám, hogyha szeretsz még,
 vagy jöjjön hozzánk el látogatóba! Sokáig
 nem marad: ígérd ezt az apósznak! Nincsen ajándék,
 mely becsesebb, mint látni a húgom!” Küldi hajóit
 máris a habtajtékba, vitorla feszül s evező hajt,
 és piraеusi part vár rá s Cecrops kikötője.
 Áll az apósa előtt, és összefonódik a két kéz,
 és nyájas hangon cseverészik azonnal a két fél.
 Mondja, miért is jött, hogy a hitvese vágya mi lenne,
 és ígéri, az elkért lányt mielőbb hazahozza.

Íme, belép Philomela, ruhája ezer ragyogást ont,
 ő maga még ragyogóbb! Csak a naisok és dryasok közt
 élnek ilyen szépek, mondják, pompás ligetekben,
 már ha felékszerezed, ha ruhákba takargatod őket.

Tereus ránézett, lobbantak benne a lángok,
 így kap lángra a szikkadt, sárga kalász is a tűztől,
 így ég szénakazal, s így gyullad a lombos avar meg.
 Tényleg szép az az arc, de a férfit az ösztöne hajtja,
 még a legyet röptében is – ő thrák férfimorál ez.

Gerjedezése saját bűn és fajtája hibája.

Kezdi a kísézőket lágyítgatni arannyal,
 hű dajkáját is, sok ajándékkal megy a lányhoz,
 fűt-fát ígéret, birodalmát is neki adná,
 sőt: megszökteti majd, azután megvédi a harcban.
 Bármit megtesz, olyan féknélküli már a szerelme,
 mellkasa szétrobban, nem férnek benne a lángok.

Nem bír várni, heves vágyát kikotyogja az ajka,
 Progne vágyaiként próbálja eladni az érzést.
 Ékesszólóvá teszi őt a szerelme, ha túllő
 olykor az illemen, azt nyilván Prognétól idézi,
 sőt: könnyekre fakad, mert Progne könnyeit ontja.

Égiek, ó a sötét vakság de nagy úr a halandók
 szívében! Tereust is a bűne mutatja erényes
 férjnek, a bűne miatt dicsérik ezerszeresen meg!
 És Philomela bedől: két karja az apja nyakán csüng,
 s kérleli gyöngéden: nővérét látni szeretné,
 nézze a lánya javát, (de hisz épp ezzel teszi tönkre!)

Tereus nézi a lányt, és már-már látja az ágyban,
 látja a csókokat is, s a nyakát karjába temetni,
 ez táplálja tüzeit, dühhé gerjesztve a vágyát,
 és valahányszor a lány megölelte szelíden az apját,
 apja helyén képzelte magát: dühe erre sem enyhült.

Két kérés meggyőzi az édesapát: Philomela
 hálásan néz rá, és büszke közös sikerükre
 Tereusszal, nem sejtve, közös lesz majd a bukás is.
 Phoebusnak nem volt már túl sok dolga: Olympus
 lejtőjét koptatták fürge patás paripái:

bő lakomát kapnak, Bacchus leve dől az aranyló
 serleg ölébe, a lány álom béklyózza a testük.
 Fekszik az odrys törzs feje, ám esze folyton a nő jár,
 látja az arcát, mozdulatát, karját, s beleizzad,

és elképzeli, hogy mit tenne pucéran a lánnyal,
szítja a lángjait és felperzseli álma esélyét.
Felvirradt, az após meg a vő búcsúzva kezét ráz,
Pandion rábízza a lányt, s könnyezve beszéli:
„Kedves vőm, immár jó szívvel bízom a lányt rád,
két lányom, s Tereus, te magad kértek szeretettel,
jámbor kényszer hajt, s kérlek, becsültre, családra,
isteneinkre, megóvjad, mint apa szokta a lányát,
és az öregkorom édes-kis vigaszát ne sokáig
tartóztasd (minden perc számít), küldd haza gyorsan.
És, lányom, ha akad még benned némi kegyesség,
térj haza gyorsan (elég baj, hogy távol van a nénéd)!”
Így búcsúzik, a lányát megcsókolja szípgova,
lágyan, lassan csordul a búcsúkönnny ki szeméből,
jobbjaikat felemelteti és egymásba fonatva
esketi őket meg, lányát s a fiúunokáját
kéri, köszöntsék majd a nevében is otthon, a végső
búcsúzás halvány szavait szétmosta a sírás,
balsejtelmei lettek, a lelke szorongani kezdett.
Tarka hajóba mihelyt Philomela betette a lábát,
épp csak a parttól ellökték, csak kezdtek evezni,
„Győztem! – szólt Tereus – Teljessé válik az álmom!”,
ujjong, és örömet halogatni se bírja a barbár,
folyton a lányt bámulja, tekintete el nem ereszti,
mint Jupiter sasa, hogyha a horgas karmai közt víz
égbe nyulat, s beleejti utána a fészke ölébe,
nincs menekülni esély, s bámulja a gyilkos a prédát.
És a hajó kikötött, fáradtan szállt ki a népe,
Pandion lányát a király egy elhagyatottan
álló istállóba cipelte az ősrög erdőn:
éjj sötétség van, sápad, fél, reszket a szűzlány,
kérdézi nővérét, könnyektől bíbor az arca,
Tereus mocskosakat mond, és rámászik szűzre,
majd meghágja vadul, kiabálhat a préda, hiába
sír nővére s az apja után, vagy száll szava éig!
Reszket, mint a riadt, sebesült bárány, ha a farkas
szájából szabadul, csupa seb, s minden csak ijeszti,
vagy mint hogy a tolla csurom vér lett a galambnak,
és a mohó karmoktól retteg, ahogy belevájtk.
Észhez tért lassan, s a haját tépdeste, a kócost,
mint aki épp gyászol, kezeit veri, már csupa folt lett,

két tenyerét veti égre: „Te barbár! Mekkora bűn ez!
 Mit tettél, te bolond? Az apám jámbor szava, könnye
 ennyit számított? Nővérem senki előtted?
 Nem számít a szüzességem, sem a hitvesi esküd?
 Mindent tönkre teszel: néném mellett a te kurvád
 én legyek? És te közös férjünk? Jogosan lakolok majd.
 Hűtlen, mért nem küldöd a lelkem az égbe, a bűnöd
 így betetézhetné! Bár tetted volna a mocskos
 testi erőszak előtt, holt árnyam tiszta lehetne!
 Hogyha az istenek ezt látták, ha hatalmuk erős még,
 hogyha éreynemnek meg van menekülni esélye,
 méltán megbűnhődsz! Nem gátol már a szemérem,
 ocsmányságaidat szétkürtölöm úgyis a nép közt,
 hogyha netán kijutok! Ha az erdő foglya leszek, majd
 ettől zúg! Sziklák olvadnak hallva a sorsom!
 Csak meghallja az ég, s egy isten majd a magasban!”
 Ettől még jobban felmérge a durva akarnok,
 és félelme se volt kisebb: kettős oka volt, hogy
 rántsa ki oldala tájt csüngő kardját hüvelyéből,
 tépi haját, és hátra csavarja a nőnek a karját,
 megláncolja. A gégejét Philomela örömmel
 nyújtja felé, hisz a kardtól várja, reméli halálát.
 Ő meg a nyelvét, mely úgy tiltakozott, mely az apját
 hívta, amely dadogott, csippenti ki és a vasával
 metszi el. És a torokban hosszan ráng maradéka,
 s lenn, a koszos földön nyöszörög reszketve a nyelvtest,
 mint a lemetszett kígyófark, vergődve vonaglik,
 lüktet, haldoklik, s úrnője nyomát lesi folyton.
 Azt mondják (nyilván túlzás), hogy Tereus eztán
 többször is újra kiélte a csonkolt testen a vágýát.
 Volt még képe, s utána siet Prognéhoz, a nejhez,
 s az hűgáról kérdez megpillantva a férjét,
 sóhajt álságos Tereus, s azt mondja: halott már.
 Sír is, hadd tűnjön hitelesnek. Tépi le fénylőn
 fénylő, dús, arany öltözetét, csupaszítja a vállát,
 gyászfeketét ölt és temetésre hivatja a népét,
 holttest nélkül a sír, s bemutatja az áldozatát (bár
 él a „halott”!), sír is, bár másért kellene sírni.
 Kétszer hat csillaképen járt túl a Napisten,
 eltelt egy év. Hát Philomela? Kiszökne, de őrzik.
 Sziklák vaskos teste keríti be körbe az aklot,

megnémult, nincs hangja. De ötletet adhat a kín is,
 mert a nyomor közepén leleményes gyakran az elme.
 Ócska szövőszékére feszíti finom fonalát föl,
 és a fehér fonalakba vörössel rója betűit,
 minden bajt belesző, s átadja a szolgaleánynak,
 elmutogatja, hogy úrnőjének küldi a vásznat.
 Elviszi Prognénak, nem sejtve, miféle levél az.
 És szétgöngyöli máris a vad zsarnok felesége,
 húga keserves sorsát egykönnyen kibetűzi,
 s (kész csoda!) hallgat: a szörnyű kín belefojtja a hangot,
 ekkora ocsmányságra keresve se lelne talán szót,
 könnyel nem vacakol, bosszúja a bűnt a jogossal
 összevegyíti, a bosszúszomj ami élteti már csak!
 Minden harmadik évben a sithoni nők gyülekeznek,
 s Bacchust ünnepelik, ha az éjszaka leple leszáll már.
 Éjjel zeng Rhodope: éles fémsíp szava árad,
 éjjel hagyja a házát el Progne, fel is ölti
 szertartási ruháit, vad fegyvert fog a kézbe:
 balján szarvasbőr, a fején szőlőkoszorú csüng,
 vállán fegyverként könnyű kis dárda pihenget.
 Áttör a zord erdőn, társnőit is arra vezérli
 rettenetes Progne, őrült fájdalmai űzik,
 baccháns-őrületet színlel, s megy a titkos akolhoz,
 őrjöng, ordít és leszakítja azonnal a zárat,
 hűgát menti ki és Bacchus díszébe takarja:
 arcát elfedi burjánzó repkényfonatokkal,
 ámul a hűg, s palotája felé vonszolja a nővér.
 Merthogy a mocskos házba került, Philomela halálra
 rémül, borzad, az arca egészen holthalovány lesz.
 Progne rejti el őt, szent öltözetét veti gyorsan,
 és piruló arcát kitakarja egészen, a hűg meg
 fogja ölelve, de nem mer rá sem nézni, mivelhogy
 retteg, hogy nővére ribancnak tartja a végén.
 Földre sűtötte szemét, esküdni akart a nagy égre,
 hogy csak erőszak műve a bűnbeesés s a gyalázat,
 s mindezt elmutogatja, a hangja helyett keze „tárgyal”.
 Progne lángol szinte, dűhét nem fékezi, szidja
 húga sirámain: „Itt most nem könny kell! Ne zokogjál!
 Itt most vas kell, vagy szilajabb, ha akadna a vasnál!
 Hűgocskám, már bármire képessé tesz a bosszú!
 Vagy fölgyűjtom egész palotámat a fáklya tüzével,

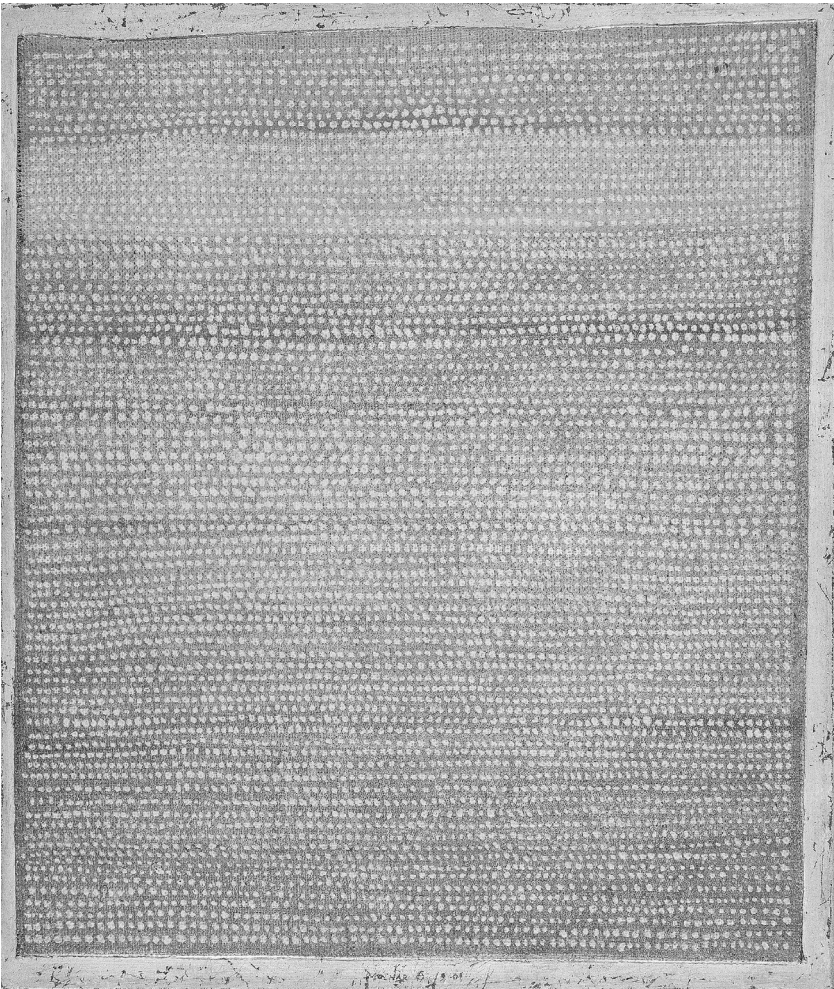
vad lángok közt végzi a tettes Tereus egyből,
 vagy nyelvét, a szemét, vagy a farkát vágja vasam le,
 vagy sok-sok seben át űzöm ki belőle a lelket!
 Kész vagyok én szörnyű tettekre, de még habozom, hogy
 mégis mit tehetek!" Míg Progne háborog egyre,
 anyjához jön Itys. S meglátva fiát, föl is ötlík
 benne a terv, rásandít ő a kölyökre: „Ez is már
 most úgy néz ki, akárcsak az apja!" A hangja beléfagy,
 mert gyászos tettét szótlan dühe már kiagyalta.
 Jött a kölyök közelebb, s üdvözli szelíden az anyját,
 csöpp kis karja nyakára fonódik lágy öleléssel,
 majd a fiú hízelgő csókokkal lepi őt meg,
 ellágyul Progne, s már-már lecsitul dühe lassan,
 és bár tiltakozik, könnyek folynak ki szeméből,
 félt, hogy győz anyaöszöne, kishúgára tekintett,
 majd a fiúra megint: „Mért van, hogy az egyik ezernyi
 hízelgő szót mond, míg csak hallgathat a másik?
 Mondhat anyának ez itt, nővérnek amaz soha többé?
 Pandionnak a lánya, felednéd, hogy ki a férjed?
 Meg ne inogj! Ne habozz! Tereusszal bűn az erény is!"
 Nem habozik, megfogja Ityst, mint tigris a Ganges
 partján, hogyha szopós szarvast rángat be bozótba,
 és viszi várának rejtettebb része felé őt,
 tárja kezét a kölyök, már sejti, a sorsa mit érlel,
 és kiabál: „Anya! Édesanyám!", a nyakába felugrik,
 s Progne ott döfi át, hol a melle s az oldala látszik.
 Nem néz félre se. Egy seb is éppen elég a kölyöknek,
 nem kell több: Philomela lemetszi fejét a fiúnak
 kardjával. S eleven-rángó testét kaszabolják,
 benne a lélek még: egy részét főzik egy üstben,
 egy részét felnyársalják, csupa vér a szobájuk.
 Tereus mit sem sejt, lakomára hivatja az asszony,
 egy honi rítust is kiagyal: csak a férje ehet ma,
 szolgasereg, mulató társak nélkül falatozzék.
 Ősapjának a trónján Tereus egymaga trónol,
 falja az ételt és a saját húsát eszi közben,
 lelke sötétbe borul: „Jöjjön be Itys!" – kiabálja.
 És elképesztő örömét Progne kimutatja,
 és iszonyú vétkének a hírnökeként felel erre:
 „Benn van, akit hívsz, beljebb, mint hinnéd!" De az apja
 körbe tekint, s nem látja. Sokadszor kérdezi, hol van

és Philomela, ahogy gyilkolt, szálló hajú rémként
 ugrik elő, kis Itys véres feje lóg a kezében,
 és odavágja az apja elé: vágyat sose érzett
 tán hevesebbet, hogy kikiáltsa, mily édes a bosszú.
 Ekkor a thrák feldönti az asztalt szörnyű robajjal,
 Styx völgyéből hívja a kígyóshajzatú nőket,
 és ha lehetne, a gyomrát megnyitná, hogy az ételt,
 ezt az iszony-lakomát végül kiokádja a bendő,
 sír, a saját fia sírjának titulálja a testét,
 kardját rántja elő, s Pandion lányait űzi:
 szárnyon szállnak szinte a torz Cecrops-ivadékok,
 s tényleg tolluk nő! Egyet csalogatnak az erdők,
 egyet ereszt hivatgat, gyilkosság-jel van a mellén,
 s tollazatán nyomait most is föllelni a vérnek.
 Tereust hajtja a fájdalom és bosszú heve bőszen,
 csöppnyi madárrá lesz, kis bóbíta nő a kobakján
 csőre akárcsak a kard hegye, hosszan nyúlik előre,
 búbosbankának hívják, fegyvert visel arcán.

(Fordította: Cseh Zoltán)

*Ovidius költészete egy alapvető életelv köré szerveződik: ez pedig az átváltozás maga. Sőt, az átváltozás több mint életelv, hiszen a halott matéria is képes rá, s a költő nem egyszer épp ezt az átmenetet ragadja meg. A tizenöt énekes eposz világrendje nem hierarchikus, hanem körkörös, az isteni szféra sem stabil vagy végleges: gyakorlatilag nem ismeri az örök, az elpusztíthatatlan és a változatlan fogalmát, hacsak az átváltozás mechanizmusának stabil és örök jelenlétét nem tekintjük annak. Bámulatosan plasztikusan szövi egybe történeteit, sejtől sejtire épül, mutatkozik meg a szöveg teste, hogy aztán még nagyobb rendszerbe integrálódhasson. A retorika leképezi a szöveg tematikus-lélektani mozgásait, a zeneiség elsődlegesen fontos, hiszen a vérkeringés ritmikáját adja. Az új Átváltozások egy kortárs nyelv felől teremti újjá Ovidius világát, de korántsem homogén és mechanikus jelleggel, hanem igazodva azokhoz a kapcsolódási pontokhoz, melyek a magyar és a latin kulturális tradíciót párbeszédképessé teszik. A cél egy olyan szervesülés létrehozása, mely a szöveg testét örök olvasói provokációnak tartja, mely nem pusztán a mese vagy mítosz szintjén jelzi az átváltozás elkerülhetetlenségét, hanem az irodalom, a retorikai topográfia és a hexameter muzsikájának szintjén is. (Cseh Zoltán)

¹ A korábbi részekben különféle városok fejezték ki részvétüket Niobe gyerekeinek legyilkolása és Amphion király öngyilkossága miatt. Athénban háború dúlt, ezért nem tudott küldöttséget megnevezni a szertartásra.

LEVELEK*

Kedves Gallusom! Csodálkozol, hogy én annyi örömet találok laurentumi vagy, ha így tetszik: laurensi birtokomban. De talán nem csodálkozol, ha jobban megismered elragadó nyaralómat, a csodálatos fekvésű vidéket és a tágas tengerpartot. Ez a hely tizenhét mérföldre van Rómától, így ha ügyeimet elvégezve a napot teljesen ki akarom használni, itt tölthetem az éjszakát. Két út vezet ide: a laurentumi és az ostiai. A laurentumiról a tizennegyedik, az ostiairól a tizenegyedik mérföldkönnél kell letérni. Mindkét ponttól részben homokos út vezet ide, amely kocsival nehezen és lassan, lóháton viszont gyorsan és könnyen járható. Mindkét út mentén igen változatos a vidék. Először elkeskenyedve erdők között halad az út, majd kiszélesedve, szétterülve nagy réteken vezet tovább. Errefelé nagy juhnyájak, baromcsordák, lovak legelnek, ha a hegyekből leúzi őket a tél, s itt híznak fényesre a legelők a lágy tavaszi időben.

Nyaralóm tágas, minden igényt kielégít, s fenntartása sem túl költséges. Bejáratánál egyszerű, ám mégsem szegényes atrium fogad, ehhez csatlakozik egy D alakban körbefutó oszlopcsarnok, amely kicsiny, de nagyon kedves udvart vesz körül. Kiváló menedék, ha rossz az idő, az ablakok és a kiugró tető biztonságossá teszik. Az oszlopcsarnok mögött barátságos kis helyiség [cavediumhilare], mellette elég csinos, a tengerpart felé nyúló ebédlő, melyet, ha a déli szél felkavarja a vizet, lágyan bepermeteznek a megtörő, szétporladó hullámok. Az ebédlő minden falán ajtó s az ajtóknál nem kisebb ablak van, így oldalt és elől úgyszólván három tengerre kínál kilátást. Hátsó kis szoba, oszlopcsarnok, udvar, ismét oszlopcsarnok, majd az atrium látszik, azután előtűnnek az erdők és a hosszan elnyúló hegyek.

Balra, kissé távolabb a víztől, egy nagyobb, majd egy kisebb szoba, melynek egyik ablaka a kelő nap sugaraival telik meg, a másik pedig az utolsó, alkonyi fényt őrzi. Innen is kilátás nyílik a tengerre, de távolabbra és zavaratalanabban. szoba az előrenyúló ebédlővel beszélgetést alkot, ahol a nap legtisztább sugara gyűlnek össze, forrósodnak fel. Ez embereimnek téli tartózkodási és testgyakorló helye. Idáig érve minden szél elpihen, legfeljebb azok nem, melyek elhajtják a felhőket, de itt még akkor is nyugodtan lehet tartózkodni, ha fent az ég beborult. Ide csatlakozik egy félkör [hapsida] alakú szoba, amelynek ablakai a nap pályáját követik. *Ennek a falánál könyvtárul is szolgáló írópolc áll, megrakva nem egyszeri olvasásra, hanem komolyabb*

tanulmányozásra szánt könyvekkel. Innen függőfolyosó vezet át a hálószobába, s fűtőcsöveivel jótékonyan megszelídítve, arányosan sugározza szét a felvett meleget. A ház többi része ezen az oldalon szolgálaim és szabadosaim rendelkezésére áll, de általában oly rendes és csinos, hogy vendégeim elhelyezésére is alkalmas.

Az épület másik oldalán díszes szoba, mellette egy másik, amely lakóhelyiségnek túl nagy, ebédlőnek közepes, s beragyogja a nap és a tengerről visszaverődő fény. Mellette egy másik szoba, előtérrel; elég magas, hogy nyári, elég védett, hogy téli lakóhelyül szolgáljon, mert védve van minden szélről. Közös fallal csatlakozik hozzá a másik, szintén előtérrel rendelkező szoba.

Azután következik az elég széles, hideg vízű fürdőszoba[balinei cella frigidaria], melynek két szemben lévő falánál egy-egy medence áll. Elég tágasak, itt fürödve azt hiheted, hogy a tengerben lubickolsz. Szorosan mellette a kenő-, az izzasztószoba[unctuarium, hypocaustum], a fürdő fűtőszobája, majd még két fürdőszoba, inkább csinosak, mint fényűzőek. Igen ügyes megoldással kapcsolódik hozzájuk egy medence, amelyből a benne úszó kiláthat a tengerre. Nem messze van a labdázóterem[sphaeristerion], ide még a legnagyobb hőség idején is csak alkonyatkor süt be a nap. Majd egy torony emelkedik, földszintjén és emeletén két-két szobával. Van benne még egy ebédlőterem, kilátással a távolba vesző tengerre, a messze elnyúló partra s a leggyönyörűbb nyaralókra. Majd egy másik, egyszobás házikó, ahonnan a napkeltét és napnyugtát lehet látni. Emellett nagy borraktár[apotheca] és gabonás kamra[horreum]. Alatta ebédlő, innen jól lehet hallani, hogyan viharzik és zúg, majd hogyan csendesedik el a tenger.

Innen a kertre s a kertet övező sétaútra[gestatio] nyílik kilátás. A sétaút mellett puszpáng[buxus], s ahol ez nem nő meg, rozmaring. Mert a puszpáng pompásan virul, ahol tető védi, de szabad ég alatt, ahol a nap éri, és – ha messziről is – behinti a tengervíz, kipusztul. A sétaút belső oldalán fiatal, árnyékos szőlőskert, földjén még mezítláb is puhán, kényelmesen lehet járni. A kertben buján tenyészik a szederfa és fügefafa, a talaj ezeket kitűnően táplálja, más fa viszont nem él meg benne. Ezt, a tengeréhez hasonló szépségű látványt a tengertől távolabb eső ebédlőből élvezhetjük, amelyet hátul két terem határol, s ahonnan az előtérre s egy másik bujább zöldségekertre láthatsz.

Itt egy zárt, majdnem középületnek ható oszlopcsarnok áll. Mindkét oldalán ablaksor, a tenger felé több az ablaka, a kertre nyíló minden ablakkal szemben kettő. Derűs, szélcsendes napon minden ablakot nyugodtan ki lehet nyitni, szeles időben csak azokat, amelyek szélárnyékban vannak. A zárt oszlopcsarnok előtt violákkal illatozó terasz. A zárt csarnok összegyűjti a nap beáramló melegét, s amilyen kellemesen őrzi a meleget, olyan erővel tartja

fel és zárja ki az északi szelet; amelyen meleg elől, olyan hűvös hátul. Éppúgy megfékezi a déli szelet is, s valamelyik oldalába ütközve minden szél megáll és lecsillapodik. Ezért olyan kellemes a tartózkodás itt télen, s még kellemesebb nyáron. Mert délelőtt a teraszt, délután a sétaút közelebbi szakaszát takarja el hűsítő árnyékával, amely aszerint, hogy a nap felfelé vagy lefelé halad, majd megnyúlva, majd megrövidülve hol erre, hol arra vetődik. *A zárt csarnokba akkor sem süt be a nap, amikor legtöbb meleget ontva éppen delelőn áll.* Nyitott ablakain átjár a nyugati szél, ezért itt sohasem áporodott, fülledt a levegő.

A terasz végén még egy fedett csarnok, majd virágház[zeta, kiadásokban diaeta]; ez az én szenvedélyem, szó szerint szenvedélyem: én magam építtettem. Itt található egy déli fekvésű szoba[heliocaminus] is, egyik oldalán a terasz, másik oldalán az erkély, s mindkétfelől napos. Innen az ajtón a másik szobába, az ablakon át a fedett csarnokra látni. A tenger felőli oldalon, a középső fallal szemben, csinos kis fülke van, ajtóval és függönnyel elrekesztve, s ezeket össze- vagy széthúzva lehet elkülöníteni vagy egybenyitni a szobával. Egy ágy és két szék található még itt. Ha lefekszünk, lábunknál a tenger, mögöttünk a többi nyaraló, fejünkél az erdők. Ennyiféle kilátást tár elénk ugyanennyi ablak együtt vagy külön-külön. Mellette hálósoba. Ide nem jut el a szolgák zaja, sem a tenger mormogása vagy a zivatarok süvöltése, sem a villámok fénye, s a napot is csak nyitott ablaknál láthatjuk. mély, magányos csend titka a szoba és a kert fala közt futó folyosó[andron], amelynek mélyében minden zaj elhal. *Ehhez a szobához csatlakozik egy alulról fűtött kis helyiség, amelynek kis nyílása a feltörő meleget szükség szerint zárja ki vagy engedi be.* Innen egy kis szoba nyílik, előtérrel. Itt állandó a napsütés reggeltől délutánig, amikor még a nap ferde sugarait is felfogja. Ha ide elvonulok, úgy érzem, mintha egészen elkülönültem volna a háztól. *S igen kellemes az itt-tartózkodás, különösen ha Saturnalia van, amikor a ház többi része csak úgy visszhangzik a zivajtól, az ünnep pajkos hangjaitól.* Mert itt én se zavarom ház-népem szórakozását, ők se az én tanulmányaimat.

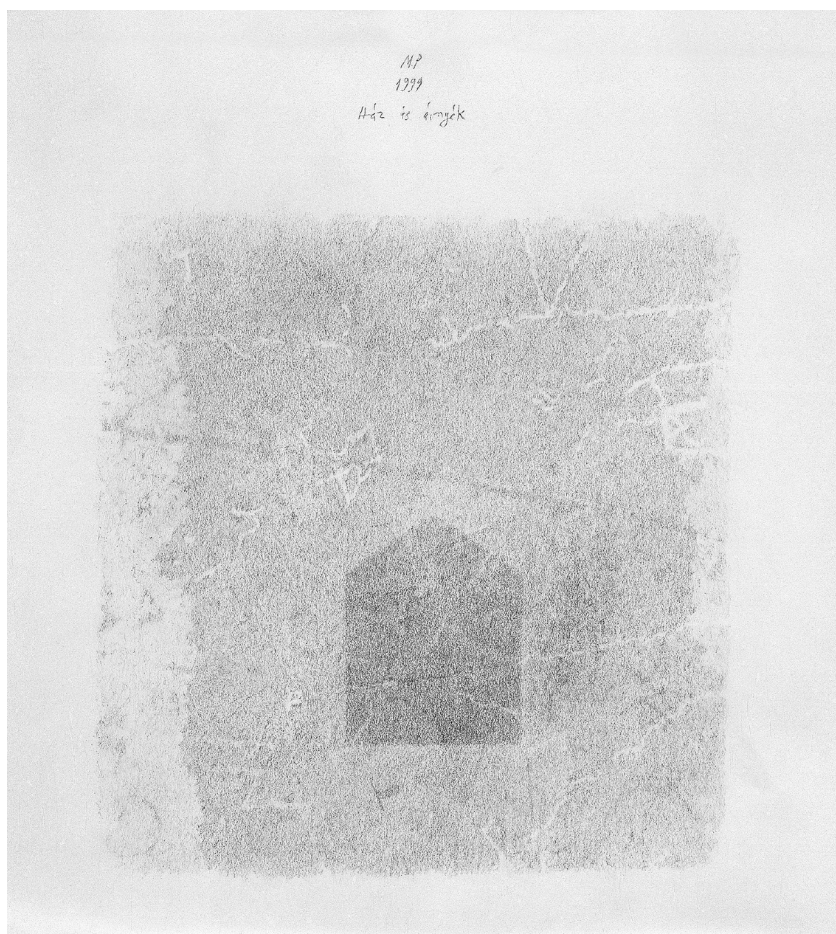
kényelmes és termékeny magányhoz csak egy szökőkút csobogása hiányzik, bár van itt elég sok kút, illetve forrás. Általában az egész partvidék nagyon sajátos: ahol egy kicsit leásunk, mindjárt előszökken a víz, méghozzá édesvíz, s nem rontja el a tenger közelsége. *Tűzifát a közeli erdők szolgáltatnak, s ami még kell, a közeli Ostiából szerezzük be.* A szerényebb igényűeket kiszolgálja a falu, melyet csak egy nyaraló választ el tőlünk, s ahol három nyilvános fürdő is van. Nagy kényelem, ha az ember váratlanul érkezik, vagy olyan rövid időre, hogy nem lehet a fürdőt befűteni.

A partot kellemes változatosság teszi elragadóvá. Villasorok váltakoznak egyes nyaralókkal részben a tengeren, részben közvetlenül a parton.

A part szélcsendben lágy, puha, de ha – mint gyakran megesik – viharos habok ostromolják, kőkemény lesz. A víz értékesebb halakban nemigen bővelkedik, pompás félszegúszó és tengeri rák azonban itt is akad. Birtokunk maga látja el magát termékekkel, elsősorban tejjel, mert ide vonul le
14 a jószág, ha vizet és árnyékot keres.

Elhiszed-e már, milyen igazam van, hogy ez a birtok az én legkedvesebb pihenőhelyem? *Menthetetlenül megrögzött városi ember vagy, ha nem vágyódsz te is ide. Bár vágyódnál! Bárcsak nyaralóm annyi nagyszerű előnyéhez újabb vonzóerő is járulna, az, hogy te is itt időzöl velem együtt. Minden jót!*

(Fordította: Muraközy Gyula)

Kedves Apollinarisom! Elragadóan kedves figyelmed és gondoskodásod, amellyel –hallván, hogy nyáron etrusiai birtokomra készülök – óvsz az utazástól, mert egészségtelennek tartod azt a vidéket. Igazad van, az etruszk partvidék valóban egészségtelen és veszélyes, csak hogy az én birtokom eléggé messze van a tengertől: az Appenninus, a legegészségesebb hegység lábánál fekszik. S hogy teljesen eloszlassam miattam érzett aggodalmaidat, ismerd meg, milyen az éghajlat, a vidék, s milyen kényelmes a nyaralóm. Éppen olyan élvezet lesz neked hallanod, mint amilyen nekem a beszéd.

Télen az éghajlat hideg és fagyos; nem tűri és elpusztítja a mirtuszt, az olajfát, az állandó meleget kívánó növényeket, de megél, sőt szép nagyra megnő itt a babér, csak néha pusztul ki, nem gyakrabban, mint a város közelében. Csodálatosan enyhe a nyár: állandó a légmozgás, sokkal gyakoribb a szellő, mint a komoly szél. Sok itt az öregember; már felserdült ifjaknagypáival, dédszüleivel találkozatsz, régi történeteket, meséket hallatsz a hajdani időkről: ha idejövünk, mintha a múlt századokba érkeztünk volna.

Gyönyörű az egész táj fekvése: képzelj el egy amphitheatrumot, olyan nagyot, amekkorát csak a természet tud alkotni. A széles, elnyúló síkságot hegyek fogják körül. A hegyek ormát magas, öreg erdők borítják. Nagyon sok és sokféle vadra lehet vadászni. A hegy lejtőjén vágni való erdők ereszkednek alá. Közöttük kövér talajú, művelhető dombok. (Sziklát nem egykönnyen találsz, csak ha nagyon keresel.) Nem maradnak el termékenységből a síkföldektől, éppen olyan gazdag aratást adnak, csak kicsit később. Alattuk végig a lejtőkön mindenfelé, egységessé alakítva a táj képét, szőlőskertek. Ahol véget érnek, alsó határukat végig bokrok szegélyezik. Majd mezők és földek; a földeket csak a legnagyobb ökrökkel és a legerősebb ekékkel lehet feltörni. Mert a szivós talaj első szántás után olyan nagy görgöngyökre hasadozik, hogy csak a kilencedik szántásra válik igazán porhanyóssá. A réteket, mint megannyi drágakő, virágok tarkázzák, olyan üdén sarjad itt a lóhere, a többi zsenge növény, mintha frissen nőtt volna. A tájat bővizű patakok öntözik, de bármennyi a víz, nem gyűlik mocsárrá, mert amit a vízből nem nyel el a lejtő, levezeti a Tiberisbe. Ez itt folyik a földek között, jól hajózható, s minden terményt ezen szállítunk a városba, elsősorban télen és tavasszal; nyáron nagyon lepad a vize, s kiszáradt ágyával, míg el nem érkezik az ősz, nem szolgál rá a folyó névre. Nagy örömmel nézel majd végig a tájon valamelyik hegyről. Úgy fog tűnni, nem is valódi tájat látsz, hanem annak gyönyörű színével megrajzolt eszményi képét; olyan változatosság, olyan művészi elrendezettség bűvöli el tekintetedet, bárhova nézel.

Nyarálom a domb lábánál áll, s mégis azt a benyomást kelti, mintha magas oromról tekintene le, olyan enyhén, fokozatosan, szinte észrevétlenül emelkedik a lejtő; nem is hiszed, hogy fölfelé megy, végül meg azt látod, hogy fent vagy. A villa mögött, elég nagy távolságban, az Appenninus. Innen még derűs, napos időben is állandó szél fúj, de sohasem szilaj vagy éles, s a nagy távolság miatt fuvallattá szelődülve érkezik ide. A ház majdnem teljesen délre néz, s a napot nyáron a hatodik órától, télen valamivel később, szinte becsalogatja széles, kissé előreugró oszlopos folyosójával. Sok részből áll, bejáratánál az ősök hagyománya szerint épült atrium.

Az oszlopos folyosó előtt sok részre osztott, puszpángbokrokkal övezett terasz. Innen gyeses út vezet lefelé, mindkét oldalán egymással szembenéző, állat alakúra nyírt bokrok. Lent a sík területen lágy acacia nő, szinte olyan puha tapintású, mint a víz. Innen indul ki egy sétaút, amelyet különféle alakzatokra nyírt, sűrű bokrok szegélyeznek. Körülötte sétány, olyan formájú, mint egy circus, sokféle alakú puszpángbokrokkal és alacsony, nyírott cserjékkel. A lépcsőzetesre nyírt puszpángbokrok befedik, s eltakarják a pillantás elől. Majd egy rétet követnek: éppen olyan szemet gyönyörködtetővé alkotta a természet, mint a fenti részeket az emberi kéz. Azután szántóföldek és sok legelő, cserje.

Az oszlopos folyosó végén ebédlő, ajtaján át a terasz végére, a rétre és a táj nagy részére esik a pillantás, ablakain át egyik oldalon a terasz szélére, a ház előreugró részére, a másik oldalon a mellette elterülő lovaglópálya lombos fáira [a kódexben: heliodrominemus, a kiadásokban: hippodromi nemus] láthatunk. Körülbelül a folyosó közepével szemben a ház kissé hátrább álló része látható: négy platánfától árnyékolt kis udvar veszi körül. A fák között márvány szökőkút, a belőle feltörő víz behinti és felfrissíti a platánokat és a platánok alatt a gyepet. Az ide tartozó hálósobába nem hatol be sem a napfény, sem a zaj vagy kiabálás. Mellette egy ebédlő, ahol barátaim mindennap étkezni szoktak. Innen látni a kis udvart s mindazt, amit az oszlopos folyosóról is láthatni, s mögötte még egy másik oszlopos folyosót. A másik itt lévő hálósobát, amelyre a platán zöld árnyékot vet, egészen a párkányig márványdíszítés borítja, s nem marad el szépségben a faágakat és rajtuk ülő madarakat ábrázoló festmény sem. Alatta felszökő forrás, amelynek vize több csövön [sipunculi] át kellemes csobogással ömlik egy medencébe.

A folyosó másik végén az ebédlővel szemben tágas szoba van. Ablakai részben a teraszra, részben a rétre nyílnak, s egészen az ablakok alatt egy halastó fekszik, amely a szemet és a fület egyaránt gyönyörködteti. Mert a fentről lecsurgó víz fehér habot ver a márványmedencében. Ez a szoba télen a legmelegebb, ekkor kapja a legtöbb napfényt. Közvetlen mellette a fűtőkamra, felhős napokon ez pótolja melegével a napfényt. Innen a kellemes és tágas öltözőbe [kódexben: ypodyterium, kiadásokban: apodyterium] jutunk, ezután következik a hideg vízű helyiség, melyben nagy, árnyékos medence áll. Ha tágasabb

helyen és langyosabb vízben óhajtottunk fürödni, ott van az udvaron egy kis tó, mellette kút, itt lehűthetjük magunkat, ha már nagyon felhevültünk. A hideg vizes teremhez csatlakozik a fürdő középső terme, amelybe jótékonyan besüt a napfény, de nem annyira, mint a meleg vizes terembe, amelyet állandóan melegít. Itt a három medence lépcsőzetesen helyezkedik el, kettőre állandóan süt a nap, a harmadikra kevésbé, de itt is világos van. Az öltözőhelyiség felett van a több részre osztott és sokféle testgyakorlásra alkalmas labdázóterem. Nem messze a fürdőtől lépcső vezet – három szobán keresztül – egy fedett csarnokba [cryptoporticum]. Az egyik szoba a négy platán árnyékolta kis udvarra néz, a másik a rétre, a harmadik a szőlőskertre, azaz mindegyik más égtájra nyújt kilátást. 17

A fedett csarnok [cryptoporticu] végén van egy leválasztott terem, ahonnan a lovaglópályát [hippodromum], a hegyeket és a szőlőskertet láthatjuk. Mellette másik terem, amelyet különösen télen melegít a napsütés. Majd innen kiindulva egy házrész köti össze a lovaglópályát a nyaralóval. Ilyen a képe, ilyen a beosztása a villának.

Mellette egy nyáron használt csarnok emelkedik, amely nemcsak kilátást nyújt a szőlőre, hanem szinte úgy tűnik, majdnem összeér vele. Középen ebédlő fogadja magába az Appenninus völgyei felől érkező jótékony fuvallatot. Hátral széles ablakok és ajtók néznek az oszlopfolyosón át az egészen közelinek látszó szőlőre. Az ebédlő másik, ablak nélküli oldalán rejtett lépcső van, ezen hozzák fel mindazt, ami a lakomához kell. A folyosó végén a folyosóra s a szőlőre egyformán nagyszerű kilátást nyújtó szoba. *Alatta fedett, szinte a föld alatt futó folyosó. Ez különösen nyáron nagyon hűvös, megelégszik a benne lévő levegővel, sose kíván és sose enged be újat.* A két fedett folyosó után, az ebédlő végénél, délelőtt téliés, este nyáriás levegőjű csarnok. Ezen át jutunk két lakosztályba, az egyik négy-, a másik háromszobás; a napjárása szerint kerülnek hol napsütésbe, hol árnyékba.

Bármilyen célszerűen beosztott és kellemes is a ház, a lovaglópálya jóval felülmúlja. Középen nyitott, így belépve az egészet áttekinthetjük. Repkénnyel befutott platánok veszik körül, sudarukon a saját, törzsükön idegen lomb zöldell. A repkény befonja törzsüket és ágaikat, s füzérként köti össze a szomszédos fákat. Közöttük puszpángbokrok. A repkény ezeket is befutotta, s egyesíti árnyékát a platánokéval. A lovaglópálya széle kanyargós, ez innét más képet nyújt. Ezt a részt ciprusok állják körül és fedik be, lombjuk sötétebb, szinte feketének tűnő árnyékot vet. A belső körökre azonban, mert több pálya van, teljes erővel süt a nap. Itt rózsák is nőnek, s hűvös árnyék és jótékony napsütés váltakozik. A pálya változatos, jobbra-balra kanyarodó szakasza után ismét kiegyenesedik az út, s nem is csak egy út: ezeket puszpángsövények választják el. Itt egy kis rét, amott ezerféle módon alakított puszpángbokrok,

némelyik betűformájú, s hol az úr, hol a kertész nevének betűit formázzák. Köztük itt korlátok [metulae], ott gyümölcsfák váltakoznak. S ezen az egészen városias módon berendezett helyen egyszerre azt veszed észre, hogy egy
18 falusi díszletben vagy, amelynek közepét kétoldalt alacsony platánfák övezik. Majd ezután hajlongó sima acaciák [acanthus], s több megnyesett, betűivel neveket mutató bokor.

Fenn, a pálya szélénél, fehér márványpad [stibadium], amelyet négy carystusi márványoszlopra felkúszó szőlő fut be. A padból, mintha a rajta ülő súlya nyomná ki, kis csöveken víz szökken elő, s egy kővályún csinos márványmedencébe folyik. A lefolyást észrevétlenül úgy szabályozzák, hogy a medence mindig tele van, de sosem csordul ki belőle a víz. Az előételeket s a nehezebb edényeket a medence szélére szokták letenni, a könnyebb ételek és edények hajó és madár alakú kis csónakokon úsznak körbe. Szemben egy szökőkút lövell magasra vizét, melyet újra és újra visszanyer, mert a magasba felszökő sugár magára hull vissza, s az összekapcsolt csövek felsívják, és ismét a magasba nyomják. A paddal szemben egy szoba; a szoba és a pad kölcsönösen díszíti egymást. A szoba csupa ragyogó márvány, ajtóit közvetlenül a zöldbe nyílnak, felső és alsó ablakaiból a lombos vidék más-más részeire nyílik kitekintés. A végében kis fülke, amely a szobához tartozik, mégis külön helyiségnek látszik. Itt ágy áll, s bár körös-körül csupa ablak, a nagy árnyék miatt mégis félhomály uralkodik. *Az egész épületet buján körülfutó szőlő ugyanis befedi a ház legmagasabb részét is. Úgy érzed itt magad, mintha liget közepén hevernél, csak annyi a különbség, hogy itt nem ér az eső, mint kint az erdőben.* Itt is van egy szökőkút, amelynek vize mindjárt el is folyik. *Több ponton márványpadokat helyeztek el, hogy az elfáradt sétálók éppen úgy leülhessenek, mintha szobában volnának. Az ülőhelyek mellett kis források. Az egész lovaglopályán ide vezetett patakok csobognak, amelyek útját emberi kéz szabta meg. S hol ezt, hol azt a részt, hol az egészet nedvesítik habjaikkal.*

Már jó ideje elhárítottam volna a látszatot, hogy előadásom nagyon bőbeszédű, ha nem volna feltett szándékom, hogy levelemben veled együtt nyaralóm minden zugát bejárom. *Mert attól félek, hogy terhesnek tartod annak a leírását elolvasni, aminek a megtekintését nyilván nem vélnéd terhesnek, s egyébként is, ha úgy hozza a kedved, megpihenhetsz olvasás közben, s leveleimet annyiszor teszed le, és kezded újra olvasni, ahányszor akarod.* Egyébként is erőt vett rajtam a rajongás. Mert rajongok ezért az egészért, amit legnagyobbbrészt magam építettem, s amit más kezdett benne építeni, azt is én fejeztem be. Egyszóval (miért ne fejtsem ki véleményemet, akár helyes, akár téves?) én az író mindenekfelett való kötelességének tartom, hogy szem előtt tartsa művének címét, s ismételten kérdezze meg magától: minek az írásába kezdett is bele. S legyen tisztában azzal, hogy nem lesz unalmas, ha a kiválasztott tárgynál marad, de kibíráhatatlanul unalmassá válik, ha oda nem

tartozó dolgokat erőszakol bele alkotásába. Látod, hány sort szentel Home-rusAchilleus, Vergilius pedig Aeneas fegyverzete leírásának, mégis mindkettő röviden ír, mert a kitűzött tárgynál marad. Láthatod, hogy Aratus a legapróbb csillagokat is figyeli és számba veszi, mégis mértéket tart. Mert az, amit csinál, nem elkalandozás, hanem maga a feladat. Így vagyok én 19 is, „hogya kicsit vessek össze a naggyal”. Ha ugyanis én most nyaraló-mat teljes egészében szemed elé akarom idézni, s nem beszélek semmi ide nem tartozóról (hogya úgy mondjam, az utunktól távol esőről), akkor nem le-velem, hanem a benne leírt nyaraló terjedelmes.

De térjünk vissza oda, ahonnan elindultunk: saját törvényem szerint ne érjen szemrehányás, hogy túl sokáig foglalkoztam mellékes dolgok leírásával. Ismered az okokat, melyek miatt etrusiai birtokomat jobban kedvelem, mint a Tusculanumban, Tiburban vagy Praenestében lévőket. Mert a már említett indokokhoz hozzátehetem, hogy itt min-dennél mélyebb, kényelmesebb s ezért biztosabb nyugalmat élvezek; itt nem kell togában megjelennem, itt nincs a közelben kérelmező, minden csupa csend és nyugalom, s ez még növeli a táj többi előnyös tulajdonságát, éppúgy, mint a derűs ég és a balzsamos, tiszta levegő. Itt üdül fel testem-lelkem leginkább. Szellememet az olvasgatás, tes-temet a vadásztatás köti le. Embereim sem egészségesebbek sehol másutt, mint itt, s azok közül, akik engem ide el szoktak kísérni (bo-csánat a szóért), itt még soha senki sem halt meg. Őrizzék is meg sokáig az istenek nekem ezt az örömet, a vidéknek ezt a dicsőséget! Minden jót!

(Fordította: Muraközy Gyula)

* A szövegben aláhúzással jelöltük azokat a szavakat és kifejezéseket, amelyeket Vitéz János szótározandónak ítelt, és ferdén szedték azokat a részeket, amelyeket a margón hullámvonallal je-lölt meg. Az aláhúzott magyar szavak után szögletes zárójelben megadtuk azok latin megfelelőjét, méghozzá abban a formában, ahogy Vitéz kódexében található. Jelöltük azt is, ha a kiadások ké-sőbb az esetlegesen romlott szavakat javították.

Remotū a cuilibet caus
hoc gen^o. i duo diu^o

Quod est hystoriographoz
aut ppt psonaz amos et
sermonez expmndos.

holioroz

nāra^o i negociis

fabula q

hystoria

Argu^{ti}

Terenz

nāra^o i psois

mauerit. uerres multa & non uita concupierit. Ergo lectm ge-
nus narrationis hoc est. q̄ digressio dicit. q̄ fit aut eminationis
caus aut similitudinis. aut delectationis. aut amplificationis cā.
Tercū genus narrandi est. qd̄ ex oratione est. hoc est qd̄ aut remo-
tum a cuilibet causis est. aut poetaz uel hystoriog̃phoz. dat tñ
cursum & in hanc narrationē p̃cepta. Hec inq̃ narratio re-
mota a cuilibet causis. duo mem̃b̃ h̃t. nam aut ppt̃ negocia ex-
ponenda sumit. qd̄ est comediog̃phoz uel tragediog̃phorum.
uerlitici uero in utroq; uersantur. nā uirgil^o enee & mores
& facta describit. q̄ hec narratio ex oratore. in duo diuidi-
tur. in negocia et in p̃sonas. Vex illa narratio q̄ in negoci-
is est. tres h̃t partes. fabulam. hystoriā. argumentū. Fabulam
dicit ēē q̄ nihil ueri aut uersimil^{is} continet. & dat exemplum
cuiusmodi est. angues ingentes. alites uincti iugo. Vex hic qd̄ ē.
cū definitione g̃nali & narrationis dixerit. Narratio est rerū gesta-
rum. aut ut gestarū expositio. cur in fabule diffinitio. q̄ utiq;
qm̄ & ipsa narratio est. qm̄ simili esse debuit. aut. fabula ē in
qua nec uere nec uersimiles res continent. Dein hystoria ē inquit
q̄ res ueras continet. s; a nra memoria remotas. et dat exemplum
qd̄. G. appius. induxit carthagenensib^{us} bellū. Argumentum est. qd̄
qd̄ non est fēm. sed fieri potuisse credit. ut in terencio adolesce-
tis uita narratur. Nam hui^{us} p̃tq̄ excelsit ex ephelis sofia. Nego-
ciū q̄ narratio tres partes h̃t. fabulā. hystoriā. argumentū. Fa-
bula nihil ueri aut uersimile continet. Hystoria. argumentū
totū non uex sed uersimile. illa aut narratio q̄ uersat^{ur} in

Vitéz János (ca. 1408–1472) a magyar humanizmus kezdeteinek legmeghatározóbb alakja. A jelenség nagyságát és meglepő voltát találóan jellemzik a klasszika filológus és humanizmuskutató Huszti József szavai: „aki Vitéz János humanista egyéniségének kialakulását meg tudja magyarázni, az egyúttal megtalálta a kulcsot a magyar Quattrocento titkához is” – írja Huszti a Pier Paolo Vergeriőről

Zsupán Edina 21

PLINIUS LAURENTUMI VILLÁJÁNAK LEÍRÁSA VITÉZ JÁNOS KÓDEXÉBEN

(Bécs, ÖNB. Cod. 141)^{1*}

szóló posztumusz tanulmányában², éppen a Zsigmond udvarában élő nagy isztiai humanistában sejtve meg ezt a kulcsot. Vitéz pályája korszakok termékenyítő keresztmetszetében zajlott³, és olyan térben, a Zsigmond-, majd a Mátyás-kori Magyarországon, amely a történelmi együttállások következtében lehetőséget kapott friss szellemi áramlatok befogadására, és erre nyitva is állt. Mégis bámulatos az az érzékenység, amelynek segítségével a politikus és főpap kiválasztotta a követendő tendenciákat. Minden bizonnyal ez csupán részben történt tudatosan. Léven korának gyermeke, törekvései, az antik irodalom és vele együtt a műveltség napvilágra hozása, megőrzése és terjesztéseikár spontán is formálódhattak, s megvalósításukhoz adekvát megoldásokat az új itáliai minta kínált.

Vitéz János személyének és tevékenységének kutatása a hazai humanizmuskutatás mindenkor kiemelt területe. Ám a Vitéz-filológiában van egy szinte feltáratlan forráscsoport, a főpap saját kezű margójegyzetei kódexaiban.⁴ Ezek azért különösen fontosak, mert minden csekélységük ellenére elárulnak valamit bejegyzőjük gondolkodásmódjáról, a világról és a dolgokról alkotott felfogásáról. [1. kép] Vitéz János fennmaradt levelei és beszédei ugyanis ebből a szempontból rendkívül tartózkodók, bennük csakis az államférfi szólal meg. Önálló, saját maga által gondozott korpusza, a *Leveleskönyv*⁵ például majdnem kizárólag olyan levelekből áll, amelyeket Hunyadi János kormányzó nevében írt politikai és államigazgatási kérdésekben.

Pedig Vitéz gondolkodásmódja nagyon összetett és különleges kellett, hogy legyen, kiegészülve az említett finom intuícióval. Hiszen valószínűleg éppen ezért tudott „az első magyar humanista” rangjára emelkedni. A legújabb kutatások hangsúlyozzák tevékenységnek komplexitását, újabb,

korábban nem ismert területeket is felmutatva, amelyek eszközzé váltak a főpap kezében a műveltség feltárásához, megőrzéséhez és terjesztéséhez.⁶ A programszerűen felépített könyvprodukció főként kéziratos módszerekkel történt környezetében, de később nyomdászt is hívott Magyarországra, így kerülhetett Budára Hess András. Az elkészült kéziratokat – a nyomda első két kiadványát Vitéz valószínűleg már nem láthatta, majd Hess hamarosan be is zárt – olykor személyesen korrigálta, miként az Itáliában vásárolt kódexeket is. Ő állt a pozsonyi egyetem alapítása mögött is, ahova jeles tudósokat hívott meg professzornak, köztük a korszak legjelentősebb csillagászát, Johannes Regiomontanust (1436–1476). Az esztergomi obszervatóriumnak és az asztronómus jelenlétének köszönhetően új, fontos művek születhettek.

Jelen tanulmányban azonban nem célunk a teljes spektrum bemutatása. Csupán hangsúlyozni szeretnénk, hogy Vitéz esetében ezek a nagy és összetett lépések a legtöbbször apró, finom jelek alapján kutathatók és ragadhatók meg. Szó szerint sokszor egy-egy tollvonásból vonhatók le következtetések.⁷ A *Leveleskönyv* előzéklapját egy rontott oldal képezi, a rajta álló szöveget – egyébként a mű kezdetét – piros vonalak húzzák át. Ez utóbbiak Vitéz János kezétől származnak. A különbség a hibás és az újrazedett oldal és szöveg között csupán annyi, hogy a rontott változatot gótikus, a véglegeset pedig már humanista betűtípussal írták. Vitéz maga felügyelhetett a másolót, és időben felszólíthatta írásmódjának megváltoztatására. Apró, de nagyon tudatos és határozott lépés ez, amely alapvető szemléletváltásról árulkodik. Az eset s általa az itáliai humanizmus tudatos recepciója – mint cseppben a tenger – európai viszonylatban is nagyon korán, 1451-bentörtént.⁸

A „források” e csoportjába tartoznak az említett margináliák is. De most koncentráljunk a reneszánsz gondolkodás egyetlen területére, az ember és az épített környezet viszonyára!

A művészettörténész Feuerné Tóth Rózsa bizonyította, hogy Hunyadi Mátyás udvari történetírója, Antonio Bonfini a budai és a visegrádi paloták, valamint Vitéz János esztergomi palotájának leírásához részben az ifjabbik Plinius terminológiáját használta fel.⁹ Méghozzá elsősorban azt, amellyel a tudós római politikus saját, az etrusiai Laurentumban található villáját mutatta be.¹⁰ Feuerné Tóth Rózsa az antik villaleírások terminológiájának átvételében azonban a gyakorlati kivitelezés elméleti hátterét is látta, amelyet szerinte egy tudós humanista közvetíthetett az építésznek. Következtetései felett – nem vitatva az alapfelfedezés, a pliniusi terminológia kimutatásának jelentős voltát – Mikó Árpád gyakorolt kritikát, aki szerint erről aligha lehetett szó. Véleménye szerint sem az a körülmény, hogy a Corvina Könyvtárban számos humanista építészeti munka megvolt (pl. Alberti, Filarete), sem pedig

Bonfini főként Pliniust követő terminológiája nem bizonyíték arra, hogy a budai és visegrádi, valamint esztergomi építkezések valóban ezen minták alapján zajlottak.¹¹

A fenti dilemma jól tükrözi az ifjabb Plinius szövegei és a reneszánsz építészet kapcsolatának egyik fő problematikáját, a pliniusi hatások jellegét és mértékét. Közismert tény, hogy a reneszánsz villakoncepció antik előképek alapján formálódott ki, Plinius leírásai pedig a legfontosabb közvetítőszövegek közé tartoztak.¹² Leon Battista Alberti *De re aedificatoriájában* jelenlétük már jól kimutatható (pl. V.14, a villáról). Kérdés azonban, hogy hatásuk konkrét esetekben hogyan valósult meg. Ludwig Heydenreich Leon Battista Alberti működésén keresztül kísérelte meg kimutatni a pliniusi előképek tudatos alkalmazását. Véleménye szerint pliniusi reminiscenciák figyelhetők meg Alberti V. Miklós pápa vatikáni palotája számára készített terveiben. Hasonlóképpen a pienzai építkezéseknél is, ahol az építész, Bernardo Rossellino mögött valószínűleg szintén Alberti állt. A pienzai tervek jelentős hatást gyakoroltak az 1465 és 1482 között zajló urbinói építkezésekre is.¹³ Szintén Heydenreich mutatott rá az urbinói palota magánlakosztálya és a laurentumi villa diaetája közötti esetleges rokon vonásokra.¹⁴

A magyarországi helyzet azonban egészen más. A szóban forgó várak, paloták teljes pusztulása eleve nem teszi lehetővé a megfelelő összehasonlítást, az ásatások során előkerült falmaradványok, épületrészek pedig csupán nagyon óvatos következtetések levonását engedik. Bonfini leírásai és az egykori valóság valószínűsíthető kapcsolatát Mikó Árpád fogalmazta meg találóan említett tanulmánya árnyalt konklúziójában: „Bonfini magyar történetének «épületleírása» mindig kétszínű: valóságos épületelemeket ír le s ugyanakkor antik fordulatokat vet papírra. Ez a két sík nem fedí egymást. Bonfini vagy leír valamit, antik áthallások nélkül; vagy antik terminusokat alkalmaz – találóan vagy kevésbé találóan – valamire; vagy az antik terminust üres stílusfordulatként használja föl. Ezeknek a terminusoknak a valóság és a fikció határán billegő funkciói sokszor meghatározhatatlanok, maga a kettősség azonban pontosan érzékelhető. Bonfini két dologra ügyel: egyfelől arra, hogy az épület többé kevésbé felismerhető legyen, vagyis leírása legyen hiteles; másfelől arra, hogy az épület méltó legyen, hasonló legyen a vágyott antikvitáshoz s expressis verbis versenyre keljen véle.”¹⁵

Plinius levelei ugyanakkor egészen más síkon is szemlélhetők. Az épületleírás mellett legalább olyan fontosak azok a mondatok, amelyekkel a római politikus villái funkciójáról és saját, bennük folytatott életmódjáról szól. Feltételezhetőleg ez az a pont, ahol az antik gyökerű villa-gondolat, azon belül pedig

Plinius szóban forgó levelei csatlakoznak a reneszánsz uralkodói rezidencia eszmeiségéhez, amelyet az (ideális) uralkodó személye és tevékenysége alakít. Az otium és a negotium, a vita activa és contemplativa szabályos ritmusa szabja meg az uralkodó hétköznapijait és ennek megfelelően lakhelyének kialakítását. Rezidenciáján az otium tereiből merít erőt, ott csiszolja tudását és erőit, hogy azokat a negotium óráiban alattvalói üdvére tudja fordítani. A leveleknek ez a rétege az érzékeny és az új eszmék iránt fogékony olvasó számára az épített valóságtól függetlenül is kifejtette hatását. Az antik alapokon nyugvó és a villa sajátosságaival vegyített reneszánsz rezidencia gondolata átjárhatta a rezidencia urának elképzeléseit. Ezáltal az épület metamorfózisa – ha másképpen nem is, vagy csupán alig – szellemi síkon mindenképpen megvalósult, függetlenül az épített valóságtól és az építkezési lehetőségektől.

Az utolsó sorok természetesen akár már Vitéz Jánosról, az esztergomi Várhegyen található rezidenciauráról is szólhatnak, aki érsekként az 1465 és 1472 közötti esztendőket töltötte ott, és építkezéseket folytatott.¹⁶

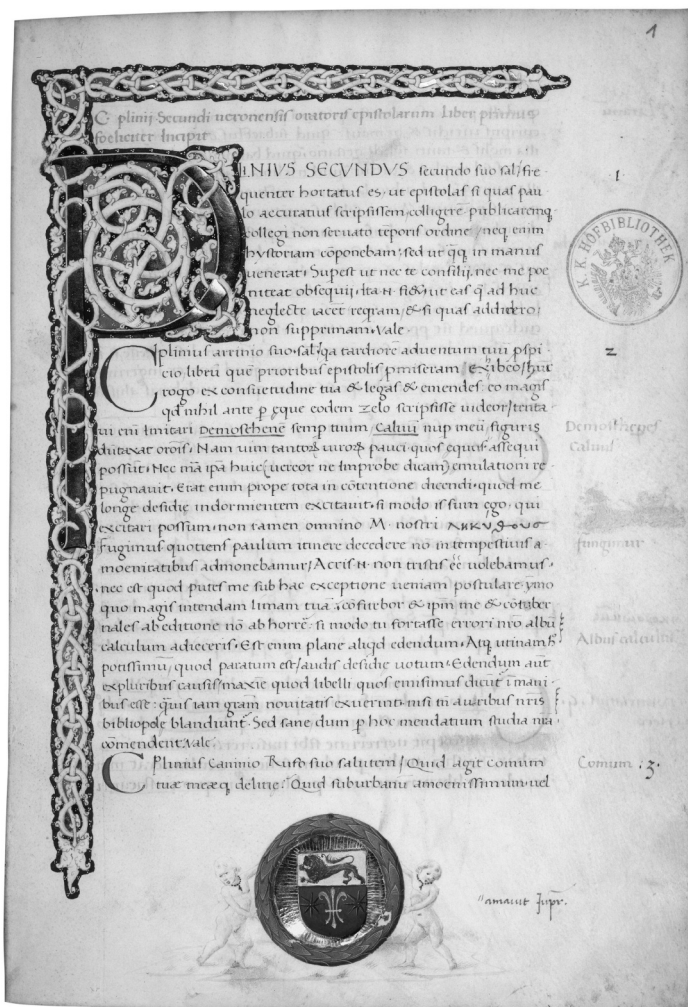
2.

Térjünk vissza röviden Feuerné Tóth Rózsa soraihoz: „Bonfini – írja – ... Vitéz János esztergomi építkezéseinek leírásánál következetesen él az ifjabb Plinius jellegzetes építészeti kifejezéseivel. Ez azt is jelentheti, hogy Vitéz János, aki mint a klasszikus irodalom kiváló ismerője, olvashatta Plinius leveleit, és mint humanista építtető, maga vette figyelembe a laurentumi példát.”¹⁷ Mikó Árpád nyomán magam sem gondolom, hogy önmagában Bonfini leírása bizonyítaná, hogy Vitéz a laurentumi villa alapján építkezett, de mégis – ettől függetlenül is – nézzük meg, hogy Vitéz ismerhette-e, olvasta-e Laurentum leírását, és ha igen, hogyan.

A véletlen úgy hozta, hogy a főpap könyvtárából fennmaradt egy igen értékes kódex az ifjabb Plinius leveleivel és a Traianus-panegyricussal.¹⁸ Értékes abban a tekintetben, hogy Vitéz alaposan végigjegyzetelte, saját kezű margináliáival látta el. A kódex valószínűleg Ferrarában készült 1464 előtt, Vitéz ugyanis ebben az évben olvasta a kötetet, miként ezt saját kezű bejegyzése is tanúsítja.¹⁹ Az illumináció feltehetőleg Guglielmo Giralddi²⁰ munkája. A kódexből számos következtetés levonható Vitéz János szöveggyongozói, emendátori, filológusi eljárásaival kapcsolatban, de a kötet főként három területen szolgál revelatív, új információkkal: hogyan használta a tudós főpap a margó felületét, milyen kapcsolatban állt a görög nyelvvel, és a Vitéz-filológiában teljesen új jelenségként szótárhasználat nyomait fedezhetjük fel benne.

Vitéz esetében két margófelületet különíthetünk el, a hivatalos sávot és a szorosan vett lapszélt. [2. kép] A hivatalos sávban, gondos írásmóddal

tünteteti fel a levelek számozását, a foliálást és a fejléc elemeit. Ezen belül a szövegtükrökhöz igen közel kerülnek a sorszámok, valamint gyakran a szövegkritikai megjegyzések is. Nagyjából a margó közepére, tehát a fő sávba írja azokat a szavakat, amelyekkel a tartalmilag fontosnak vagy érdekesnek tartott részeket jelöli. A tartalmi utalások mellett ezek főként 25 rétorikai jellegűek. Ugyanide, a fő áramba kerülnek a legkülönbébb nota-jelek (a „nota”, „jegyezd meg” jelentésű szóból formált ligatúrák). Fontos, hogy csupán a mélyvörös bejegyzések származnak Vitéztől, a halvány vörös margináliákat a főszöveg scriptora másolta be. Ezek a bejegyzések többnyire együtt hagyományozódtak a főszöveggel.

2. kép
Bécs, ÖNB, Cod. 141, f. 1r, Vitéz János Plinius-kódexének címlapja

Új Forrás 2018/7 – Zsupán Editina: Plinius laurentumi villájának leírása
Vitéz János kódexében – (Bécs, ÖNB, Cod. 141) 1*

A nem hivatalos sáv körben a lapszél melletti kb. 2 cm-es csíkot jelenti, és ide tartozik a teljes belső margó is. Ebben a kódexben Vitéz a margónak ezt a részét mindenekelőtt a szótározáshoz, a szótározás szükségességének jelzéséhez, új szavak „kiírásához”, szómagyarázatok megadásához használja fel. A más minőséget saját kézírásával is jelöli, amely most jegyzetszerűbb, anyagabb, a betűméret kisebb, a tollat alig nyomja rá, a vonalak halványabbak, hajszálvékonyak. A legtöbb esetben a „vocabulary”/„vocabularium” szó rövidítését tünteti fel csupán azon sor mellett, amelyben az ismeretlen új szó található. A sorközben azonban nem jelzi, hogy melyik szóról van szó, csupán nagyon ritkán. Olykor „kiszótározza” a szövegből az új szavakat, azaz kiírja a margószéltre őket. Egy esetben egy görög szót „szótározott ki” az alsó margó legszélére latinul. („receptor munerum” „aki elfogadja az ajándékot”, azaz „akit megvesztegetnek”) Egyszer pedig magyarul írja a lap szélére egy számára ismeretlen kifejezés, a „graeculus magister” jelentését, ami annyit tesz, hogy „gladiátorok vívómestere”).

Az etrusiai Laurentumban található villát a korpuszban két levél mutatja be. A Gallushoz szóló első levél (II.17)²¹ – miként a kódex görög margójegyzete is jelzi – egy adott helynek a retorikai szabályoknak megfelelő bemutatása. Jelen esetben egy házé, amely szerves része az őt magába foglaló tájnak. A második levelet (V.6)²² – ez Apollinarishoz szól – az írásművészet kérdéseivel tudatosan is foglalkozó ifjabb Plinius kifejezetten retorikai szakmai fogások demonstrálására készítette. Azt kívánta illusztrálni, hogy bármely tárgyról, bármely részletességgel lehet úgy írni, hogy a végeredmény sem terjedős, sem pedig unalmas ne legyen. Ezt pedig úgy lehet elérni, hogy a szerző tartózkodik az oda nem illő kitérőktől. És valóban: ezt a kis remekművet a krimiolvasó mohóságával olvassuk végig. Esztétikailag, retorikailag feltehetőleg valóban ez az utóbbi levél volt a sikerültebb alkotás, és ezt talán Vitéz János is így érezhette. Ugyanis csaknem az egész szöveget végig kijelölte a margón vörös hullámvonalával mint fontos, megjegyzésre méltó olvasmányt.

3.

És itt elérkeztünk egy fontos ponthoz. Fel kell tennünk azt a kérdést, hogy milyen szempontból érdeklődött a főpap e szövegek, a laurentumi villa leírása iránt. Nézzük meg, hogy miről árulkodnak a margójegyzetek!

A levelek mellett Vitéz János részéről alapvetően kétféle jelzést láthatunk. A margón futó hullámos, függőleges vörös vonalakat, amelyek a számára fontos részeket jelölik, valamint igen sok esetben a „vocabulary” vagy „vocabularium” („szótár”) szó rövidítését. (Valójában a kutatás során éppen e levelek segítségével sikerült megfejtenem a „vocabulary” vagy „vocabularium”

szót jelölő rövidítést, amely sokáig kérdéses volt számomra. E levelek mellett ugyanis ez a rövidítés – éppen a speciális építészeti terminológia, a ritka szavak miatt – nagyon sokszor feltűnik.)

Mivel Vitéz általában nem jelölte a soron belül, hogy mely szavak jelentettek számára nehézséget, csak találgathatunk, hogy pontosan mire is gondolt. Ha a megjelölt sorokban található legkülönbözőbb, legritkább szavak alapján ítélünk, akkor a következő szavakról és ki-
fejezésekről lehet szó. 27

Az első levélben (II.17):²³

Cavaediumhilare: „barátságos kis helyiség”. Apsida: Ez a kódexben „aspida” formában olvasható. Vitéz megjegyzi a margón, hogy „máshol ap-sida”. A szövegben ez a szó a „cubiculum in hapsidacurvatum”, azaz „félkör alakú szoba” kifejezés része. „ballinei cellafrigidaria”: „hideg vízü fürdőszoba”. A következő sorban Vitéz vagy az „unctuarium” vagy pedig a hypocaustum” szót jelölheti meg. Az „unctuarium” szó jelentése „ke-nőszoba” a fürdőben, a „hypocaustum” pedig itt a fürdő fűtőszobáját jelenti. „sphaeristerion”: „labdázóterem”. Egy következő sorban vagy az „apotheca” vagy a „horreum” szó jelentése lehetett számára ismeretlen ebben a kontextusban. Előbbi Pliniusnál a borraktárat, utóbbi a gabonás kamrát jelenti. Ezt követően a „gestatio” „sétaút” lehetett az ismeretlen szó, esetleg a „buxus”, „puszpáng” is. A következő szakaszban Vitéz valószínűleg a „zeta” szót jelöli meg. Ez a „diaeta” „szoba” szónak egy változata, ugyanazt is jelenti. Ezért a kiadások később „dia-eta”-ra javítják. A 15. században Itáliában cirkuláló Plinius-kódexekben azonban a „zeta” alak általános lehetett. Ezért használhatja Bonfini is az Averulinus-fordítás előszavában egy olyan ponton, ahol egészen biztosan Plinius szövegéből merít. Ezt követően Vitéz új szóként jelöli meg a „heliocaminus” „déli fekvésű szoba” és az „andron” „folyosó” szavakat.

A második levélben (V.6) a következő ismeretlen szavak találhatók Vitéz számára: „heliodrominemus” Ez egy romlott kifejezés, amelyet a kiadások „hippodromi nemus”-ra javítanak. Jelentése: „a lovaglópálya ligete”. „Sipunculi” „csövek” (ezek a forrásvizet vezetik egy medencébe). Vitéz bejelöli az „ypodyterium” szót, amelyet a kiadások később „apodyterium”-ra javítanak. Ez az öltözőt jelenti. „metulae” „korlátok”. Ezt követően talán az „acanthus”-t jelöli be, majd végül a „stibadium”-ot, ami „pad”-ot jelent.

Ezek a bejelölt új szavak gyakran olyan pontjain találhatók a leveleknek, amelyeket Vitéz a margón is megjelölt mint érdekes részeket. Az új szavak és a bejelölt részek együttes figyelembevételével kirajzolódnak olyan jelenségek, amelyek Vitéz érdeklődését valóban felkelthették. Ezek a következők.

Az első levélben legelső helyen áll – mi más? – a **könyvtár**. Az említett félkör alakú szobában vagyunk. A bejelölt hely a következő: „Ennek a falánál könyvtárul is szolgáló írópolc áll, megrakva nem egyszeri olvasásra, hanem komolyabb tanulmányozásra szánt könyvekkel.”

28 Több új szót talál a **fürdőszobák** leírásánál, de itt plusz érdeklődésre utaló jelzést nem helyez el.

A következő bejelölt rész a **cryptoporticus** bemutatásánál található. Ez Pliniusnál egy olyan fedett folyosó, amelynek mindkét oldalán ablakok nyílnak részben a tengerre, részben pedig a belső kertre. Plinius hosszan ecseteli, hogy milyen kellemes tartózkodás esik benne, hiszen árnyékot ad, télen pedig megfékezi a szeleket. Vitéz figyelmét a folyosó következő tulajdonsága ragadja meg: „A cryptoporticusba akkor sem süt be a nap, amikor a legtöbb meleg ontva éppen delelőn áll.”

Vitéz figyelmét különösen felkeltette **két kis hálószoba** is. Az egyik szoba ugyanis fűthető volt, egy alulról fűtött kis helyiség csatlakozott hozzá, „amelynek kis nyílása a feltörő meleg szükség szerint zárja ki vagy engedi be”. A másik szoba pedig tökéletes nyugalmat biztosított. Plinius így fogalmaz: „Igen kellemes az itt tartózkodás, különösen ha Saturnalia van, amikor a ház többi része csak úgy visszhangzik a zsvajtól ... Mert itt én sem zavarom a háznépem szórakozását, ők sem az én tanulmányaimat.”

A második levélből hasonló érdeklődési csomópontok bontakoznak ki. Vitéz ismét elidőzik a **fürdő** leírásánál – ezt mutatják a bejelölt ismeretlen szavak –, de amit kifejezetten érdekes részként emel ki, azok megint a fedett folyosóról, a **cryptoporticus**ról szóló sorok. Ismét a fedett folyosó klímája nyűgözi le: „Ez különösen nyáron nagyon hűvös, megelégszik a benne lévő levegővel, sose kíván és sose enged be újat.”

Vitéz tetszését igen megnyerte az a hippodrom ligetében található, lugasszerű, fedett, de oldalt nyitott helyiség, amelyet teljesen befut a szőlő: „Úgy érzed itt magad, mintha liget közepén hevernél ...” – írja Plinius. Márvánpadok, források és épített medrekben csordogáló patakok díszítik még az érdekes építményt. Igazi locusamoenus, ahol a természet és az épített környezet tökéletes találkozása valósul meg.

Könyvtár, fürdő, fedett folyosó, fűtött helyiség, nyugodt tanulmányok az első levélben; ismét fedett folyosó és fürdő, valamint lugasszerű kert a másodikban. Ezek ragadták meg legfőképpen Plinius e kulcsfontosságú leveleiben Vitéz János figyelmét.

A teljes képhez hozzátartozik azonban, hogy nem csak e tárgyi tényezők tartottak számot Vitéz érdeklődésére. Miként említettük, az Apollinarishoz írt levelet Vitéz az elejétől kezdve egészen a közepéig kijelölte a margón fontos

szöveggént. A levél – és a kijelölés – kezdeténél pedig feltüntette a „descriptio” „leírás” szót. Ez arra utal, hogy a szöveg első fele főként retorikai szempontból érdekelhette. Emiatt jelölhette be a levelek záróformuláját, és az írásművészettel tudatosan foglalkozó humanista ért egyet Pliniusnak a fölösleges kitérők kerülésére vonatkozó figyelmeztetésével is. 29

A tárgyi elemekhez visszatérve azonban azt kell mondanunk – anélkül, hogy bármiféle közvetlen kapcsolatot feltételeznénk Plinius szövege és az esztergomi építkezések között, hiszen tudjuk, hogy ezek a 15. században jórészt a Vitéz előtti érseknek, Széchy Dénesnek tulajdoníthatók – hogy ezek az esztergomi vár Vitéz Jánoshoz is köthető rétegében mind megtalálhatók voltak: könyvtár, fedett folyosó, fürdő, fűtött szoba, visszavonulásra alkalmas szoba, kert. (A különlegesen fűtött helyiségről Galeotto Marzio is ír.) Mindazonáltal az a körülmény, hogy Vitéz ezeket a pontokat valóban maga jelöli be ezekben a levelekben, talán egy halvány esélyt kínál arra, hogy feltételezzük: az általa irányított esztergomi építkezések/átalakítások idején esetleg valóban felöltött benne a laurentumi villa fedett folyosójának vagy a hippodrom kerti lakának a képe. Még akkor is, ha csupán egyetlen díszes ajtókerettel járult hozzá az adott helyiség kialakításához vagy funkciójának átminősítéséhez. Ebből a szempontból egyébként a kódex olvasásának pillanata is érdekes. Vitéz 1464. május 23-án, Budán fejezte be az olvasást, Mátyást pedig két hónappal korábban, március 29-én koronázták meg a Szent Koronával. Vitéz a koronázás idején olvasta Pliniust, maga pedig 1465-ben, egy év múlva lett esztergomi érsek. Az inspiráló olvasmány tehát fogékony, lendülettel teli időszakban érkezett, amely azt is valószínűbbé teszi, hogy valamiféle hatással volt.

Ha röviden visszatérünk Bonfinihez, azt látjuk, hogy a történetíró ugyanezeket az elemeket sorolja fel a Vitézhez köthető esztergomi építkezések leírása során: könyvtár, fedett folyosó, fürdők, épített kert stb. A textológiai megfeleltetésekkel természetesen nagyon óvatosan kell bánni, és Bonfini leírása a konkrétumok szintjén tökéletesen független attól, hogy Vitéz mit gondolt az ideális lakóhelyről. Bonfini leírásának és Vitéz attitűdjének, amellyel helyeket jelölt meg Plinius szövegében, azonban van egy nagyon fontos közös háttere, ez pedig az ideális humanista életforma. Ennek az életformának a leglényege, szinte szakrális fókuszpontja az elmélyült tanulás, egyik fontos – valós és szimbolikus – helyszíne pedig a studiolo. De akár az egész rezidencia is kifejezhetette lakójának ezt a minőségét. Az antik villa mint elmélyülésre alkalmas hely ilyen alapon is részét képezte a humanista építészeti felfogásnak. Vitéz bejelöli Plinius e mondatait: „Itt üdül fel testem-lelkem leginkább. Szellememet az olvasgatás, testemet a vadászatás köti le. Bonfini így összegzi a leírását Esztergomról: „Bölcselkedésre és

elmélyedésre valóban nagyon alkalmas hely volt.” Ez a leírás (Bonfinié) tehát nem annyira Vitéz építkezéseiről, hanem inkább magáról Vitézről, a humanistáról szól. A vár pedig a humanista avagy a filozófus méltó lakhelye, a studiolo mikrokozmoszának makrokozmosza.

30

* Előadásként elhangzott a 2017. május 9-10-én, az Esztergomi Vármúzeumban rendezett *The Renaissance Studiolo in Europe* c. nemzetközi konferencián. A tanulmány az MTA-OSZK ResLibraria Hungariae Kutatócsoport valamint a K 120495 és a K 112283 sz.NKFIH-programok támogatásával készült.

¹ HUSZTI József, Pier Paolo Vergerio és a magyar humanizmus kezdete. *Filológiai Közlöny* 1 (1955), 521–533. (521.).

² Vitéz János pályájához l. FRANKÓI Vilmos, *Vitéz János esztergomi érsek élete*, Bp. 1879; SZAKÁLY Ferenc, Vitéz János a politikus és államférfi (Pályavázlat – kérdőjelekkel), in: *Esztergom Évtapjai* 1990 (Vitéz János Emlékkönyv), 9–38., részletes korábbi szakirodalommal; KUBINYI András, Vitéz János (1408 k. –1472), in: *Nagy Képes Millenniumi Arcképcsarnok: 100 portré a magyar történelemből*, szerk. RÁCZ Árpád, Bp. 1999, 45–47.; KUBINYI András, Vitéz János és Janus Pannonius politikája Mátyás uralkodása idején, in: *Humanista műveltség Pannóniában*, szerk. BARTÓK István, JANKOVITS László, KECSKEMÉTI Gábor, Pécs 2000, 7–26.

³ A Leveleskönyvet a margináliák és más bejegyzések alapján vizsgálja: ZSUPÁN Edina, Vitéz János Leveleskönyve. ÖNB 431, in: *Erdély reneszánsza. A 2008. okt. 8-11. között tartott konferencia előadásai I-II.*, szerk. GÁBOR Cs., LUFFY K., SIPOS G., Kolozsvár 2009, I., 16–24.; ZSUPÁN Edina, *Kodikológia és irodalomtörténet: Vitéz János a humanista filológus és levélkorpusz-szerző* (megjelenés alatt; elhangzott az MTA Irodalomtudományi Intézetében, 2016. árpilis 6-án tartott, *Az értelmezés hatalma II.* c. konferencián).

⁴ Hogy a bécsi kódex (Bécs, ÖNB, Cod. 431) a *Leveleskönyv* Vitéz által személyesen és saját kezűleg gondozott eredeti példánya, kimutatta: ZSUPÁN Edina, *Vitéz János Leveleskönyve ...* (3. sz. j.). A *Leveleskönyv* kiadása: Ioannes Vitéz de Zredna, *Opera quae supersunt*, ed. I. BORONKAI, Bp. 1980 (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, Series nova, Tomus III.) A teljes korábbi szakirodalmat összegzi: ZSUPÁN Edina, Vitéz János Leveleskönyve: Prológus, in: *Csillag a holló árnyékában ...* (5. sz. j.), 113–135. Kifejezetten a bécsi kódex szakirodalmához l.: Kat. nr. 34, Epistolarium, in: *Csillag a holló árnyékában ...* (5. sz. j.), 178–179. (A kódexleírást készítette ZSUPÁN Edina.) A *Leveleskönyv* válogatott magyar fordítása: *Vitéz János levelei és politikai beszédei*, ford. BORONKAI I., BELLUS I., bev. BORONKAI I., Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó 1987 (Magyar ritkaságok).

⁵ Az újabb kutatás eredményeit összegzi az OSZK 2008-as Vitéz János-kiállításának katalógusa: *Csillag a holló árnyékában. Vitéz János és a humanizmus kezdetei Magyarországon*, szerk. FÖLDESI Ferenc, Budapest, OSZK, 2008. A humanista írás átvételére való tudatos törekvéshez l. ZSUPÁN Edina, *Kodikológia és irodalomtörténet ...* (3. sz. j.).

⁶ L. a 3. sz. j.-et.

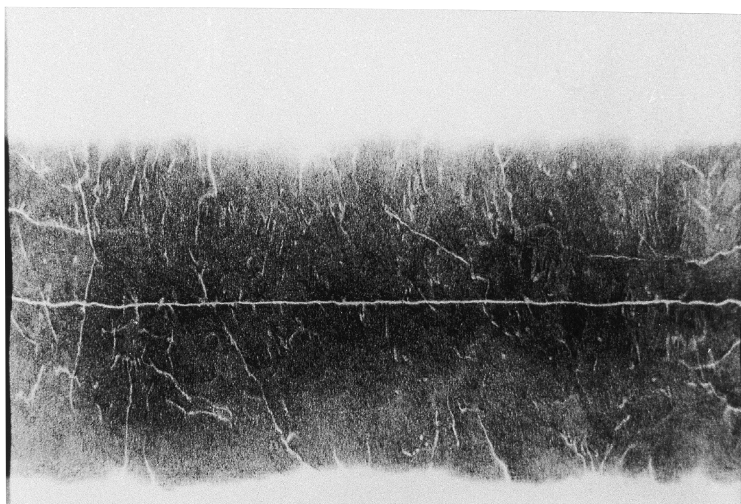
⁷ ZSUPÁN Edina, *Kodikológia és irodalomtörténet ...* (3. sz. j.).

⁸ FEUERNE TÓTH Róza, Humanista hatás Mátyás építkezéseiben, in: *Mátyás király (1458–1490)*, szerk. BARTA Gábor, Bp., Akadémiai Kiadó 1990, 136–155., főként 138. skk. Hasonlóképpen Uő, Art and Humanism in Hungary in the Age of Matthias Corvinus, ed. P. FARBAKY, 1990, 99–100. A kérdést Visegrád kapcsán érinti BUZÁS Gergely, The Royal Palace in Visegrád and the Beginnings of Renaissance Architecture in Hungary, in: *Italy & Hungary. Humanism and Art in the Early Renaissance*, ed. Péter Farbak, Louis A. WALDMAN, Villa I Tatti 2011, 369–407. (405–406.)

⁹ A laurentumi villáról szóló két levél az ifjabbik Pliniusnál: II. 17; V.6.

¹⁰ MIKÓ Árpád, Egy stílusfordulat reinkarnációja. Antonio Bonfini építészeti terminológiájának értelmezése, in: *Sub Minervae nationis praesidio. Tanulmányok a nemzeti kultúra tárgyköréből Németh Lajos 60. születésnapjára*, szerk. ZÁDOR Anna, Bp. 1989, 37–40.; MIKÓ Árpád, Leon Battista Alberti De re aedificatoriaja és Mátyás király udvara, in: „és az oszlopok tetején lilomok formáltattak vala”, szerk. TÓTH Áron, Bp. CentrArt. Egyes. 2011, 67–72.

- ¹¹ L. átfogóan pl. Pierre DE LA RUFFINIÈRE DU PREY, *The Villas of Pliny from Antiquity to Posterity*, Chicago, London: The University of Chicago 1994.
- ¹² A kutatásban mára már elfogadott álláspont, hogy Alberti komoly szerepet játszott az urbinói tervek kidolgozásában is. Baráti kapcsolata az urbinói herceggel, Federico da Montefeltroval bizonyított. Az építész eredetileg neki ajánlotta volna a *De re aedificatoriá*t is. Valószínűleg Alberti ajánlotta Luciano Lauranát főépítéssként a hercegnek. Vö.: Irmlind Luise HERZNER, Der Herzogpalast in Urbino, in: Jan LAUTS, Irmlind Luise HERNER (hrsgg.), *Federico da Montefeltro, Herzog von Urbino. Kriegsherr, Friedensfürst und Förderer der Künste*, Deutsche Kunstverlag 2001, 262–290. (270–271.)
- ¹³ Ludwig HEYDENREICH, Federico da Montefeltro as a Building Patron, in: *Studies on Renaissance and Baroque art presented to Anthony Blunt on his 60th birthday*, ed. Jeanne COURTAULD, John W. POPE-HENNESSY, Ludwig Heinrich HEYDENREICH, Peter MURRAY, London, New York: Phaidon 1967, 1–6. Minderről: FEUERNE TÓTH Róza, *Humanista hatás Mátyás építkezéseiben* (8. sz. j.), 136–137.
- ¹⁴ MIKÓ Árpád, *Egy stílusfordulat reinkarnációja ...* (10. sz. j.), 40.
- ¹⁵ A Vitéznek tulajdonított építkezések jó részét a jelenlegi kutatás elődjéhez, Széchy Déneshez köti. A gazdag irodalomból lásd pl. a két alábbi összefoglaló munkát: HORVÁTH István, Vitéz János érsek esztergomi palotájának kutatásáról, in: *Csillag a holló árnyékában ...* (5. sz. j.), 191–201.; VUKOV Konstantin, *A középkori esztergomi palota épületei*, Bp.: Építésügyi Tájékoztatói Központ Kft., 2004.
- ¹⁶ FEUERNE TÓTH Róza, *Humanista hatás Mátyás építkezéseiben* (8. sz. j.), 143.
- ¹⁷ Bécs, ÖNB, Cod. 141. Kódexleírás: Kat. nr. 24, in: *Csillag a holló árnyékában ...* (5. sz. j.), 147–149. (A kódexleírást készítette FÖLDESI Ferenc). A kódex új, részletes kodikológiai leírása megjelenés alatt e tanulmány szerzőjétől.
- ¹⁸ „Bude 1464 May 23” (f. 204^v).
- ¹⁹ Ferrarai miniátor, az itáliai reneszánsz miniatúraművészet egyik legjelentősebb alakja, aktív 1445 és 1489 között. Főként Ferrarában a d’Esték udvarában, valamint Mantovában tevékenykedett. Fontos munkákat készített Federico da Montefeltro urbinó herceg könyvtára számára is. Vö. Federica TONIOLO, Guglielmo Giralaldi, in: *Dizionario Biografico degli Italiani*, Vol. 56 (2001).
- ²⁰ A kódexben: ff. 17r–18v, Vitéz számozásában a 41. levél.
- ²¹ A kódexben: ff. 41v–44r, Vitéz számozásában a 101. levél.
- ²² A bejelöléseket lásd a tanulmányhoz csatolt levelekben is.

A *distichum* műformájában van egy olyan latin csúcs, amellyel érdemes külön foglalkozni: Caius Valerius Catullus kétsorosa.

32 Szili József

CATULLUS

„ODI ET AMO”-JA

Odi et amo. Quare id faciam, fortasse requiris.

Nescio, sed fieri sentio et excrucior.

Az „odi” = „gyűlölök”, az „amo” = „szeretek”. Ezt a két egymással ellentétes,

egymást kizáró érzelmet megnevező szót az „et” (= „és”) köti össze. (A latinba belefér az a tárgyas jelentés is, hogy „gyűlölöm és szeretem”, de amúgy is világos, hogy az ember nemcsak úgy a levegőbe áll neki egyszerre gyűlölni és szeretni.) Hogy ez a két érzelm mennyire kizárja egymást, azt a hexameter további öt szava külön is kiemeli: „miért teszem ezt, talán megkérdezed”. S a válasz, a pentameter szövege három nyelvi fordulattal vezet le az összegező következtetést:

- 1) „nescio” = „nem tudom”,
- 2) „sed fieri sentio” = „de megtétetni (megtevődni) érzem”)
- 3) „et excrucior” = „és megfeszülök”.

A latin szóban a „cruX, crucis” („kereszt”) szó is benne van, keresztre feszítést jelent, de a bibliai „feszítsd meg”-ből a kereszt említése nélkül is mindenki tudhatja, hogy erről van szó, noha a kínzó eszköz gyakran nem is kereszt, hanem Talakú.

Arisztotelész *Poétikája* a tragédiáról szólva kijelenti, hogy akkor a legművészebb, ha egynél több fordulat van benne. Catullus első sorában megtörténik egyszer az ellentét felállítása, majd a figyelemfelhívás a két érzelm összeegyeztethetetlenségére. A költő válasza a pentameterben az, hogy nem tud megoldást, de a tényállás fennáll, s ezt érzi is. A „fieri” a „facere” – e főnévi igenév (tenni, csinálni, cselekedni, létesíteni) — szenvedő megfelelője: „megcselekedtetni”. „tétetni”, „megtétetni”, „tevődni” jelentéssel. Az utolsó fordulat logikus: a két teljességgel ellentétes érzelm hatása „megfeszíti” a szót. Az egyik legkellemetlenebb halálnevelés részesíti.

Lehet, hogy nem teljes a műfordítás-gyűjtésem, de mintha a fordítók mindnyájan lazábban kezelnék ezt a szigorúan körülhatárolt közlés-sorozatot, azaz Catullus bravúrából a bravúrt. A 2. fordulat „fieri”-je legfeljebb egy „ez”, vagy (négy fordítónál) „így van”, illetve „úgy van”. Négy fordítás a *megfeszítés* tényét is eltussolja:

*Szeretek is, gyűlölök is. Kérded talán, mért teszem?
Nem tudom én, de hogy úgy van, gyötrellemmel érzem.*
(Csengery János)

*Gyűlölök és szeretek. S hogy mért teszem? Én se tudom, hidd.
Bennem történik, s kínja keresztre feszít.*
(Devecseri Gábor)

*Gyűlölök és szeretek. Kérded tán, mért teszem én ezt?
Mit tudom! Ezt érzem. Szenvedek, ezt tudom én.*
(Illyés Gyula)

*Gyűlölök és szeretek. Hogy mért teszem ezt, ugye kérded?
Mit tudom én. Így van: érzem és öl e kín.*
(Kerényi Károly)

*Gyűlölök és szeretek. Lehet ezt egyszerre? Nem értem
én se, de így van, s én szenvedek érte nagyon.*
(Rónai Pál)

*Gyűlölök és szeretek. Mért? Nem tudom én se, de érzem:
így van ez, és a szívem élve keresztre feszít.*
(Szabó Lőrinc)

Attól tartok, hogy a kulcsszó, a „fieri” megjelenítése nélkül nincs teljes értelemszerű fordítása a pentameternek. Catullus második sorának tömör, tételes építkezése pedig még ott is szétmosódik, ahol minden elem jelen van (Devecseri és Szabó Lőrinc fordításában), de a teljes kifejtés kedvéért már a hexameterben is helyet szakítva e célra. Mit lehet kihozni a „fieri” pontos megfelelőiből? Talán ilyesmit:

Nem tudom. Ám tetetik, s érzeni megfeszülök.

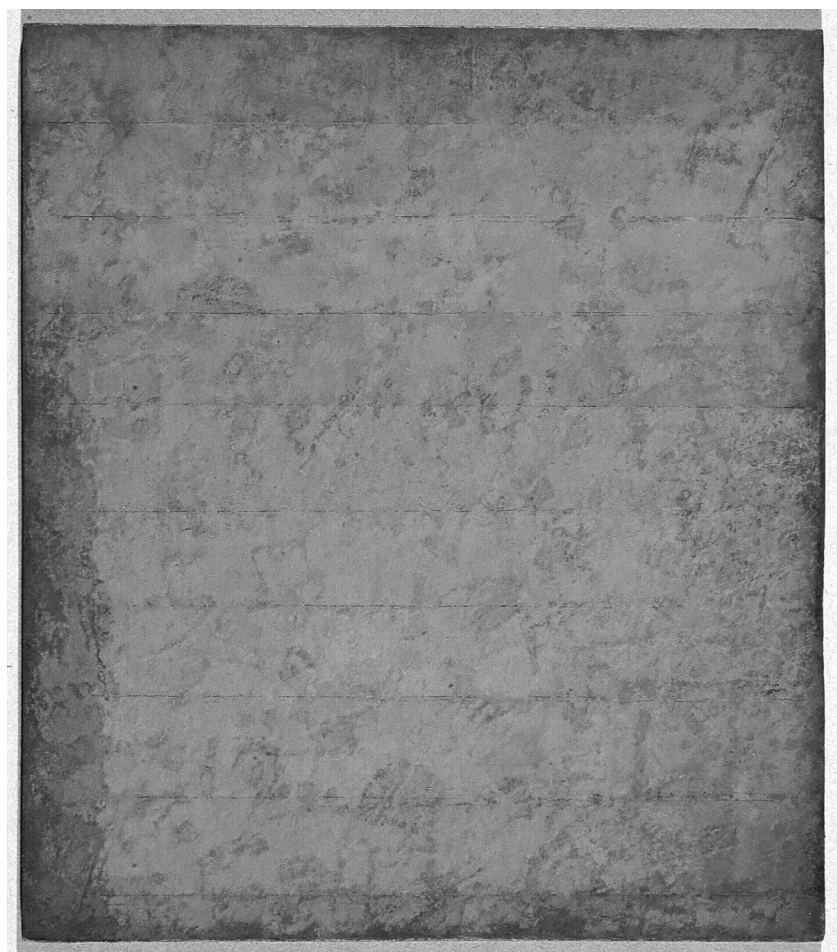
Kissé mókás, nemde bár? Van a „tenni” igének egy tőle a „tétetik”-nél meg a „tevődni”-nél távolabb különült főnévi származéka: a „tény”. Uccu neki, próbáljuk ki, hátha sikerül visszaállítani a helyzet tragikus komolyságát:

*Gyűlölök és szeretek. Tán kérded, hogy jön ez össze.
Nem tudom. Érzem e tényt, s általa megfeszülök.*

Rideg, bíróságra való tényállás. Színtelen, mint az „így van”, meg az „úgy van”, és meg sem közelíti a „történik” történülés-szintjét.

34 Be kell látnunk, hogy a magyar parlagian egyenes nyelv: nem tűri a kunkorítva nyelvtölgögetést. Vagyis mintha mégis illenék egy kicsit oldani a passzív főnévi igenév személytelenségét, hiszen nyílt titok, hogy a háttérben igenis ott van a tettes:

*Gyűlölök és szeretek. Tán kérded, hogy jön ez össze.
Nem tudom. Ezt teszi s én érzem is: megfeszülök.*

(*Világköltészet – ma.*) „Annak, hogy nincs olyan nemzetközileg ismert szerző a kortárs magyar lírában, mint amilyen a prózában van több is, azt gondolom, hogy elsősorban az az oka, hogy a líra nyelvek közötti útjai megváltoztak az elmúlt időben, és ezzel a

Csehy Zoltán 35

A VÖRÖS MEGSZÁM- LÁLHATATLAN ÁRNYALATA

Anne Carson verses regénye

magyarul

jesen interaktív, kommu-

nikatív és institucionális rendszert is javasol a helyzet orvoslására. Arról ugyan nem beszél, hogy mi a helyzet a fordítottjával, ismerjük-e mi a világ-irodalmat, odafigyelünk-e a világköltészet aktuális mozgásaira. Ha például a költészetfordítás magyar anomáliáit nézzük, három alapvető dolog azonnal feltűnik: először is a megkésettség, a pótlás-jelleg. Már az 1990-es években feltűnt, hogy pl. a csehek mindig egy generációval előbbre voltak időben az angol költészet anyanyelvi recepcióját illetően. Másodszor az üzletieskedés: a támogatásoknak köszönhetően pl. szinte minden évre jut egy finn költő magyarul, s az olvasó nem tudja, hogy vajon a fordítások véralvasztóan unalmasak, vagy maguk a szerzők is azok. Ha az angollal is összenézzük, általában a fordítások minőségével és a szelekcióval van baj –ahogy lenni szokott, a fordítók, kiadók inkább azt nézik, ami ismerős, és nem azt, ami provokatívan más, és esetleg elindíthat valamit a magyar anyanyelvi lírában is. Harmadszor: szinte csak a magányos kezdeményezésekre számíthatunk, nincs kiadói tervezettség. Ransmayr zseniális verses regénye *A repülő-hegy* vagy Durs Grünbein lírája pl. így lett része a magyar verskultúrának is. Ez utóbbi látszik megváltozni, épp Krusovszky Dénesnek (is) köszönhetően, aki az odafigyelés egyik legfőbb szorgalmazója, és tevékeny előmozdítója. A Magvető *Időmérték* című sorozatában immár elsőrangú, nemzetközileg is magasán jegyzett szerzők jelennek meg: AlBerto, Ilma Rakusa, W. G. Sebald és most Anne Carson! Fenyvesi Orsolya kiváló fordítását Krusovszky vetette össze az eredetivel, a szöveghez jegyzeteket és utószót is írt.

(Carson.) A kanadai Anne Carson fontos költő, „eretnek” filológus, illetve zseniális esszéíró. Nyelv- és gondolatművész, aki mítoszteremtő hittel képes újramondani azt, ami elveszett vagy csak rekonstruálható.

Miközben hallatlanul eredeti, „egyike a nagy pastiche-gyártóknak” – írta róla Daphne Merkin a New York Timesban.² A filológia kíváncsi testét is megmutatja: a rekonstrukciós logika mellett a költői logika teremtő energiát is mozgásba tudja hozni. Ez a párbeszéd csapódik le a költészetében: hogy

36 a feltárt „szövegarcheológia” egy használható tudás része, mely a kreatív fantáziának és a nyelv működési mechanizmusainak és az antropológiai meghatározottságoknak köszönhetően jelen idejűvé tehető, sőt nem csak jelen idejűvé, hanem párbeszédképessé. Carson, ha már cserepeiből összerak egy amforát, nem a múzeumi tárlóba szánja, hanem azt szeretné, hogy használjuk. Nézzük meg, mire volt és mire lehet még jó. Carson *Vörös önéletrajza* című művében³ is végtelen természetességgel teremt párhuzamot múlt és jelen között, egyetlen tükörteremként mutatja be a világirodalmat, illetve a bölcsélet költőileg hasznosítható alapfelismeréseit.

(*Sztészikhorosz.*) Sztészikhorosz nem tartozik a széles körben ismert görög költők közé, sőt, mondhatni az antik lírai kánon egyik legnagyobb vesztese. Ez részint annak köszönhető, hogy nem túl sok maradt fenn tőle, részint annak, hogy a popularitáshoz túl „homályos” és zsúfolt, zeneileg erőteljesen átkomponált, nagyon nehezen fordítható. Mindez nem jelenti azt, hogy ne lenne utóélete: maga az egyik legjobb Sztészikhorosz-kutató, Gerson Schade foglalta össze Ronsardtól egészen Carsonig.⁴

Sztészikhorosz a burjánzó nyelvindák, a csattogó nyelvcsápok költője, miközben nem tudni, hogy a szöveg miféle „növény” vagy „állat” lehetett: kiszakított szövegtörmelékei őrzik a sebeket, és e sebek egyszersmind a szövegtest előnyévé is válnak, hiszen enigmatikussá teszik a mi időnkbe átkerült „sejtést”. A Héraklész hőstetteiből vett tizedik epizódra alapuló Gerüőneiszből mindössze 78 töredék ismert, ezek terjedelme pedig hangyányi része a feltételezett 1500 sornak, amekkora a mű lehetett.⁵ Joggal írja Krupp József tanulmány értékű kritikájában, hogy „Carson könyve felfogható úgy, mint a nagy részében elveszett mű pótlása, modern protézise.”⁶ Egy újjáépített Akropolisz vagy romszínház, egy összeragasztott váza.

Carson természetesen gyakorta újabb töredékeket kreál, vagy épp töredékeket egészít ki. Ez utóbbi a leginkább a verses regény legtöbb fejezetét adó fotóverseken érződik: ezek a szövegek gondosan megkomponált pillanatfelvételek benyomását keltik, megmerevedett időpillanatokét, egy fotóalbumként elképzelt önéletrajz bontakozik ki előttünk. Maga Carson is igen jeles görög műfordító: Sztészikhorosz töredékeinek fordításával is megpróbálkozott, végül, ahogy az utószóból kiderül, (kudarctapasztalatait a fikció világában kamatoztatta. A fordítás kétes etikája és kéjes székspszise alapvetően foglalkoztatja Carson: Ibükosz híres tavasz-töredékét például hat változatban fordította le, és a mű így is a saját versek között kötött ki! A Gerüőneisszel szemben Carson szexi, életélvező és könnyelmű Héraklész nem

öli meg a vörös csorda pásztorát, csak a szerelmi életét teszi pokollá, illetve az ártatlanságát rabolja el. Az igazi érzelmi csapda akkor nyeli el őt, amikor kialakul a Héraklész, Ankash, Gerüón szerelmi háromszög: Carson a belső, a csendes reflexió költői szépsége érdekli, ezért a mű végén nagyrészt internalizálja a cselekményt. Bruce Hainley ezért is nevezi Carson egy kritikájában a szívfacsaró fájdalom, „az összetört szív filozófusának”. A mitológiai topográfia azonban kiszélesedik, a sziget-létből Hádész városáig (!) tart, majd Buenos Aires, illetve Peru territóriumát is integrálja. Mondhatni a gyerekkor álmvilágától a kamaszkor pokoljárásán át a „realista” férfikorba.

(*Szerkezet és műfaj.*) Maga a mű egy pazar esszével indul, mely Sztészikhorosz helyét egy képzeletbeli pályán Homérosz és Gertrude Stein között jelöli ki, erős inklinációval ez utóbbihoz. Hozzá köti már a menekültek, migránsok közt alkotó, „pattogó” nyelvű Sztészikhoroszmidze is. Ezt három függelék követi a Helené-legenda köré szervezve, melynek lényege az, hogy miután a költő megrágalmazta Helenét, megvakult.⁷ Ezután írt egy palinódiát, és visszanyerte látását. A vakság itt szimbolikussá nő: Homérosz költői vakságával szemben itt egy új poétika költészetesztétikai horizontjaira látunk rá. A hármas függelékrendszer első eleme az anekdota fő forrásait közli, majd a költő palinódia-töredéke következik (hiteles szöveg), illetve a filológus okfejtő, logikai láncolatokat végigfuttató önironikus „tényrögzítései”, a szövegek mögötti horizont bizzar kontextusváltozatai. És itt kezdődik *Vörös önéletrajza*: pontosabban még nem is itt, hiszen megelőzi Emily Dickinson vulkán-verse, melynek jelképisége, hangulata alapvetően határozza meg a későbbi szöveg szimbolikáját és finomhangolását. Dickinson szövegvilága az egyik leginkább folyamatos mozgásban tartott háttérrezgés-sorozat Carson verseiben. A kompozíció egy képzelt interjúval zárul (valójában interjúverssel), melyben maga Sztészikhorosz szólal meg időtlenített maszk-szerepben. Itt magyarázza meg a főhős (Vörös) mítoszának vonzerejét is: a tektonika és a jellem szimbiózisát. Ez a geográfiai deformáló erőket és a lélektani folyamatokat közös nevezőre hoz megközelítésmód a könyv teljes vulkán-szimbolikáját egységbe vonja.

A műfaj meghatározása különösen problémás, mivel a szerző hármat is megad: a mű a címe szerint önéletrajz, a középső rész alcíme szerint románc, a hivatalos alcím szerint pedig verses regény. A szerző önéletrajzot ír, de a narráció nem ilyen irányú: a szöveg beszélő rálát az önéletírásra, kukkol és kontextualizál. A románc jelleg erőteljesebb: a kívül vörös, szárnyas, szörnyeteg, belül mélységesen érzelmes és tiszta főhős beleszeret a felszínes, hedonista aranyifjak karakterét idéző Héraklészbe, de a kapcsolat szinte felőrli, pokollá teszi az életét. Egy szerelmi háromszög is kialakul, melynek

szintén nincs megoldása. Carsonazonban nem élezi ki a románcot: a kudarc elismerése izgatja, és annak én-építő, konstitutív lélektani vonatkozásaival szöszöl. A létezésben a legtöbbször nincs megoldás: az elviselés marad, az irgalom és a vágy, a románc mindig féloldalas vagy csorba marad. A verses regény műfaja valóban találó: de közben látni kell azt is, hogy a töredékesség és a líraivá oldódó epikum nem homéroszi, eposzi totalitásával kell számolni, hanem valami olyasmivel, amit Carson az előszében Longinoszra hivatkozva állít, miszerint Sztészikhorosz „a lírikusok közt a leginkább homéroszi költő”. Vagyis: a líra abszolút dominanciájáról beszélhetünk, a szöveg egyszerűen nagyszerű lírai versekre esik (illetve szedhető) szét.

(A melléknevek.) Sztészikhorosz Hermogenész szerint „a melléknevek drága génusza”. A melléknevek pedig immár Carson szerint a létezés „retezei”, melyek összekötik a létezés dolgait „a partikularitásban elfoglalt helyükkel”. A vörös szín is ilyen alapvető retesszé válik. Ahogy az első álstsztészikhoroszi fragmentumból is kiderül, hamar mágikus szóvá alakul. Apollodórosz *Mitológiájában* is szerepel (Bibl. 2, 5, 10) Gérüön csordájának színeként. A vörös Carsonnál fragmentumok sugárzó góca lesz, az elvérzett eposz foltjainak, a lávaömlés vörösét idéző költői izzásnak a metaforája, lüktető, testnyi sebhely. A költői tű maga, melyről Sztészikhorosz így ír: „Műzsanemaztízlegeticsak, mi virul, de azérnisovárgót / isberagyogjatüze.” (Kerényi Grácia ford.)

A metaforikus szörnyeteg Gerüónnak még a hajnali álma is „vörös kocsonya”, elméjének „vörös” távlatai vannak, apró, vörös szárnyakat visel, amikor anyja belöki az iskolába. A „kisfiú” és a „szörnyeteg” identitás és szerep dinamikájának korai dermesztő sokkja a 9. töredékben exponálódik: „Sok kisfiú van aki szörnyetegnek hiszi / Magát?” Egy vörös kutya is felbukkan, mely analóg azzal a pásztorkutyával, akit Héraklész az ősmítoszban (és ahogy ez megjelenik a 15. töredékben) is megöl. „A vörös világ” Gerüön metaforikus halála után is folytatódik (16. fragmentum). A szó (vagy variánsa) a *Vörös hús: Sztészikhorosz töredékei* című ciklusban hússzor szerepel! Ez a pazar verskötet a verskötetben az imagizmus poétikáját idézheti meg, holott a rekonstrukció filológiai játékait játssza. A palimpszesztusok, pergamenek ősi testamentum-állhatatosságát és a dekódolás problematikusságát egyaránt jelzi. Ez a kisciklus, melyben a töredékek bizarr módon „egész” versekként hatnak, mozaikosan szinte megismétlődik a „nagy” műben: a fraktálszerűség illúzióját kelti, noha az ismétlés időnként kényszerű torzulásokhoz, interpretációkhoz, kiegészítésekhez vezet. Egyetlen példa. A tizedik töredék egyes elemei így térnek vissza az 5. részben:

*Akkoriban a rendőrség gyenge volt A család erős
Kézen fogva vitte anyja Gérüönt az első napon az
Iskolába Megigazgatta apró vörös szárnyait és
Belökte az ajtón (X.)*

39

*Anyja mögé lépett. Ha gyenge lennél,
Biztos nehéz volna ez most neked,
De nem vagy gyenge, mondta, majd megigazgatta kis piros szárnyait,
és kilökte
Az ajtón. (5. Hálós ajtó)*

Világos, hogy Carson a filológiai rekonstrukció árnyalat- és kontrasztjátékait is eljátssza, s a szövegahagyomány és szöveggenerálás meta-poétikus energiáit is költeménye szolgálatába állítja.

A vörös szómaximálása mágikussá bővíti, és univerzálissá tágítja a szójelentést. „Vörös, vörös, vörös! Az agresszió leánya, valamennyi szín szülőanyja. Pipacspiros, zászlóaljok és zászlók színe, masírozó vörös, védelmezve életünk határait és peremvidékét” – írja Derek Jarman *Chroma* című könyvében.⁸ Nagyjából ez történik itt is: a vörös maga lesz a provokáció, egy hosszú távon megvédhetetlen entitás foltnyi helye a létezés térképén. Amikor bátyja zsarolja, illetve szexuálisan kihasználja testvérét, Gérüön a „vörös lüktetés / döbbenetes forróságában” fekszik. A tűzhányók iránti kíváncsisága is ennek a traumának a borzongtató újraélése, illetve a homoszexuális aktus természetét leképező döbbenetes természeti csoda lesz. Szerencsére Carson nem megy át freudista trauma elbeszélésbe, és nem áll elő semmiféle sztereotip másság koncepciókkal. Héraklésztől a mitológiában sem idegen a homoszexualitás, illetve a fiúszerelem:⁹Carson ebbe az áramba kapcsolja be Gérüönt is, a metaforikus szörnyeteget, aki „héraklészi” eltökéltséggel kénytelen megküzdeni saját identitásával, s mire önazonossá válik, idealizált szerelme a testi-lelki beteljesedésben csődöt produkál. Nem a homoszexualitás a probléma, hanem a kapcsolati dinamika erőtartalékainak inkompatibilitása. Gérüön a szörny-lét elfogadására vágyik: sőt, arra, hogy így szeressék. Az ő szörnymivolta azonban fiziológiai, kívül van, látványos: eleven (vörös) céltábla. A többiek ugyanezt önmaguk mélyére rejtik: a testi szépség vagy a maskulinitás esetleg egy-egy szerep mögé. Hogy ez világossá váljon, a főhősnek Hádészt is meg kell járnia, itt konkrétan HéraklészHádész nevű városát, a szerelem poklát és alvilágát. Itt tanulja megalaposabban az anyanyelvét is, a fotózást, azt a képi nyelvet, mely az illúziót a művészetek közül a legközelebb tudja hozni a valósághoz, ráadásul ez az a hely, ahol az illúzió azonosulhat a valósággal (az öröklétbe nyitódó

Új Forrás 2018/7 – Cseh Zoltán: A vörös megszámlálhatatlan árnyalata
Anne Carson verses regénye magyarul

stigma az idő testén), hiszen „a fényképen minden pont úgy volt, mint régen”. A fotózás korábban is jelen van, és olykor egyenesen a nyelv analóg párja lesz. Gérüön anyja pl. amikor a 14 éves fiát a szeretőjéről faggatja, így fakad ki: „Akkor én csak beszélek tovább magamban, / és ha mondok
40 valami okosat, lefényképezheted.” Ez a szinesztézia alapú gondolkodás meghatározó jelentőségű lesz a teljes műben.

(Az *igazság*.) Önéletrajza, melyet egy japán, fluoreszkáló borítójú füzetbe kezd el írni, a tényekkel, az ún. igazsággal indul. Az „igazság” először valamiféle kemény férfibeszédként tűnik fel, melynek a képessége számára nem adatott meg: készséggel elfogadja az „igazságot” bátyjától is („hülye vagy”), miközben fel se merül benne az igazság mindenkor megkonstruáltsága, holott maga is „igazságot” konstruál, amikor önéletrajzában, teljesen szabadon átlép Sztészikhorosz eposzába. Ez a kis füzet a 6. részben (*Elképzések*) lényegében miniben összefoglalja a verses regény, azaz „románc” lényegi történéseit és mitológiai háttérhálózatát is kizsinórozza. Carson zseniálisan játssza össze Gerüön rosszul végződő iskolai fogalmazásaival, illetve egy ilyen fogalmazási feladat nevetséges korrekciójával: a létünk elsősorban gondolataink, traumáink és önismeretünk mintázataiból épül, melyek a főhős szerint kiülnek a fiziológiai adottságainkra. Az ő tudása, noha sokszor naiv a test dolgaiban, erősen testi bázisú, ezért is kell eltévelyednie a test vörös útvesztőiben. Csak a test „igazsága” ébreszti önmagára, még akkor is, ha a 9. rész egy falrafestett szentenciát idézve leszögezi: „a test semmire se jó”. Testét ugyan átengedte a szexuális élvezeteket hajhászó testvérenek, s ezzel párhuzamosan megteremtette a független belső világ illúzióját, Héraklész számára különös test marad: „*Nem tudnál néha simán csak baszni, és nem gondolkodni?*” – veti oda neki a „megcsalós” jelenetben. Ankash, a megcsalt pedig megveri Gérüönt. Később pedig a fiú szárnyai bővülnek el, mivel összekapcsolja egy Juku nevű faluban honos babonával, ahol a vulkánistennek embereket áldoztak, olyan szent emberek, akiket miután bedobtak a vulkánkürtőbe, azok egyenesen a halhatatlanságba repültek. Amikor Gérüönt arra kéri, hogy látni szeretné, hogyan használja szárnyait, nem csak a mítosz csodáját szeretné hitelesíteni, hanem szabadulni is akar tőle.

És épp a 6. részben lesz fontos a Helené-történet: Gérüön ugyanis, ahogy azt Bruce Beasley is meglátja, itt saját misztikus, mítoszi sorsához megírja önmaga palinódiáját.¹⁰ Noha érzi a mítosz sorsszerűségét, hogy Héraklész meg fogja ölni, de a palinódia varázseszközét alkalmazva a sztészikhoroszi szerzői mítosz sorstörténetét aktiválva ezt végül is megússza. Az önéletrajz maga lesz az ősmítosz palinódiája.

A filozófia erőteljesen beszűremlik a szövegbe, különféle szinteken és színvonalon prezentálja magát, vendégszövegek serege épül a versszövegbe: elsődlegesen az idő témája dominál (hiszen az időtlen mítosz sorsszerűségének

viszonya a test idejéhez, illetve az érzelem tartósságához kiemelten fontos), de az igazság(osság) fogalma is előkerül. Az igazságosság ideálisan az, ami törvényszerűnek hangzik. Az igazság tömör, s ahogy a sárga szakállas filozófus definiálja: „Tiszta. Ritmusos. Mint egy cselédfiú.” Az elvont jelenség testté válása folyamatosan Gérüön világán kívül történik meg: 41 egy másik jellegzetes példa a mű végén a tűzhányót integráló pékség leírása. Héraklész a gyönyörű férfiakat látja (a testet), Ankash a tüzet, Gérüön pedig az emberi létet magát definiálja a „tűz szomszédjaként”, s ez a hármasság merevedik fotóvá, miközben máris „megindult feléjük az idő”.

(*A semmi, a szorongás, az űr.*) Die Angstoffenbartdas Nichts – idézi Heideggert a 28. rész, azaz Vajda Mihály fordításában: „A szorongás megnyilvánítja a semmit.” A semmitől való félelem, a megsemmisülés egzisztenciális tétje alaphangulat, a létezés vásznát a horror vacui érzete keretezi: ahol marad egy picike „semmi”, oda beáramlik a vörös. Gérüön már első részben szerencsepénzt szorongat, mintha azonnal a túlvilágra, egy másik világra készülne áthajózni Charon lakóján: nem életre való, nem ebbe a világba tartozik, idegenként akar fennmaradni, és önéletrajzzá komponálni ezt az életidegenséget. A belső sziget-létet a tényleges sziget elhagyása (Hádészba szökés) kezdi ki, a vulkán szimbolikus, 1923-as kitörésének megidézett ereje is ezt jelzi: de a menekülés vagy szabadulás útja is adott a lávaember mítoszában. A lávaember egy bebörtönzött rab, aki túlélte a túlélhetetlent, majd egy cirkuszhoz csatlakozott. Ez a cirkuszmétafora nem dagad világmetaforává, csak a látvány és a performativitás hangsúlyozása szempontjából fontos: a mítoszteremtés végeláthatatlan folyamat, de az önmagunkban rejlő szereplehetőség tárháza is. Héraklész nagyanyja *Vörös türelem* címmel fotózta le a vulkánt 1923-ban egy dobozkamerával, a fotón „a múlt idő / tizenöt pillanata préselődött össze”. Gérüön egy fotózásakor, Héraklészsel való kapcsolatának megszakadása után, a 23. részben ezt a technikát ismétli meg. Tizenöt percig exponál, miközben egy vödör vízben vergődő, abba belefulladó (?) legyet fotóz a szárnyai körül bontakozó fényjelenség bűvöletében (a légy figurájába nem nehéz szereppozíciót belelátni). Nem lehet véletlen, hogy épp a 15. részben sűrűsödik össze Gérüön életének tizenöt pillanata is, tragikus szörnylétének és Héraklészsel való kapcsolatának káosza. „Szárnyai összegabalyodtak” – kezdődik ez a rész, a torz röpléskényszer és az önazonosság bizarr elegye, a kabát alá rejtett szárnyú, szabadulni vágyó, önmaga magányos integritását féltő lény szorongásainak egyik legszebb kifejeződése. Héraklész mindössze hangulathelyzetként érzékeli a test evidens tiltakozását a vágy zsarnokságával szemben. A 16. részben már a „friss házások” illúziója uralkodik el, totális palinódiája ez előző egységnek, Gérüön megtanulja Héraklész

testét. „Vedd a szádba, Gérüön, kérlek. / A szájába vette. Meglehetősen édes volt. Sokat tanulok mostanában, / gondolta Gérüön.” Carson humora itt is félelmetesen tragikomikus. A sebzett angyal pozíciójából kilépő szörnyeteg

az orális szex pillanatában „tisztának és hatalmasnak érezte magát”,
42 személyiségnek, konkrétan Matisse és Charlie Parker jut az eszébe.

Kép és hang: Matisse, aki a festészet megújítása érdekében a „tisztá” eszközök híve volt, és a fauvizmus hitében egyenrangúsította valamennyi színt, a racionális és emocionális szintézisére törekedett. A vörös nála is kiemelt szerephez jutott: *Vörös harmónia* (La Desserterouge) című festménye erre jó példa, s valószínűleg ez a magyarázata a költői asszociációnak is. Charlie Parker jazz-szaxofonos megidézése nem pusztán humoros és végső soron obszcén poén az orális szex virtuóizálásával kapcsolatban, hanem azért is találó, mert Parker beceneve Bird volt, s ezt műveiben is vissza-visszatérő motívummá tette, s végeredményben Gérüön is szárnyas lény, afféle különös angyalmadár. Ugyanebben a részben még egy zenei utalás van, mégpedig Händel a 98. zsoltáron alapuló *Ujjongva zeng a Mindenség* (*Joy to the World*) című karácsonyi kórusművének közös parodisztikus próbája, kurkászás és gorilla-játék közepette. A sziporkázó humor boldogsága, az erotikus és a szakrális megidézése és egybemosása, az extázis és sebezhetőség, az angyal-lét és az állatiasság egybekapcsolása fantasztikus skáláját mutatja a párkapcsolati dinamikának és Carson allúziótechnikájának. A 17. részben a kép és hang egymással versengő életereje megváltozik: Gérüön és Héraklész graffittyket festenek (a paplak garázsára pl. Gérüön a *szerelemszolgá* szót festi fel), ám hazafelé már nem tudják elénekelni a Händel-paródiát, mivel belefáradtak a vizualitásba. A kapcsolat „elnémul”.

A viszony kiürülése után hazatérő Gérüön állapota egy tárgyi metaforában bontakozik ki, mely ismét túl is mutat önmagán. Az üres gyümölcsöstál képe az identitás és az önazonosság örökös problémáját aktiválja újra: „Mindig elől van, és soha / nincs benne gyümölcs. Egész életemben itt volt, de soha nem láttam még benne gyümölcsöt. Téged ez nem zavar? Honnan tudjuk egyáltalán, hogy ez tényleg egy gyümölcsöstál?” A dolgok létét használatuk, rendeltetésük legitimálja, de mi a használati módja, rendeltetése annak a tárgyasításnak, mely a saját pozíciókat méri be, mégsem tudjuk megfogalmazni, megragadni a maga tárgyi mivoltában? Az identitás-problematizálás azonban itt nem ér véget: Gérüön felelőssé teszi a környezetét is. „Szerinted milyen érzés / úgy felnőni, hogy körülötted minden tele van / üres gyümölcsöstálakkal?” – hangzik fel a keserédes iróniával átítatott „traumaelbeszélés” tónusa. A trauma egy közös sírásban-nevetésben oldódik fel: az ambivalencia megmarad, mert az a lét sajátja, és nincs az a pszichológia, mely képes lenne receptet adni a harmóniára. Carson mintha e tudományok sarlatánságát is sugallná: a szenvedést, depressziót bele kell kalkulálni a

létezésbe, és nem hirdetni kiiktathatóságukat vagy mérsékelhetőségüket, a spontán tehetetlenség képes az irgalomra, de képtelen a megoldásra.

(*Szárnyak ideje.*) A szárnyak metaforarendszerét a repülőgép megjelenése is gyarapítja: Gérüón Buenos Airesbe repül, ahol véletlenül találkozik Héraklésszel, aki ekkor már perui barátjával van. Heidegger poétikus sorai képeslapokon jelennek meg: a tett, a performativitás mint létbizonyíték, illetve a szorongás semmit kiugrató ereje dominál. Innen vezet az út az *ataraxia*, majd a „kétkedés erotikája” felé, és az időfogalom bizzar definíciójához, miszerint „Az idő nincs semmiből. Absztrakció csupán. / Egy jelentés, amit a mozgásra / erőszakoltunk”. Ez a semmi-fogalom különösen izgalmas költői terep Carson számára: a semmi részint az idő anyaga, részint a szorongás által kiugratott és megsejthető állapot. A szörnylét által kiváltott permanens szorongás aktiválja a semmit, a lét patikamérlegen adagolt szörnyűsége pedig felszámolhatja az időt. A Buenos Aires-ben megismert filozófus a fekete és a fehér színekkel demonstrálja a szkepticizmus fogalmát. „Hamarosan talán megtudok valami újat a vörösről is” – tűnődik közben Gérüón. Carson azonban nem társítja még ironikusan sem a vöröst filozófiai irányvonnallal vagy alapállással, vagy talán legfeljebb a hedonizmus palinódiája lehetne. A pszichoanalízissel ugyan kapcsolatba kerül: az egyik különösen zenei fejezet ritmusát a tangó határozza meg, ez Gérüón kudarcra ítélt, önmaga paródiájává vált szerelmi haláltánc. A vörös definiálhatatlan, mert a befogadók vörösei elkülönülnek. „Nincs két egyforma szín, akkor sem, ha ugyanabból a festékes tubusból nyomják ki” – mondja Jarman.¹¹ Carson ugyanezt Merleau-Pontyval mondja el: „Sose fogom megtudni, hogyan látod a vöröset, te se azt, én hogyan látom”. Ankash, Héraklész új szeretője a révület (anyja drogot árul), a babona és az irracionalitás hátárterületeit mozgósítja a test és a szellem dimenziói köré. Mindhárom férfi életében kulcsfontosságúak a nők, mindhárom nő kapcsolatba hozható a szenvedéllyel: Gérüón anyja láncdohányos, Ankashé kábítószerkereskedő, Héraklész nagymamája pedig fotós. Speciális Párház ők, alapvetően köthetők a hozzájuk tartozó fiú életfonalának alakításához: Gérüón képtelen leszokni Héraklésszről, hiszen már a mítosz szerint is összetartoznak, még ha a szerepjátékot csak metaforikusan is tudják eljátszani, Ankash szinte örök tudatlan mámorban él mindaddig, míg a szerelmi háromszög ki nem derül, ekkor megveri Gérüónt, Héraklész pedig pillanatfelvételtől pillanatfelvételig él, a maszkulinitás vulkánjának örök ígézetében.

(*A fordító dicsérete.*) Anne Carson verses regénye unikális olvasmány: létre- és párbeszédre hívása egy elveszett „antik” eposznak, miközben a létrehozott konstrukció egyzersmind annak palinódiája is lesz. Fenyvesi Orsolya kiváló költő, fordítása értékes, a részletekig bezárólag alapos munka:

rendkívüli nyelvi dinamikát és változatosságot működtet, figyelme az érzékeny allúziótechnikára is kiterjed, a magyar Carson párbeszédképes, páratlanul inspiratív erejű. A vörös megszámlálhatatlan árnyalatban ragyog.

44

¹ KRUSOVSKY Dénes, *Hiába hazudjuk magunknak, hogy világraszóló a magyar költészet*, Magyar Narancs, 2018. 1. 18. Online: http://m.magyarnarancs.hu/pislogo_szobrok/hiaba-hazudjuk-azt-hogy-vilagraszolo-a-magyar-kolteszet-108838

² Daphne MERKIN, *Last Tango. The Beauty of the Husband*, New York Times, 2001. Online: <https://www.nytimes.com/2001/09/30/books/last-tango.html>

³ Anne CARSON, *Vörös önéletrajza*, ford. FENYVESI Orsolya, Budapest, Magvető, 2017.

⁴ Gerson SCHADE, *Stesichorus' readers: from Pierre de Ronsard to Anne Carson = Stesichorus in Context*, ed. P. J. FINGLASS, Adrian KELLY, 164–182.

⁵ Denys L. PAGE, *STESICHORUS, The Geryoneis*, *Journal of Hellenic Studies* 93 (1973), 138–154.

⁶ KRUPP József, *Szelíd monstrum*, Műöt, 2018. Online: <http://www.muut.hu/?p=27829>

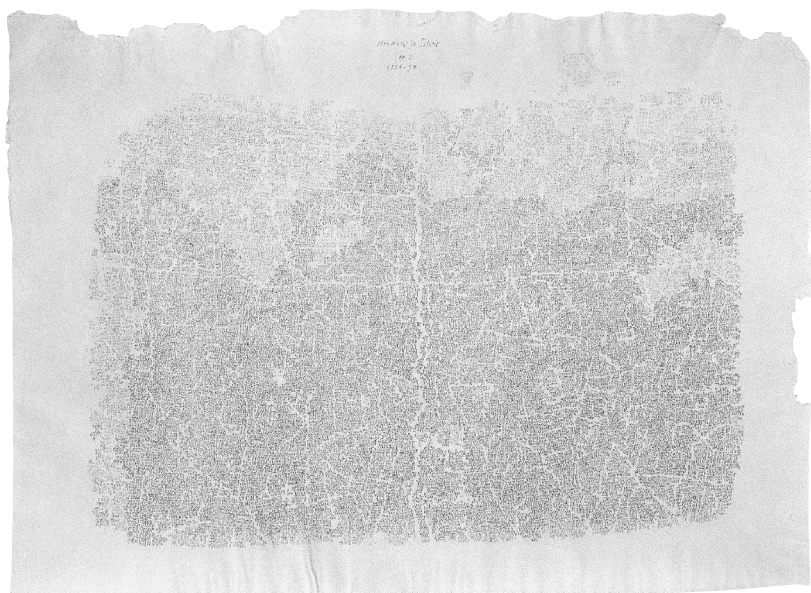
⁷ A hatalmas filológiai Helene-diskurzusból csak egy gyöngyszemet emelek ki: Varen BASSI, *Helen and the discourse of denial in Stesichorus' Palinode*, *Arethusa* 26 (1993), 51–57.

⁸ Derek JARMAN, *Chroma*, ford. BÉRESI Csilla, Budapest, Palatinus, 37.

⁹ Vö pl.: Kenneth MAUERHOFER, *Der Hylas-Mythos in der Antiken Literatur*, München, Leipzig, K. G. Saur, 2004.

¹⁰ Bruce BEASLEY, *Who Can a Monster Blame for Being Red? Three Fragments on the Academic and the „Other” Autobiography of Red = Anne Carson. Ecstatic Lyre*, ed. Joshua Marie WILKINSON, University of Michigan Press, 2015, 78.

¹¹ Derek Jarman, *Chroma*, i. m., 44.

TE IS

Költő vagy
te is, álmodban Nagy Katának
utcát sepersz lelkesülten,
fodrosan, ahogy kislányként szerettem játszani,
hogy rabszolga vagyok,
a férjem rabszolgája,
mosok rá, míg ki nem hűl a kád vize,
lankadatlan, és sepred a járdát, meséled,
míg elő nem tűnik
egy elfeledett versem:
látod, felébredtem már, de később.

És most mihez kezdjünk vele.
Olvastad, de nem történt meg,
akár mások élete, míg a tied,
az enyém, szavakra csomózható,
de olvasatlan.

A penész természetéről szólt,
és az együttélésről,
csak erre emlékszel.
Igaz, azóta valóban férjhez mentem,
és látom már, hogy enyészik
színpompás, bolyhos bundát öltve,
amit jóhiszeműen elraktam későbbre.

Erre vágytam, amikor háromszor is
belefértem volna a kádba,
a sokszorozódásra,
az eljövendő elmúlt percek
tobzódására a nyirkos, meleg ágyban.

Megosztani az életet egy nálam hatalmasabbal,
aki nem ír, hanem olvas.

Porhó, súgta a Husztik Lacika, mikor észrevette, hogy a radiátoron melengetem a bal kezem, hogy később hűljön majd ki, ha a nagyszünetben hógolyózunk. Porhó, a pelyhekből látom, suttogta, de szerette volna csak, hogy

46 Vass Norbert*

PORHÓ

porhó legyen. Suta volt a Lacika gyúrni, meg a célzás se ment neki, úgyhogy gondolta már gondolom, hogy megfürdeti a Baranyai Ferike megint, de úgy, hogy elázik a zse-

bében a papírzsepi, átázik a bojtos Bulls-sapkája, át a bordó ujjú a Hawksos dzsekije, de még a traktormintás bugyogója is vizes lesz, amiről elmondta az öltözőben torna után mindig, hogy azt olaszban túrta neki a nagybátyja, tudta pedig az osztályból mindenki jól, hogy nem volt a Lacika nagybátyja olaszban régen, de még Mérőben vagy Újlakon sem, mert a börtönben volt egy ideje. Csempészhették, azt beszéltek valamit olaszból. Cigit rejtett a Varga Zolti szerint a traktor- meg a repülőmintás bugyogók közé, amik annyira megtetszettek a határőröknek, hogy venni akartak belőle a Lacika nagybátyjától, csak megtalálták közte azt a sok-sok dohányt is, úgyhogy most ül. De erről a Lacika nem beszél, azért mondja a túrást mindig.

A porhovat meg azért mondta viszont szerintem most, hogy kifogást keressen magának előre, ha őt kapná el a Ferike megint. Volt esély rá. Azt szokta utána a napköziben szipogni, hogy azért tudott csak mögé lopózni a Baranyai, mert nem tapadt össze neki a szar porhó rendesen, ő meg ilyenkor nem néz, hanem leguggol, hogy meggyúrja valahogy jól, mert fültövön akarja egyszer a Ferikét dobni végre, pedig nem találja szegény el a garázskaput se, nem hogy a Baranyait. Úgy cikázott a Ferike ugyanis a hócsaták alatt, mint amikor áttekertük egyszer a Bálintéknál az összes Bud Spencer filmet, hogy megtaláljuk, melyikre vette rá a Bálint bátyja a Guns 'N'-klipet az MTV-ről. Úgy rohángált, meg hajolt el a hógolyók előtt a Ferike, mint ahogy a Terence Hill iszkolt a fölgyorsított filmekben, úgyhogy nem tudta őt megdobni senki. De hát csak kellett a Husztiknak mondania valamit, mi meg bólogattunk ilyenkor neki, hogy porhó, persze.

Gyors volt a Ferike, mintha teleportálni tudna, mint a Mortálban a Raiden és pontos is, de a Zsíros Pistivel mégis jobban utáltam hógolyózni. Kétujjú kesztyűje volt a Pistinek, amit rávarrt a kabátjára a mamája, hogy el ne hagyja. El nem is hagyta, de föl se vette sose, mert kétujjasban nem lehet rendesen hógolyót gyúrni. Porhóból pláne. Amiatt viszont, hogy nem volt kesztyű rajta, meg sál se, sose, folyni kezdett a Zsíros Pisti orra mindig, és hiába próbálta a nagyszünetben szívni vissza végig, nem ment, úgyhogy az volt a Pisti szokása, hogy a hideg ujjával törölte meg az orrát, és hajolt is le

rögtön, hogy a taknyot belegyúrja a következő hógolyóba. A legrosszabbul az járt, akit fültövön talált a Zsíros, mert szorcsogott olyankor az ember fülében a szutyok, ha viszont szabadulni próbált valaki tőle, akkor a kesztyűjére ragadt a Pisti taknya rá, és csak nyúlt és fénylett, és alig jött aztán a kesztyűből is ki. Hát ezért utáltam a Zsírossal hógolyózni.

47

Szánkózni viszont jöhetett. Az Alföldről költöztek a Zsírosék ide, úgyhogy az volt régen a szánkózás szegénynek, hogy húzta a havas úton az apja az állomásig meg vissza, ha meg jobb kedve volt, akkor kifarolt vele párszor, de ennyi. Kiröhögte a Forrai ezt, és mondta, hogy az Alföldön Simic-domb sincsen akkor ezek szerint, pedig azon, ha ropogós, friss hó esik, ki lehet egészen az árokig csúszni. Na, a szánkózás az az. Azt beszéltük éppen a büfé előtt, hogy várjuk akkor holnap a Simic-dombra a Zsírost, és láttuk, hogy a Lacikát betakarta még hazafelé a Baranyai egyszer, de addigra a Husztiknak mindegy volt már sajnos.

Az nem volt viszont mindegy, mit vesz az ember a szánkózáshoz föl, mert vagy orkánt kellett húzni, vagy sok-sok réteg kinyúlt játszósat, különben nagyon hamar átázott. A legfontosabb a zokni volt, hogy legyen rajta zsömlés zacskó, meg a hótaposó csizma. Csizmából nekem lila volt. Az volt a tépőzárjára a vásárban írva, hogy Puma, csak hát idővel lekopott. Annyi látszott már csak, hogy um, meg az ugró vadnak a hátsó lába, mint valami fekete macskaköröm, mert lekopott a hóban az is, a feje a pumának, meg a törzse. Olyan nyomot hagyott ez a hótaposó, mint a Hullás Fecó csizmája. A Simic-domb túloldalán lakott a Hullás egymagában, hiányoztak elől a metszőfogai, lyukas volt a zseb a kabátján, úgyhogy szatyorba szedte a cseresznyét, amit a Simic bácsitól májusban lopott, és a jobb lábát erősen húzta, mert ráesett arra állítólag tíz éve egy koporsó, mert sírásó volt a Hullás a keleti temetőben, és féltünk tőle nagyon. Baglyot szeretett a Hullás a Zubor Zoli szerint enni, tavasszal meg kifordított pár vakondot a pucoktúrásból, azokból főzött pecsenyét, azzal etette azt a böhömnagy szürke kutyáját télíg. Olyan volt a csizmájának a nyoma, mint az enyém, úgyhogy vásári Pumában taposta gondolom a Hullás is a havat, de hogy milyen színűben, azt nem tudhattuk, mert éjjel járt a Hullás haza, megivott még pár kevertet ugyanis a Márványban munka után, aztán részegen bicegett végig a Kőrösön. Éjfél is lehetett a Zubor Zoli szerint, mire átbattyogott a Simic-domb túlfelére a ropogós szűzhóban a Hullás, korán kellett pedig kelnie, mert a fagyott földet nehezebb ugye kiásni. Azt tudtuk, hogy napközben nemigen mozog, de tartottunk tőle mégis, hogy előkerül egyszer, mikor a Simic-dombon csúszkálunk, és akkor mit mondunk neki, de főleg, hogy ő mit mond vajon? Hogy fütyörészik csak magában majd a bicegés ritmusára a Hullás, ahogy szokott, vagy fenyegetni kezd minket, mint a Baki Laci bácsit egyszer a Márványban, hogy elássa? Nem tudtuk.

Könnyebb volt erre nem is gondolni, a csúszásra csak, ami a Simicen a Takács Béla vasszánkójával volt azért az igazi. Kék volt, és ki lehetett azzal az árokig is simán csúszni. Nehezebb volt ugyan fölhúzni a dombtetőre, de úgy ment, mint a veszedelem, jobban, mint a Bálint bátyjának az olimpiás játékában a PC-n a bobos, az ráadásul többször ki is fagyott. Bobozni mi seggen ülve, nejlonszatyron szoktunk, a fagyásra, arra meg azóta vigyáztunk, amióta horgász gumicsizmában engedte el egyszer az anyja a Lincet, és egyre több hó ment a szárába annak, úgyhogy mondta a Linc úgy a huszadik csúszás körül, hogy ő most a jobb lábát azt nem tudja mozdtítani már, mi meg röhögtünk, de mikor ott ült már tíz perce a Linc a szánkóján nyújtott lábbal, kukásmellényben, mint a kitömött széncinke a Braun Marika néni szertárában, akkor megkérdeztük tőle, hogy akkor most megfagyott-e a lába tényleg, és mondta, hogy lehet. Hazahúztuk akkor ketten a Bélával a Lincet. Végighúztuk a sunyi emelkedőn a Kőrösön, majd a Kapoli felé fordulva a Gárdonyi Géza utcán a fölüljáróig, onnan a Rét utcai ovi mellett a Bartók felé, át a városon. Olyan messze lakott a Linc a Simictől, hogy az Alföldön az szép kis szánkózás már. Csöngettünk náluk, hogy csókolom, meghoztuk a Lincet, mert megfagyott neki a gumicsizmában a lába, de csak nevetett a Linc anyja, hogy olyan nincs, csak aztán nem tudtuk hárman se levenni róla a csizmát, és akkor ott ültünk egy jó órát náluk, teát ittunk, a Linc lába meg egy forró vizes la-
vórban ázott, hogy engedjen. Lejött akkor a csizma végül, de attól fogva mindenki két pár zoknit húzott otthon, arra vettük rá a zsömlés zacskót, amit két befőzőgumival fogtunk a bokánkhoz, és csak arra a hótaposót, de gumicsizmát, azt semmi esetre se.

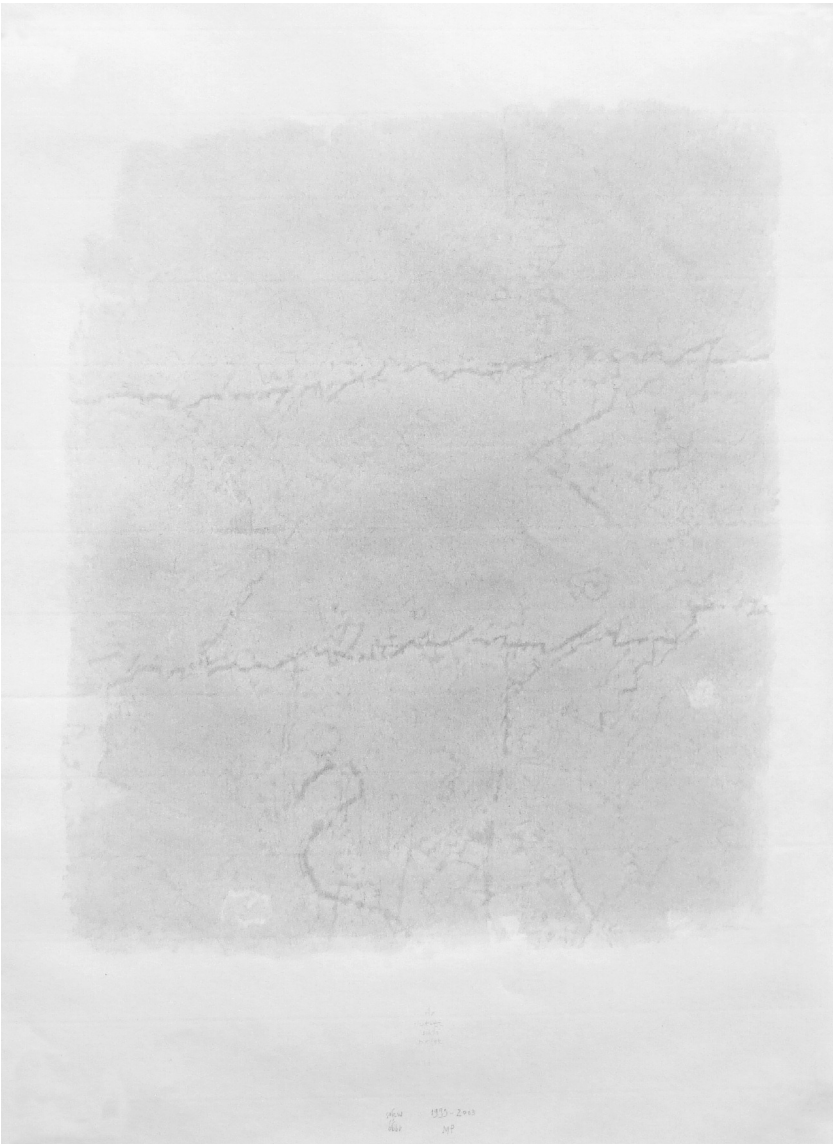
Ezt meséltük két csúszás között a Zsírosnak, hogy látja, errefelé is van azért fagy, szánkózás meg pláne, ő meg taknyos hógolyókkal dobálta a Takács Béláék hídjával szembeni villanypóznát. Bólogatott, hogy jól van, de nem kapcsolt, hogy amiatt is mondjuk, mert gumicsizma volt őrajta is. Húztuk a szánkókat fölfelé, amikor megláttunk a Simic-domb tetején egy hatalmas kutyát. Csaholt, és játékosan a hóba dugta néha az orrát, a bundáját meg megrázta olyankor, mint aki élvezi, hogy fázik. Hát ez meg honnan jött, ez a bolond kutya, kérdezte a Zsíros, de nem szoltunk semmit, mert máshonnan nem jöhetett, a Simic-domb túlfeléről kóborolt át, és akkor ez a Hullásé. Kezdtük volna mondani, hogy baj van, de látta azt, meg hallotta a Zsíros is, mert megjelent a Hullás is fönn, a Simic tetején. Káromkodott a Hullás, hogy így az apja faszát annak a dögnek, meg hogy úgy elássa, ha még egyszer meglóg, mint tegnap az özvegy Gálnét a Kecelhegyről a keletiben. Jaj, szegény Gál néni, tényleg, fordult felém a Béla, de odanézett erre a Hullás is, hogy mi meg mit nézünk, meg állunk, hogy azt a korcsot fogjuk inkább neki meg. De amikor ezt kiabálta, rálépett akkor a rossz lábával a Béla reklámszatyrára, amit seggen csúszni hozott a Béla ki, és elvágódott. Meg se tudott a Hullás

egy ideig mozdulni, csak káromkodott fekvé is tovább. Kányákat mondott, hogy szakadnának meg azok, meg hogy a vacogós cápák. Meg az egyinges kurvaanyját annak a szatyornak is, aztán csendben maradt egyszer csak. Reméltük, hogy nincs vele baj, de féltünk is tőle nagyon. A Zsíros meg, mert ő volt a legbátrabb közülünk akkor, odalépett a Hulláshoz, és 49 kérdezte tőle, hogy segíthet-e felkelni a bácsinak, csókolom.

Azt mondta a Hullás erre halkan, hogy jól van ő, csak a gépeket nézi az égen, amik jugó felé lopakodnak. Nem láttunk ott semmit mi, a felhőket csak. Valami háború van most a jugóknál, morogta a Hullás, meg hogy azt tudjuk-e, hogy jugoszláv farkasölő az ő loncsos kutya, ez a tróger, és a tenyésztő, akitől hozta, mondta neki, hogy Ratnak törzskönyvezték ezt a kölyökkorában, ami jugóul háború. És mutatta az eget a Hullás, hogy ha ezek a jugók a háborúról nevezik el a kölyökkutyáikat, akkor tényleg háború lehet náluk, és hogy akkor azért mennek ezek a gépek az égen délnek. Szerintem a jugó gyerekek nem szánkóznak akkor így, mondta a Hullás, ha háború van, meg nem is hógolyóznak. Föül aztán, meghúzta az üveget, ami a zsebéből kandikált ki, intett a Ratnak, meg vicsořított rá fogatlanul, és elindultak együtt a dombon túlra, vissza. Sajnálta akkor a jugókat, a Ratot, meg a Hullást, de mondani semmit nem tudtam.

Szó nélkül álltunk egy ideig mind, aztán a Zsíros mondta, hogy fázik már a lába nagyon, és hogy elindul. Fagyóban lehetett neki, mert húzta kicsit, mint a Hullás, hosszú vonalakat húzott a hóba vele. Hazafelé fölneztem egyszer az égre még, és mintha két csíkot láttam volna a felhők között. Úgy néztek ki, mint a Takács Béla vasszánkójának a nyoma a hóban, vagy a Zsírosé, vagy a Hullásé. Kutya vakkant valahol, nekem meg az jutott eszembe, hogy akkor igaza lehet-e most a Hullásnak, és lőnek egymásra odalenn jugóban, vagy nincs is baj ott, semmi, és én is csak a hidegtől borzongok?

*A szerző 2018-ban Móríc Zsigmond irodalmi alkotói ösztöndíjban részesül.

Sajátos vágástechnikájú, filmszerű emlékmontázsokat sorjázta Krulik Zoltán *Az utolsó papírrepülő* című mininovella-füzére, amely a szerző születésétől a kamaszkor végéig, a katonaévekig kíséri a későbbi zeneszerző-szövegíró fikció nélküli élet- és családtörténetét.

„Mikor írás közben belemászol, leereszkedsz és alámerülsz a múlt kútjába, olyan emlékeket tudsz felhozni, amikre nem is gondoltál harminc-negyven évig” – mondja Krulik egy interjúban,¹ és valóban, az emlékezet résein át kémlelő

Papp Máté 51

ÁTJÁRÓHÁZ

Krulik Zoltán:

Az utolsó papírrepülő

író előtt olyan átjárók nyílhattak meg, amelyek az alkotó koncentrációképesség által nem csupán az elraktározott eseményeket mutatták meg más fénytörésben, hanem a még mélyebben hordozott, zsigeri élményeket is felelevenítették. Akár érzéki emlékezetmechanizmusnak is nevezhetjük a múlt ilyen formában való feltárását, amely leginkább a kisgyerekkor artikulálatlan, szagokból, hangokból, ízekből felépülő világát idézi. A gyermeki szemléletmód folyamatosan jellemző a narrációra – természetesen az utólagos reflexiók, kiegészítések szinte észrevétlen elbeszélői adagolása mellett –, félálomszerű hangulatot kölcsönözve a gyakran abszurd jeleneteknek.

„Felsőgallán születtem, a Kálvária-hegy oldalában. A Kálvária utca 12. szám alatt pár évig éltünk a családdal a születésem (1951) után, a Rákosi-rendszer legvadabb időszakában. Ezzel együtt nagyon szép volt a gyerekkorom, amit főleg a családi fészeknek, szüleimnek-nagyszüleimnek köszönhetek. Ironikusan szoktam emlegetni, hogy Rákosi pajtásnak is köszönhetem, hogy háromgenerációs családban nőhettem fel. Ávós karhatalmi segédlettel lakoltattak ki minket hároméves koromban, ezért kényszerűségből anyai nagyszüleimhez kerültünk. Gyakorlatilag a nagymamám nevelt, amíg a szüleim dolgoztak, és nagyapa, aki ötvös-rézműves volt. 1958-ban ő restaurálta a háborúban megsérült Turul-emlékművet.”² Tatabánya és környéke tehát az a mikrovilág, amelyben a 20. századi történelem mintegy sűrítve szüremlik át az elbeszélő mindennapjaiba, aki suttogásokból, félszavakból, elszólásokból, de leginkább a közvetlen környezet metakommunikációjából olvassa ki a család élethelyzetének valódi hátterét. A nagyszülők ritkán mesélnek, a szülők is csak idővel tárják fel a múltbéli titkokat, így hát a név nélkül megjelenő visszaemlékezőnek nincs is nagyon mit retusálni, restaurálni az egymásba fércelődő emlékfoszlányokból álló emlék-konstrukción, hiszen többnyire csak pillanatképek, párbeszédtöredékek állnak a rendelkezésére. Klasszikus családtörténet

nem is bomlik ki, mégis rendkívül sok mindent megtudunk azokról a korszakos katalizmákról, illetve személyes tragédiákról, amelyek általánosnak mondhatóak Magyarországon (és egyáltalán Közép-Kelet-Európában) a szóban forgó generációk között. Svábok, tótok, zsidók adták a Krulik-család
52 közegét, a tágabb környezetet pedig az iparvárossá alakuló „Turul alatti” térség lakossága szolgáltatta, a kommunizmust építő társadalom megannyi szürreális és elidegenítő elemével, ugyanakkor némi szocreál bájjal is, amivel a szerző akarva-akaratlanul is felruházza az általa leképezett szituációkat (lásd a miniszoknyában, túsarkú cipőben órát tartó, nonkonformista énektanárnő figuráját, vagy a könyv 28. fejezetének Rákosiról szóló parodisztikus „magánbeszédét”). Céltalan nosztalgiazásról azonban szó sincs, inkább egyfajta öntudatlan identitáskeresésről, amely lapról lapra egyre jobban tárja fel magát az író és a befogadó előtt, ám valamelyest lezáratlanul hagyja az újrajátszott múltbéli jelenetek irodalmi „családállítását”, bár a katonai behívó – mint a felnőttkor küszöbe – mindenképpen megtehető egy életszakasz lezárásának.

Krulik Zoltán biografikus etűdjei tehát furcsa elegyét jelentik a felölelt kor közérzetének, a különösen kalandos sorsú felmenők legendáriumának, illetve annak az elfogulatlan látásmódnak, amivel a passzív, de mindinkább kíváncsi gyermeki figyelem lassan képes lesz összekapcsolni a körülötte rejtjelesen kommentált vagy tabuként kezelt jelenségek látszólag érthetetlen mozzanatait. Például ’56-ban, Tatabányán: „Akkor is cigarettáért küldtek, mikor a trafik mellől, a végeláthatatlan sorokban visszavonuló sereg katonáira kiáltak: – Drasztutyi! A kocsisor hirtelen megáll, és géppisztolyos katonák ugrálnak le a platóról. Sokáig remegtem a fürdőszobát kulcsra zárva, míg elhittem, hogy nem jönnek értem. / Egy holttest napok múlva is ott feküdt befagyva a patakka lett lövészárók medrében, üveges szemekkel meredt ránk a jégén keresztül, ahol csúszkáltunk.” Vagy egy másik alkalommal, szintén a tatai térségben: „Már a postára is elküldtek levelekkel, amikor a parkon át a Nagy Fűz mellett haladva, a Vasút híd felől szokatlanul lassú tempóban közeledő teherautóra lettem figyelmes. [...] Amíg a kocsikísérő a fülkéből kiugorva, a postára sietett, a sofőr figyelmetlenségét kihasználva, hátulról felmáshoztam a kocsira. / Lélegzetem is elállt. / Karnyújtásnyira tőlem kukoricagránát, tojásgránát, szárnyas aknavetőgránát, hosszúkás ágyú- és harc-kocsilövedékek tucatjai, és bombák, bombák, bombák, hátukon ismeretlen betűkkel, számokkal, csillagokkal.” A belülről olykor felhőtlennek tetsző, természetesen elcsavargásokkal, csínytevésekkel, bandázással töltött gyerekkor így válik a felnőttvilágnak kiszolgáltatott, korántsem veszélytelen játszótérre, ahol lépten-nyomon a pusztítás maradványaiba botlik az elbeszélő, aki mind rutinosabban és öntudatosabban viszonyul a „varázstalanított” eseményekhez, miközben mindvégig megőriz valamit saját naiv, rácsodálkozó

hajlamából. Ez teszi valamelyest könnyeddé, elemeltté a legfajsúlyosabb részleteket is, bár ez a hatás lehet, hogy a szellősebben kezelt fejezeteknek is köszönhető, amelyek helyenként átmenet nélkül, különböző tematikával, hangulattal, megközelítésmóddal rendelődnek egymás mellé, feloldva valamit abból az igencsak megterhelő tragikus tartalomból, ami a leg- 53
több történetet jellemzi. Ezzel együtt kissé szertelennek, széttartónak is érezhetjük a vékony kötet felépítését, amely nem minden ponton tudja szervesíteni anyagát.

Talán több lírai, álomszerű betét erősebbé, képszerűbbé tette volna a prózai szövegszervezést, ennek ellenére *Az utolsó papírepülő* költőisége a motívumok szintjén érezhető marad, ahogyan az a szerző Robinzon KruZo nevű zenei formációjának dalaiban is tetten érhető, melyeknek jó néhány darabja (*Üres a ház, Minden elmúlik*) ugyanebből a személyes/történelmi élményanyagból táplálkozik. Persze nehéz elvonatkoztatni Krulik dalköltészetétől annak, aki ismeri ezeket a darabokat, ugyanakkor könnyű is egyben, hiszen az emlékfűzér prózanyelve nem mondvacsinált formai váltás, hanem kiérlelt írói megszólalásmód eredménye. (A szerző saját bevallása szerint – Horatius intelmének megfelelően – körülbelül kilenc évig dolgozott a művén.) Egyébként – akárcsak a Cseh–Bereményi szerzőpáros esetében – maguk a dalszövegek is felfoghatóak egy-egy tömörített novellaként; az elbeszélések prozódiajában pedig rendszerint fellelhetők „zenei” fordulatok, visszatérő fő- és mellékmotívumok; mondhatnánk azt is, hogy a novellákban hasonlóképpen váltják egymást a megkomponált és improvizatív szakaszok, mint a Krulik vezette Makám együttes muzsikájában. (Épp ezért lett volna szükség egy előkészített, hatásosabb zárlatra.)

„Mindig itt, az elhagyott házban ébredek, a csupa-ajtó hallban, ahol nincs se asztal, se szék, csak a monoton kattogó gázóra a tejüvegen beszívargó fényben. / Kinek-kinek melyik négy fal köze lehetett a legbensőbb a ház árnyai közül? / Kapargatom a képek pókhálós nyomait. / Egy csecsemőnek vagy halálraítéltnek nem ugyanaz a legbensőbb tér? / Nagyanyám és nagyapám életük végéig váltogatták az utcai és az udvari szobát, míg végül az egyikben megnyugodtak. // Ez a szoba – mormolom magamban – passzázs vagy zsilip. Átjáró.” Az első fejezet múltidézés előtti szavai ezek, amelyek még a régi családi ház árnyait emlegetik, akik pár oldallal később olyan életszerűen rémlenek fel, mintha el sem tűntek volna azóta a falak közül. „Minden elmúlik, minden úgy marad...” – szól a Robinzon KruZo egyik dala. KruZo ezúttal tehát a Magyarország nevű sziget kalandoraként saját múltjában találja magát – nem száműzetésben van itt, nincs elszámolnivalója, számot sem akar vetni semmivel. Talán csak újra gyűjtöst szeretne tördelni a nagymamának, vagy

újra szeretné hallani édesanyjától az Ezeregyéjszaka meséit elalvás előtt, vagy a féltestvér Ágnes zongorajátékát, esetleg magába szívni a szabó apa *Örökkévalóság igézetében* készített kabátjainak naftalinszagát... Krulik Zoltán kitároló „ájtárorházának” ajtaját végül ugyanaz a szél csapja be, amely a történelem szelének is nevezhetünk, de ami talán többet is jelent ennél: arra a bibliai szélre is gondolhatunk, amely kiszámíthatatlanul kerekedik fel időről időre, hogy újralapozza történeteinket. Talán ezt a kötetet sem kell szigorúan, lapról lapra olvasni, érdekes lehet például visszafele haladni az időben: végül is ugyanoda jutunk, mintha előlről kezdenénk: egy félelmes és álmos világba. Egy katonai sátorba vagy egy gyerekkori szobába. Ébren, de lecsukott szemmel hallgatva *a vén szelek zaját*. (Kortárs, Bp., 2017)

¹ Krulik Zoltán életút-interjú (készítette: Papp Máté), Hangfoglaló Program / Könnyűzenei Örökség – Oral history archívum, 2016. <https://hangfoglalo.hu/docs/KrulikZoltan.PDF>

² Uo.

A nagyanyám toalett szekrényének lehajtós fedele mögött őrzött parfüm – amit később a Krasznaja Moszkva kölnivel azonosítok, anyám hagyatékában rálelve, aki szintén kegyeletből őrizgette, s a ritka ünnepeken használta csak, füle mögé pötytyentve ujjbegyével egy-egy cseppet – előkerült.

Krulik Zoltán 55

Egy kis bársony zacskóba helyezte anyám utoljára, s a zacskót az általa gyűjtött, kartonpapírból ké-

ÚJABB TÖRTÉNETEK

szülő lecsapott sarkú tarka virágmintás bonbonos dobozok egyikébe rakta, más régiségekkel, kártyalapokkal, sakkfigurákkal együtt, majd ezt is újabb bonbonos szelencékkel, dobozakkal társítva, egy intarziás barna fakazetába. A lehajtós ajtajú szekreterben tartom. Piros kopott címkéjén cirill betűs felirat. Egyszer-kétszer veszem elő évente, csavarom ki a jól beszorított üveg dugót a tenyérben elférő lapos üvegcséből, s nagyot szippantok az olajossá sűrűsödött aszúbor színű esszenciából. Eszternek említettem. Az a bűdös kölni? – kérdezte.

A pontosan behatárolható helyekhez, időpontokhoz köthető, kitörölhetetlen emlékezetű szagok, illatok gondolatköre akkor hatalmasodott el bennem, amikor az Oktogon buszmegállójában várakozva mellém állt egy fiatal nő. Mobiltelefonon beszélt füléből kilógó drótokkal. Harminc körüli lehet, saccoltam, s feltűnt a szája szegletében egy aprócska ránc. Felül, hímzett pólót viselt, valamelyik világcég reklámjaival díszítve, alul rózsaszín csipkés bugyira emlékeztető sortot. 1971 nyarán tűnt fel a lányokon a forrnadrágnak keresztelt viselet. A buszon egymásmellé sodródtunk, alkalom nyílt, hogy nyomára járjak a szag forrásának, melyet nyomban azonosítottam az egykori Flóraszappan, melyet mosásra használtunk – szagával, legalábbis feltűnően hasonlított rá. Nem bűdös, inkább zavaró, mint kellemes, volt a szag. Próbáltam kikutatni diszkrétén, hogy netán a hátizsákjából, a pólójából, vagy a hosszú, fekete, feltehetőleg festett hajából árad-e, melynek váltól leeső része halványzöld színben játszott, leginkább opálos patakvizekre emlékeztetve a megfigyelőt – de nem jutottam a nyomára, s a nő hamar leszállt. Még az is megfordult a fejemben, talán ez most a cool, az új szagdivat, miért ne lehetne ebben a globális perverzióban.

Az ismeretlen, természetellenes szagok, illatok nyiladozásom legelejéről belém ivódtak a ceremóniáikkal együtt. Ahogy apám füttyörészve reggel a kis sámlit odakészíti az előszobába, s a cipősszekrény ülős része alatt tartott cipőpucoló készletet magához véve nekifog a munkához, kicsavarozva a Bagarol cipőkrém tubusát, apró kis hurkákat nyom a cipők orrára, miután megtisztította valamennyit a portól, és akkurátusan bekeni vele a lábbelik

bőrfelületét. Némi állás idő után fényesíteni kezdi majd, egyre puhább kefével, végül egy erre kinevezett ronggyal a végkifejletig folytatja. A Tangó paszta szagát is kiválasztanám ezer közül is, ha erre kényszerítenének, amit a paszta szétkenése, a beeresztés után, egy tégl méretű lapos fekete lószőr kefével kellett fél-lábbal fél-lábon ide-oda csúszkálva a parkettán, szinte korcsolyázva, fényesre síkálni. Széles gumipántot szögelt rá apám, hogy ne csússzon ki a kefe a lábunk alól. Hogy miért rögzültek e ceremóniák, talán, mert ünnepre készülődtünk, a boldogság várakozásával, ha tél volt, ha tavasz. Az orrfacsaró szagú Hypo, s a VIM is felejtethetetlen, akár a téstakelesztéshez néhány dekás adagokban kis zsírpapírokba csomagolt élesztő szaga. Az évek, a használat, a megszokás során egyre otthonosabbá lettek. A nagyanyám által rituálisan, ősi recept szerint végzett szappanfőzéskor fortyogó bőrök, csontok, az évszakonként bekopogtató vándorcigány forrasztóvizének, a pákájáról lecsöppenő ónnak a szaga is kitörölhetetlenül rögzült szagmemóriám tárházában. Csak a molyok ellen a szekrényekben ide-oda dugdosott naftalint nem tudtam megszokni. A hideg közeledtével előkerült a nagykabát a szekrények mélyéből, s anyám, egy vasárnapi misén, mikor elárasztotta a templomot az illatos tömjénfüst, s a parfümök illatát is elnyomó átható naftalinszag – változtatott a módszerén. Levendula virágot, amit maroknyi csokorban árultak az állomás előtt a cigányok, tett a zsebekbe. Később, saját leleményeként ritkaszővésű vászonzacskókban négyrét vágott illatos szappanokat.

A köpönyegforgatást sokat emlegették otthon. Igazán nem értettem a szót. A köpönyeget értettem, bár inkább köpenyt használtunk – iskolaköpeny, fürdőköpeny. Gogolnak volt *Köpönyege*. A forgatás is világos volt. Pörgettük megpöckölve az asztalon az élire állított pénzérméket, középső ujja akasztva a jójót, játszottunk bűgőcsigával, a lányok hullahoppoztak, s volt körjáték az óvodában is. Hegyek-völgyek között, zakatol a vonat, én a legszebb lányok közül téged választalak, egy a jelszónk, tartós béke, állj közénk és harcolj érte. S volt olyan is ahol a mellettünk állót kellett megforgatni, egyik kezét a magasba emelve, ami persze csak akkor sikerült, ha ő is akarta.

Mi lehet ez? Talán a fejem fölött forgatom a köpönyegem, mutatójamat a gallérnál az akasztójába csúsztatva, mint a helikopter rotorja? Vagy magam előtt, vagy oldalt? Így együtt a kettőt, köpönyegforgatás, nem értettem, de megjegyeztem. Kádár neve is sokszor elhangzott. Marosáné is. Üvöltött a rádióban: holnaptól lövetünk! – bár az kicsit később volt. A Kádár visszafogottabban, elnyújtott szavégekkel beszélt, zárt a hangokkal, *elvtársak, barataim. Tudjuk, látjuk*. Nem úgy ejtette, ahogy kell, ahogy tanultuk, hasonulva: tuggyuk, láttyuk. Úgy, ahogyan a papíron volt. Senki – élete végéig – nem mert szólni neki. Kiröhögtük. Hallgass! Rivalt ránk a hátunk mögött le-föl sétáló, a kollektív rádióhallgatást felügyelő orosz tanár.

Sokáig törtem a fejem, míg nagyanyámat faggattam ki végül, aki szépen rávezetett a szó mögöttes tartalmára. Ez jutott eszembe, mikor FG-ről beszélgettünk E-vel, sűrűn emlegetve 1990 előtti szerepléseit. – Igen – mondta, E – akkor, most nem a bal, hanem a jobb kezével nyúl a pénzért.

57

A zenélő kutat se értettem. Pedig valamit el kellett tudnom képzelni, ami után úgy vágyakozom. Kézen fogva vitt nagyapa. Hozd a hóbelevancodat is, kiáltott le a pincébe, ahol a kerékpáromat olajoztam – ami a cókómókomra vonatkozott a kirándulásra bekészített nélkülözhetetlen tárgyakkal egyetemben, mint a bicska, butykos, iránytű, síp, sapka, kukker, esőköpeny. Gyalog indultunk végül, mert nem volt több bicikli a zuglói házban, csak egy rozsdás roncs a padlásán. Roskó, az oboista, egészen izgalomba jött a látványától, ahogy felvittem a lomok közé. Ezért bármit kérhetsz. 1936-os Peugeot váz volt. Egy festményre cseréltük. A ház pincéjében volt a próbahely. A C.S.Ö. feliratot ő pingálta az ajtajára. Ott egy kardbojt ihlette meg. A Paradicsomot kaptam cserébe. A hanyagul, zsebre vágott kézzel heverő férfitestű, macskafejű lénynek a kép középterében ülő nő magyaráz valamit hatalmas lúdfejjével. A háttérben egy rózsaszínruhás nyúlfejű figura látszik, amint futás közben éppen elereszti a gerelyt. A 67-es villamossal, 70-es trolival, a körúton a 6-os villamosra átszállva utaztunk a Margit híd közepéig, onnan gyalog tovább, át a szigeten, a romok felé. Az első a sziget közepén áll. Na, fiam, itt lakott a Krúdy Gyula. Ebben a szállodában, mutatott rá a semmire. Jelentősegteljesen ejtette ki a szavakat. A semmi helyén a giz-gazok közötti kőfalra néztünk, egy lyukas toronnyal az úthoz közel eső oldalán. Ebben minden benne volt, az ő számára az addigi minden, a 20. század első felével s még azon is túl, csontostul, vérestül, gyökerestül. Kicsit értettem akkor is, vagyis nem. Hogyan is értettem volna. Inkább csak sejtettem a hangjából, ahogy formálta a szavakat, valami visszahozhatatlannak a fájdalomosságát. Itt írta, fiam, a Szindbádott. A Szindbádott? – lelkendeztem – Szindbádott ismerem az Ezeregyéjszakából – mire nagyapám hümmögött kicsit, ezek kicsit másféle történetek. A Szindbádott, akkor, s még sokáig valószínűleg Szinbádnak ejtettem. Egy királylány sírját kellett még megtalálnunk egy távolabbi dűledék karéjában, a réten szedett pitypangjaimat, amit nagyanyámnak, s Pircsó nénémnek szántam, tettem a kövére a gyertyacsonkok közé. A víztoronynál már nagyon türelmetlenkedtem a zenélőkút csodavárásától és csak fél füllel hallgatom, hogy a palotában, ami nyögdecselő, nyikorgó platánok mögé rejtőzött, egy másik nagy író húzta meg magát. Nem érdekel! Nem akarom! – duzzogtam, de csak anyyira, hogy ne hallja, és futottam volna tovább, de nagyapa rámutatott egy

ablakra, Tudod, ki volt ez a Márai? Abból az ablakból fülelte a rigó füttyöt. Nagy magyar író volt, fiam, akinek a vére cipszer. Ezt se értettem ezt a cip-szert, s hogy a nagysága mire is vonatkozna, meg hogy a vére..., de ezt már végképp eleresztettem a fülem mellett, nem is akartam érteni. Elfu-
58 tottam, a kis tónál is tovább, annyira elvárásolt a terebélyesedő gondolat és nagyapa valahová ide képzelte, a tavon is túl, a forgó szerkezetet. Fogaskerekék miriádjai, a lándzsás szigonyú Neptunus istennel a tetején, amiből muzsika szól, csobog a víz, ha pénzt dobunk a perselyébe. Ezek is elgondolkoztattak egy pillanatra, a fogakat is értettem, megvolt majdnem minden vasfogam. Az utolsó tejfogakat magam rántottam ki cérnát kötve rá, másik végét a kilincse, s mikor becsaptam az ajtót, már ugrott is ki a számból a pici véres porcelán. Ilyen fogakkal képzeltem én el a fogas kereket, de a miriádra, már nem volt idő, mert egyre közelebb értünk a célhoz.

Igazi nyomós kút Csákváron van. A Körmeny-házzal átellenben áll, hosszú vaskarjával. Gallán egy tömzsit ölelgettem, amíg Ágnes két kézzel megragadta, majd ráfeküdt a karjára – amiből a vizet hordtuk – amit sosem sikerült lenyomnom, de milyen lehet az, ami forog és zenél? Idegesen keregélte nagyapám a fák között, itt kell lennie valahol, mutogatott az apró fehérvirágú bokrok felé s járkált le-föl egyre gondterheltebben. Most már értem, gyerekként láthatta azt a kutat, még Marosvásárhelyen, a hasonmását, amit a Szigeten látott érett férfiként, lebombázták.

Másnap az aranyhalas tó ígéretével vágtam neki a szigetnek rokoni kísérettel. Az épületmaradványok omladéka, a víztorony innen is látszott és egy dróthálóval körülkerített kicsinyke állatkertet találtunk útközben, őzekkel, mókusokkal. Az itatóban egy törtszárnyú gólya szobrozott, arról tudtam, hogy él, hogy a szél néha felborzolta a tollait. Orrukat a rácshoz nyomkodva kéregettek a kecskék és nyulak. A *pávanyílást* vártuk, a dürgést, ahogy nagyapa mondta, amikor felmeresztí legyezőszerűen a kékes, zománcfényű tollazatát. Felszisszentem a gyémántos tündöklő királyi palásttá változás csodáján. Kényes büszke pávák, napszédítő tollak...kezdte, Sundi bátyám, felemelve a bal mutatóujját, s tartottunk tőle, hogy szavalni fog, legalábbis a hanghordozás is azt sugallta – megálltunk már befelé jövet egy italra az első Kioszknál.

A kis tavat kanyargós patakocska kötötte össze a másikkal. Egy magas kőszikláról zuhog a víz beléje. A tavi rózsák közt sárga, kék, piros halak úszkáltak, persze én csak az aranyhalat kerestem, amit ígértek, ez az, nézd csak, mutatott Pircsó néném egy pirosas színűre, aztán egy sárgára, meg-megcsilant a napfény a fényes pikkelyeken, de egyiket sem fogadtam el annak, amire én várok. Csodák-csodája itt nem rettegtek attól, hogy a vízbe esek. Sekély volt a tó, leláttam az aljáig, s mikor apró tengeralattjárók, felbukkantak a teknőcök páncéljai, könyéig nyúlva próbáltuk elkapni őket.

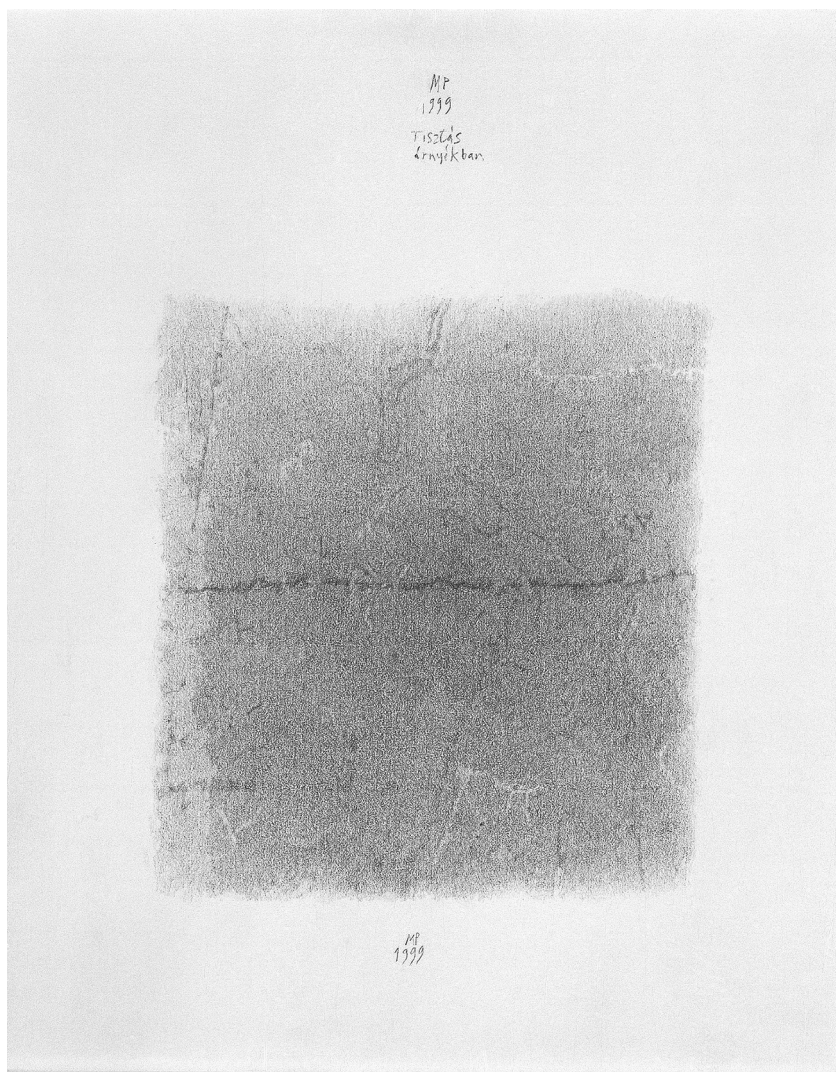
De ha hátra pillantottam, a kesernyészagú fehér virágos bokrok felé, újra elfogott a keserűség.

A milliárdot értettem, mert lefekvés előtt megmutatták az eget. Mikor nincs fenn a hold, s felhők se járnak. Ott a Göncöl szekér, a négy ke- 59
reke, a rúdja. Mindig a nagyot keresem meg először, aztán a kicsit, a Tejutat, s a széthúzott W formájú Cassiopeiát. A szédülésig képes voltam bámulni a zsebkendőnyi pulzáló Világegyetem kertünkől látható foltján a csil-
lag milliárdot. Volt olyan, ami lassan repült az ég egyik végéből a másik irányba. De azt mondták, azok műholdak. Néha lehullott egy, csíkot húzva maga után. Most meghalt valaki, mondta ilyenkor nagyanyám, amitől elcsendesedtünk kicsit. Elmagyarázták, hogy a fényes pontocskák, nem hullócsillagok, mert ha azok lennének, akkor a földünk porrá égne egy pillanat alatt. Röpködő kövek, sziklák, amik a föld légkörébe érve, felizzanak. Van akkora, mint egy ház, de lehet akkora, akár egy hegy, vagy kontinens, s kisbolygó méretűek is csapódtak az évmilliók során a Földünkbe. A kisbolygót én csak kicsinek tudtam elképzelni, nem félelmetesnek. Már csak a Kisherceg miatt is. Azért pusztultak el a dinoszauruszok, mamutok. Megállt az élet. Annyi por szállt a levegőbe, hogy elhomályosította a napot. Nem hagyott nyugodni, amíg néztük az eget, négy hullócsillagot jegyeztem meg 10 perc alatt, beszoroztam, már tudtam valamennyire fejben számolni, hány kiló az naponta. Aztán évente. Nem fog egyszer csak a Föld kibillenni a pályájáról, ettől a sok kőtől, ami behullik a világunkba az évmilliók alatt? Mindenki kinevet, azóta is, ettől a gondolattól. Nyugtattgattak, elporlik minden, ami a légkörünkbe ér, elég, gőz és hamu lesz. Ezen sokáig tanakodtunk, de Sundi megelégedte, én pilóta leszek, ne félj, majd levadászom őket, s elkezdett magyarázni a Sarkcsillagról. Tényleg pilóta lett, kiment Amerikába, lebombázta Kambodzsát és Vietnámot. Nem tudom, megőrült-e a büntudattól. Nem láttam soha többé, csak fényképeket küldött a szőke, kövér felesége. Elpuhult arc, üres tekintet néz vissza rám. Nem tudok szabadulni a gondolattól – a József Attila vers jut eszembe, az Eszmélet 11. szakasza arról a nőről. Mintha jött volna egyszer a Szatmár utcában, mikor éppen szállnék a kocsiba Amszterdam felé, mintha megöleltük volna egymást.

Egy éjjel, valaki bekopogtatott az ablakon. Jócskán túl voltunk a forradalmon. Kinéztem, óvatosan, bár tudod, nem vagyok gyáva ember. A kigömbölyödő vasrácsok lehetővé teszik, lásd az egész utcát. Egy férfi állt ott, s láttam kétoldalt az utca végeken másik kettő, s a kocsiban szintén. Az Amerikai Egyesült Államok kormánya nevében közlöm, hogy az ön fia a légierő szolgálatában áll. Nem írhat, nem kaphat levelet. Az unokáját Alexander névre keresztelték.

Ha a Göncöl rúdját megötszörözöd, találsz egy fényes csillagot, ami egyhelyben áll, mindig ugyanott, télen-nyáron, míg a többi forog körötte. Ez az egy mozdulatlan. Ahhoz tájolnak a hajósok, ha eltévednek a tengeren.

60 Nemo kapitány, Magellán, Marco Polo. Ezt is tőle tanultam. Attól fogva ellenőrzöm a Sarkcsillag állapotát, ha csillagos az ég, és mindig ott találok, ahol eleddig találtam, a tóti ház felső sarkától a diófa irányába nézve az ég tetején ötegységnyire a Göncöl szekér rúdjától.

A Római Birodalom
eltűnt jéghegye után
szobrok kőgörgetegek
maradtak ránk
Európa völgyeiben

Kis terecskék
közepén láthatók
őszirózsák és petúniák között

Barbár népek
kései vallomásaiként

x x x

Végig a sugárút mentén
nyugdíjasok üldögélnek
arcukat félelmükben újsággal eltakarva
várják
a halált

Az öreg Krisztus Júdással sakkozik
A latrok eldicsekszik: őket is keresztre feszítették
Mária gyapjúkesztyűt kötöget unokáinak

Lába előtt
a gyerekek
babiloni tornyot
építenek
homokból

62 Előírások

Távozóban lekapcsolom a villanyt
Az útkereszteződésekben megyek csak át a túloldalra
Először balra nézek
az út közepén jobbra
Vigyázok az elhaladó autókra
Vigyázok a lehulló levelekre
Nem dohányzom
Nem szemetelek
Nem lépek a fűre
A gyümölcsöt evés előtt megmosom
A vizet ivás előtt felforralom
Lefekvés fogat mosok
Nem olvasok fekvő helyzetben és sötétben
Nem csoda ha szép kort értem meg
Na és?!
Hogy takarékpénztárban őrizgessem a pénzem?

Eszkaláció

Újságot veszek
hallgatom zizegő lapjait

Szétnyitom oldalait
ágak reccsenése üti meg fülem

a hasábok páfrányosában
testvérem holttestére
akadok

x x x

Elérted lám
amit akartál

az idő
és magad
ura lettél

s te ültél az asztalhoz
ahol apád üldögélt azelőtt

A világ mégsem a felnőtteké
a világ a halottaké

x x x

Párnán heverő fejed –
csonttá fagyott madár a havon

x x x

Az idő
ezüstre festi a hajad
ólomszínre a szemed
arannyal tömi tele a szád

hallgatást parancsol

Az állampolgár útja

64

Nyálát a legközelebbi szemetesig tartogatta a szájában
Visszaragasztotta a hirdetőoszlopra a leszakadt újságlapot
Tenyerével ernyőt tartott a rózsza fölé melyre rátűzött a nap
Egy pohár vizet vett az őrnék

Hazaérve
tisztá lelkiismerettel
tekintett
leveses tányérja
arcába

x x x

Gyermekkor –

torokgyulladás
Északi sarka

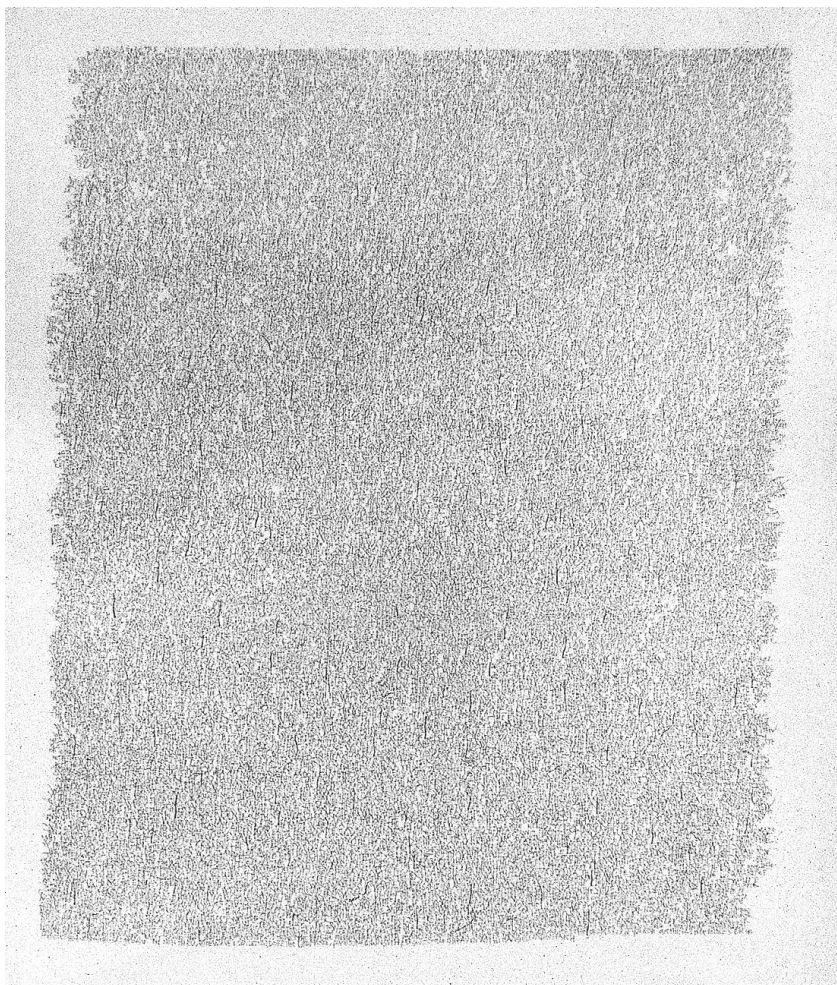
a lábhoz az ágymelegítő
meleg fókateste simul

a fejet a föld féltekéinek
fülvédője védi

a hónaljából kihúzott
lázmérő
az óceán
vízhőmérsékletét jelzi

(Fordította: Tóth László)

* Burics, Vlagyimír Petrovics (1932–1994): orosz költő. Noha folyóiratban még 1955-ben jelentkezett első verseivel, a hazájában egészen 1989-ig nem jelenhetett meg kötete; ezalatt szamizdat kiadványokban, illetve külföldön publikált (verseskötetei a világ húsz országában jelentek meg). Magyarra eddig lényegében nem fordították, mindössze az 1970-es években jelent meg három-négy verse pozsonyi magyar lapokban, 2016-ban pedig az *Opusban* és a *Kalligramban*.

Tóth László költő, író, szerkesztő válogatásában és fordításában, a L'Harmattan Kiadó jóvoltából nyolc („tegnapi és mai”) szlovák költő verseivel ismerkedhet meg az olvasó, ha kezébe veszi a *Gyalogösvények a magasba*,

66 Gyürky Katalin

„OLVASÓ, AZONOSULJ”

Gyalogösvények a magasba.

Nyolc (tegnapi és mai)

szlovák költő

azaz az e kötetben is szereplő lírikus, Milan Kraus egyik költeményének címeivel azonos elnevezésű antológiát.

A válogatás – mint általában a legtöbb gyűjteményes kötet – sem a válogató és fordító személyét, sem pedig a kötetben helyet kapó költők személyét illetően nem előzmények nélküli. Tóth

Lászlónak ugyanis az 1984-es *Gyűjtőpont*, valamint az 1995-ös *A kétfejű macska* című, hasonlóan kortárs szlovák költők műveit egybegyűjtő válogatása után ez már a harmadik nagyszerű vállalkozása arra, hogy – idézem a kötethez írott *Utószavát*: – „egy-egy kiemelkedő, markáns arcú személyiség bemutatásával átfogja a kortárs szlovák költészet azon öt nemzedéknyi születését, mely napjaink szlovák lírájának is valamiképpen a gerincét, nemzedékeken átívelő, illetve nemzedékeket egybefogó fő sodrát (sodrait) képezi, s amely az idők változásával sem veszített költői-esztétikai érvényességéből, hitelességéből.”

Mivel nemzedékeket egybefogó, s azokon átívelő Tóth László arra irányuló törekvése, hogy a szlovák költészet fő sodrait érzékeltesse, nem véletlen, hogy a jelen kötet nyolc alkotója közül öten – Milan Kraus, Ján Ondruš, Štefan Strážay, Mila Haugová és Daniel Hevier – már az előző, *A kétfejű macska* című kötetben is jelen voltak. Hogy azután most még három szerző antológiabeli szerepeltetésével – Ivan Štrpkával, Karol Chmellel és Michal Habajjal – az előző öt, s egyeseknél sajnos már lezártult életműhöz képest frissebb versnyelvi törekvésekre és költői horizontokra is ráláthasson az olvasó. Az a magyar olvasó, aki gyakorlatilag az 1995-ös antológia óta csak elvétele, néhány jelentősebb irodalmi folyóirat – mint amilyen a teljesség igénye nélkül a *Magyar Napló*, a *Bárka* vagy a *Kalligram* – hasábjain találkozhatott szlovák költők magyarra fordított verseivel, így a kötet ezt a bő húszévnyi űrt is igyekszik most kitölteni.

Ám lett legyen mégoly fontos, hiánypótló kötetről is szó, ahhoz, hogy az olvasó érdeklődését felkeltse, vagyis ahhoz, hogy Štefan Strážay *Egy regény kezdete* című versének egyik sorát idézve: az „olvasó azonosulhasson”

a válogatással, a fent említett szerkesztői törekvések közül a nemzedékeken átívelő jellegnél sokkal fontosabbnak vélem a kötet nemzedékeket egybefogó szándékát. Azoknak a mechanizmusoknak a hol az *Utószóban*, hol a kötethez írott életrajzokban is jelölt, hol viszont jelöletlen, az olvasó szemfülességére, rejtett összefüggéseket is feltárni képes befogadói attitűdjére apelláló érzékeltetését, amely nemcsak egymás után és egymástól elszigetelve olvastatja a nyolc költő verseit, hanem azok egymásra gyakorolt (kölcson)hatását is láttatja. Vagyis azt, hogy pár évtized szlovák költői termésében melyek azok a motívumok, azok az egymást kiegészítő vagy épp ellentétes jellegükkel egymásra ható versnyelvi jelenségek, azok a változó világ ellenére is felismerhető világszemléleti azonosságok, amelyek még inkább indokolttá teszik épp ennek a nyolc lírikusnak az egy kötetben történő szerepeltetését. Nos, örömmel jelenthetem ki, hogy a *Gyalogösvények a magasba* című antológia Tóth László alapos és minden szempontból hozzáértésről tanúskodó munkájának köszönhetően bővelkedik az olvasót aktív befogadói létre ösztönző, vers-összeolvasásokra buzdító rejtett összefüggésekben. Írásomban a továbbiakban ezekre a költők és költeményeik között meglévő intertextuális vonatkozásokra igyekszem rávilágítani.

Ha a kötetben szereplő nyolc költő „nemi arányán” végigtekintünk, első látásra szomorúan vesszük tudomásul, hogy mindössze egyetlenegy női alkotó tudott bekerülni az antológiába. Azonban, ha alaposabban szemügyre vesszük, rájövünk: annak, hogy Mila Haugová a *Hölgy, egyszarvúval* című ciklusával mégis nagyjából középre került – hiszen a kötet negyedik szerzőjeként szerepel –, nemcsak a költők életkora, „születési sorrendben” történő bemutatása az oka. A kötetet feldolgozva Haugovát én ugyanis olyasfajta középre kifizített határvonalnak, s ezen keresztül olyasfajta origónak érzem, akinek kapcsán – a lírája hangvételén, tematikáján, világlátásán keresztül – találkozni tudnak egymással a kötetben őt megelőző és őt követő férfi alkotók. Mégpedig több vonatkozásban. Mila Haugová „lírai hőse – olvashatjuk a kötethez írott életrajzában – a férfi és nő közötti kapcsolat, valamint a halállal, a semmivel, a transzcendenssel való szembesülés könnyörtelen útvesztőit járja” Ezért a költeményeiben gyakran szólaltatja meg a férfit is, a nőt is, ütköztetve az egymástól nagymértékben eltérő szerelmi érzéseiket és vágyaikat. Gondoljunk csak a *Szeretkezés* vagy a *Távozni* című versére, ahol egy versszak jut a férfinak, majd egy a nőnek, s ahol az elmenés, a másiktól való eltávozás vagy épp maradás vágya egyértelmű férfi illetve női attribútumként, s az egymás vágyait épp az ellentétes jellegük miatt kioltó jellemzőként jelenik meg. Haugovának a szerelem misztifikálását célzó törekvéseibe azonban az is beletartozik, hogy a lírai én a már rég halott társsal is képes legyen intenzív

Új Forrás 2018/7 – Gyűrty Katalin: „Olvasó, azonosulj”
Gyalogösvények a magasba. Nyolc (tegnapi és mai) szlovák költő

kapcsolattartásra. Ezt a vágyat talán a leginkább a *Nagy fehér tiszta fal* című költeménye érzékelteti: „Férfi-szél fú, / s e szélfúvásban fú nő. / A férfiak lassan meghalnak, sókristály-késsel kettészelve / sírnak az asszonyok. »Mit mások írtak, / nem ment téged meg...« Ölj meg! / A halál küldött, /
68 hogy közöljem veled: élsz.”

Épp a halottakkal történő kapcsolattartás vágya az, amelynek megléte miatt Haugová egyfelől a kötet első, már sajnos elhunyt költője, Milan Kraus szemléletével rokonítható – annak a Milan Krausnak a szemléletével, akivel Haugová ily módon sajnos már szintén csak a halála után tarthatja – intertextuálisan – a kapcsolatot. A költőnő előtt ugyanis ő a kötetben az a szerző, akit a transzcendens iránti vonzalma, az abban rejlő titkok iránti érdeklődése odáig visz, hogy *Halott barátaim* című prózaversében szintén azt szeretné, hogy a már másvilágra költözött, hozzá közel álló emberekkel társalogni tudjon: „Gyakran megkérdem, hogyan kezdjek el egy beszélgetést. Mi a túlvilág telefonszáma. Halló. De mindegyik kérdésemre hallgatás felel.”

Másfelől a férfi és a nő közötti bonyolult, sokszor megoldhatatlan szerelmi kapcsolat érzékeltetésével Haugová ahhoz a kötetben a második helyen szereplő Ján Ondrušhoz is köthető, aki *Csomó* című költeményében ezt a témát így fejtegeti: „szembementünk egymással, / érintés nélkül haladtunk el egymás mellett, / eltékoztunk a szerelmünket, / és mentünk tovább, el innen, / mindegy hová, csak el.”

A szerelmi csatározások láttatása kapcsán azonban érdekes módon Haugová mint origó Ondrušt és a vele több vonatkozásban rokonítható, fiatalabb nemzedéket képviselő Daniel Heviert is összeköti. Hevier ugyanis – hasonlóképpen Ján Ondrušhoz – „mintha valami heroikus gesztussal az elemére széthullott világ újbóli egyberántását kísérelné meg tevékenységével”, csak épp ez előtt rámutat a széthullás okaira is. S az egyik ilyen ok nála épp az Ondruštól, s ily módon Haugovától öröklött, működésképtelen férfi-nő viszonyok felvázolása. *Eltűnéseink tünetegyüttese* című verse ennek a riasztó láttelete: „két sietve álmodott álom között / csupán ennyit sikerült mondanod / holnap talán majd látjuk egymást / de még nem sejtetted hogy az én mámat / már elnyelte a te holnapod”

Ugyanakkor Haugová az a költő, aki hajlamos maszkokat, álarcokat, szerepeket ölteni magára. Alfaként figyelmezteti a férfit, Kasszandraként siránkozik azon, hogy jóslatait nem hallgatják meg, pontosabban: nem tartják azokat figyelembe veendő tényezőkné. S ha alaposabban szemügyre vesszük, mintha szintén az ő, főleg a nő-férfi viszonyt boncolgató versbéli szerepjátékait vinné tovább a kötetben a legfiatalabb alkotó, Michal Habaj akkor, amikor Anna Snegina, egy orosz származású szlovák költőnő bőrébe bújik, s így adja tovább a kitalált hölgy verseit és hagyatékát. A Snegina-versek tehát egy férfi költő elképzelései arról, hogy vajon egy nőnek, amikor a

költészetről beszél, amikor azt műveli, vajon hogyan kell egy férfi előtt megnyilvánulnia: „tudom milyen ruhát kell fölvennem, / ha költészetről beszélek” – olvashatjuk Habaj *Anna Snegina: Az első mindent visz* című szerepversében.

A kötet férfi költői azonban a Haugová képviselte női vonalat „kijátszva”, azt „kicselezve” is képesek motivikus szintű találkozásokra a kötetben, ami ismét Tóth László szerkesztői munkáját dicséri. Az 1953-as születésű Karol Chmelről ugyan az életrajzában Tóth László kiemeli, hogy „versei háttérben Ondruš és Štrpka jelenléte is tagadhatatlanul érezhető”, ami kétségtelen, ám már akkor, ha a ciklusa címe, az *Idézetek, ismételésre* fókuszálunk, Ondruš és Štrpka mellett az antológia harmadik helyét elfoglaló Štefan Strážay Chmelre gyakorolt hatását sem hagyhatjuk figyelmen kívül. Hiszen Štefan Strážay az, aki, miközben „a konkrét jelenség, a megfogható látvány, a jelentéktelennek tűnő mindennapi történések, a tűnékeny hangulatok, az embert körülvevő környezet, a látható valóság megragadható elemei, az »asztalon lévő tárgyak« költőjeként lép színre”, az ezekben a csendéletekben megbúvó drámai erőket épp a bennük fellelhető idegesítő, unalmas, kitörésre késztető ismétlődések révén is képes érzékeltetni. Gondoljunk csak a *Szabvány* című versében megfogalmazottakra: „Biztosan sok mindent megváltoztathatsz, / megfordíthatsz, áthelyezhetsz, / de teljesen világos számodra, / hogy csupán valami szorosabban vett változatlanságon belül”

Karol Chmel az *Idézetek, ismételés* című ciklusa pedig véleményem szerint úgy is felfogható, mintha ugyanezekre a Strážaynál fellelhető, ismétlődésekből eredő tragédiaforrásokra mutatna rá a minduntalan az abszurdba átcsúszó valóságsszemléletével. A *kávéház ajtajában* című versében például így: „Már ma viseli a holnap nevé; / engem valahol a hátam mögött lát: / holnap mozdulattal / simítja el a homlokába hulló mai / súlyos hajfürtjeit” (174.) A ciklusa címét adó versében pedig így: „Hisz tudod, bizonyos történetek / mintha újból lejátszódának. / Már ismerjük a pókhálót a gyertyatartón, / az arc mélyén felvillanó rosszálló tekintetet, / a makrancoskodó televíziót, / a kandúrt és a hűtőszekrényt. [...] Várazozunk, idézünk, ismétlünk.”

Az *Idézetek, ismételés* cím ugyanakkor utal a kötet férfiköltőinek egy újabb közös és rendkívül lényeges motívumára: a költőléthez, a nyelvbe vetettséghez, az író- és költőelődökhöz fűződő paradox viszonyra. Ami nem véletlen, ha tudjuk, hogy az itt szereplő lírikusok nagy része fordítással is foglalkozott/foglalkozik, tehát egyfelől tisztában van a más nyelvből és más irodalmi műből származó – akár tudatos, akár tudat alatti – hatások elkerülhetetlenségével, másfelől azzal, hogy írás közben folyamatosan kénytelen magát – még akkor is, ha szintén nem tudatosan – de valamely író- vagy

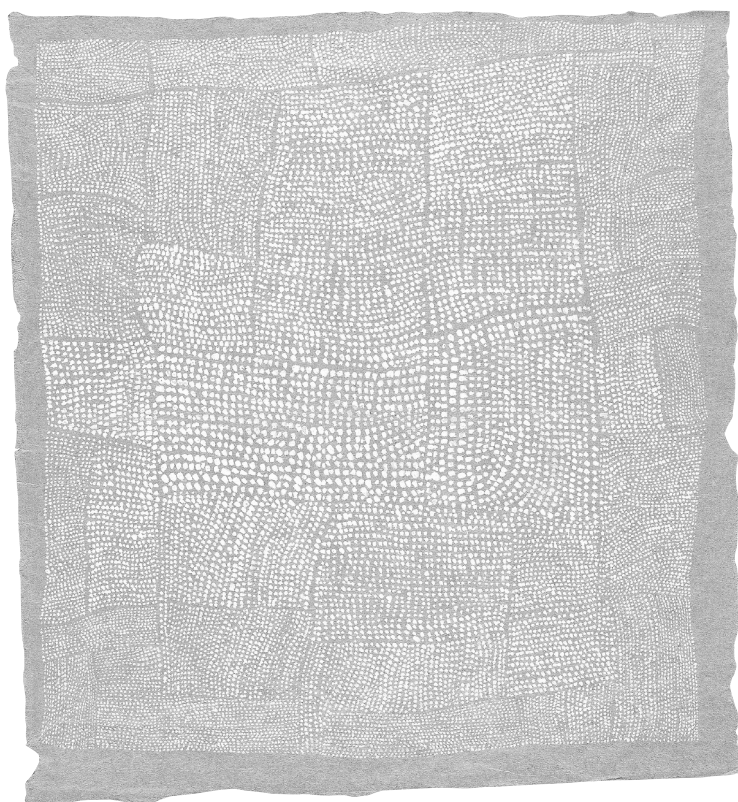
Új Forrás 2018/7 – Gyűrty Katalin: „Olvasó, azonosulj”
Gyalogösvények a magasba. Nyolc (tegnapi és mai) szlovák költő

költőelődjéhez mérni. Ebből a szempontból fontosnak vélem Tóth László azon megállapítását, mely szerint a *Gyalogösvények a magasba* költői „nemcsak – sőt, nem elsősorban – használják, hanem mindenekelőtt teremtik a nyelvet, pontosabban a nyelv teremti őket és a versüket.” Ezért nem tudnak
70 elvonatkoztatni attól, hogy mindez egy-egy hős megteremtésekor az elődeiknél hogyan működött. Štefan Strážay fent idézett „Olvasó, azonosulj” mondatát például lírai hőse temetőben mászkálása, és folytonosan Bovaryné sírkövébe való bele-belebotlása ihlette, ahol minden sírkövön a hősnő neve szerepelt, vagyis nem lehetett ettől a névtől *Egy regény kezdete*kor, egy újabb irodalmi mű létrehozásakor, egy újabb nyelvi teremtéskor elvonatkoztatni. Hogy azután Karol Chmel is az Emma Bovary szájában lévő tintaízbe ütközzék az *Április elseje* című versében, amikor nyolcvanéves lírai hőse úgy „lép a tó vizébe, mintha az irodalomba” Őket követve a nyelvi teremtés vagy a nyelv általi teremtettség paradoxonát boncolgatja az antológiában szereplő versei nagy részében Daniel Hevier is, amikor verseiben Borges, Shakespeare, Homérosz írói módszereit veszi górcső alá.

A költő- és íróelődökkel, valamint a hőseikkel való versbéli „konfrontálás” pedig a szinte minden alkotónál oly fontos önismerethez, annak fejlesztéséhez is szükséges. A *Gyalogösvények a magasba* rendkívül fontos visszatérő (férfi)jellegzetességének épp azokat az önismeret elmélyítésében, az önanalízisben is szerepet játszó létösszegző verseket tartom, amelyek „eredőjét” Ján Ondruš *Epeállapotban* című opusában fedeztem fel. Az Ondruš-lírára oly jellemző megkettőződöttségnek, az „egyszerre vagyok a végzete és a megváltója saját magamnak”-állapotnak gyönyörű versbéli megfogalmazása ez, ahol az éjszakai és a nappali én harcol egymással. Az énnel történő szembenézés nem kevésbé megható költeménye Štefan Strážay *Feljegyzések*je, amely a múlt idő személyiségformáló erejének dokumentuma, miközben Ivan Štrpka *Egy helyben álló csavargója* már a címében is jelzi a költő hitvallásának lényegét: az én mindenre kiterjedő paradox létállapotát. Daniel Hevier *A férfi tengert keres* című verséből pedig a modern korba vetett, elidegenedett ember önkeresésének meddő mivolta bontakozik ki például ezeken a sorokon keresztül: „A férfi hajót keres tengerének / a férfi tengert keres hajójának / ám a tenger lángokból van / s a hajó papírból csupán” – vagyis semmi nem az, aminek elsőre mutatja magát.

Ez a skizofrén létérzéstől az elidegenedett világba való belevetettségig tartó önismereti ív, s a Heviernél fellelhető, elsősorban külső tényezők okozta önazonosság-hiány csúcspod ki a legfiatalabb szerző, Michal Habaj *Idaho, Connecticut* című versében, ahol a lírai alany már végképp nem önazonos, ezért egy sorozatgyilkos szerepébe képzeleli magát. Ráadásul egy isteni hatalmat magának vindikáló gyilkos képébe, akin jelen esetben nem a teremtés, hanem a pusztulás múlik. A szerepjáték, a „mi lenne, ha” érzése

viszont a kötet kiváló szerkesztettségének köszönhetően ismét visszavezeti a férfi költőket (s velük a befogadót) az antológia legnagyobb „szerepjátékosához”, az egyetlen nőhöz mint origóhoz, mint az egyik felvett szerepe szerint az Alfához, azaz ahhoz a Mila Haugovához, aki nélkül – kétség sem fér hozzá – az olvasó nem azonosulhatna az őt körülvevő hét férfi verseivel sem. (*L'Harmattan, Bp., 2016.*) 71

Új Forrás 2018/7 – Gyürkő Katalin: „Olvasó, azonosulj”
Gyalogösvények a magasba. Nyolc (tegnapi és mai) szlovák költő

A TOJÁS

Egy ciklusból

Burok

A tojás vak postás
reggelenként széthordja a leveleket
a címzetteket csak nagy ritkán keverve össze
azután megiszik egy sört
s kézfejjével letörli szájáról a habot

Esténként magányosan várja
hogymegyszer
széttörik körötte minden
mi egybetartotta addig

A tojás mint hold 2.

Fejét tenyerébe ejtve töpreng
körötte bár omol hegy, s föld reng,
ő révedő tekintettel maga elé bámul,
miközben egy láthatatlan kéz alányul,
s fölhelyezi gyöngéden a komor égbolt közepére,
onnan pislog le ránk szende fénnnyel,
lesve, hogy seregnyi poéta mint választja szűz vers alanyául

A tojás sátrában

„Dühöm dalában van egy tojás,
 ebben a tojásban anyám, apám és gyermekeim”,*
 ebben a tojásban csillagok, bolygók,
 esténként e tojás sátrában
 virrad rám
 nagy öntudattal az éj.

Reggel ebben a tojásban ébredek,
 Láthatatlan szemüregén
 sűrűn dől be hozzám a fényesség.

* Henri Michaux: *Gong vagyok*, Juhász Katalin fordításában.

Hommage à Michaux**1. Ha a semmi...**

Ha a semmi van,
 úgy a nincs sincs.
 Jeges éj tüze fűti
 didergésed.
 Ami távol,
 közelebb nem is lehetne.
 Elfogytak a lótetemek.
 Mi lesz, ha háború
 lesz

74 **2. Amikor a léttelen...**

amikor a léttelen
nem-létéből kifarol
a létbe
szövetséget köt istennel
ajkán megtelepszik egy angyal
és felbúg ott hangtalan

s

fogódzókat keresel
visszacsúszol az előtted levőbe

3. Ébred benned...

Ébred benned a nézés
Egy sugár esik rád
Elvakít
Mindennek emlékezetből adsz
formát színt

Tökéletes csak a karikatúra

4. Azután

Az arc átrágja magát
az üvegen
A túloldáról tekint vissza
azután

Homok mindkét oldalon
kvarckristályok tengere
Időtlen magunkba-süppedés

5. A sirály kirántja

A sirály kirántja magát
az acetilénkék térből
A föld kergén forog
a semmi tengelyén

Az űrből
akár egy elszabadult szemgolyó

Mindent lát
de semmit sem ért

6. Érését hordja

„Ha nincs nap, tudj megérni a jégben!”
(H. M., Juhász Katalin fordításában)

Érését hordja magában minden.
Szikrát vet a vízhát,
Hérakleitosz didereg,
összébb húzza magát,
kétszer... mindössze kétszer
motyogja

Az idő nincs tekintettel
az időre

A felvidéki magyar líra jeles alkotója, Fellinger Károly 2016-os, *Kéreggyűjtés* című verseskötetéről többek között ezt írtam: „a versek egy része magán viseli az istenes költészet jegyeit, az útkeresés stációit. Költőnk vallja, hogy az

76 Bakonyi István

APASIRATÓ FELVIDÉKRŐL

Fellinger Károly:

Köti a sötétséget

ember a Teremtő képére van formálva, és valamenynyünk életében fontos az isteni minőség jelenléte. Igaz, nem hangzatos ódákban vall minderről, hanem sokkal inkább csöndben és meghittén. A sokat emlegetett kegyelmi állapot ajándékaként. [...] És tudja, hogy az elszenvedett

fájdalmak, keserűségek, személyes és közösségi tragédiák ellenére mindig bennünk él az örök karácsony (és persze az örök húsvét) reménye. S ebben az ilyesfajta líra sokat segíthet.” S bizony a keservek, a fájdalmak és a szenvedések folyton körbeveszik a költőt. Erről is tanúskodik az új kötet, a *Köti a sötétséget*. A középpontban az olyannyira szeretett apa elvesztésével, a halállal szembenező költő lírai naplójával, az elengedés nehézségével. Egyfajta apasirató verseskötény ez, méghozzá a javából. Nem tudom, milyen arányban vannak a magyar lírában az anya- és apaversek. Ez utóbbiból valószínűleg kevesebb akad, s közülük említhetem többek között Juhász Ferenc híres eposzát vagy Serfőző Simon költeményét, amely ugyancsak emlékezetes búcsúvétel. De vannak művek *Apák és fiúk* címmel is, hogy csak Turgenyev drámáját vagy éppen a zenész Nyerges Attila műsorát említsem. Itt Fellinger Károlynál pedig az egész kötetnek ez a vezérfonala, katartikus folyamata.

Ebben az emlékezésben fontos hely jut a csillag-motívumnak. „Az örök remény egy pillanatig tart csak, / amíg, mint gyermeket, magasba emel apám, / hogy végül is elérjem a csillagot...” És még kétszer megjelenik ez a szép szó az *Elbocsátó* című nyitóversben. Párosul vele a földi vonzás ereje, és a csillag itt sem más, mint a távlatok és az öröklét megjelenítése, hasonlóképpen, mint József Attilánál, akinél a „semmi ágán” is vigasztaló erőtt jelentenek a csillagok, még ha oly reménytelen is a létezés. Más összefüggésben pedig az *In memoriam Alois Alzheimer* szövege így szól: „Emlékeimet / kihordom, mint ahogy az anyám is ki- // hordta két testvéremet / csillagmély szíve alatt.” Gyönyörű metaforikus versbeszéd ez, a fájó szépség itatja át az egész kötet anyagát.

Felidőződnék apró életképek a múltból, a közösen átélt történetesekről, az apa és a fiú szoros kapcsolatáról. A lét folytonosságát az apa halála és az unoka születése jelzi. Mindeközben a versek jórésztében epikus színeket és részleteket találunk. Ezek közül az egyik legmeggrázóbb a *Jel*, amelyben arról

olvashatunk, hogy a fiú megérzi a halál pillanatát. Az apa az utolsó pillanatban még megszólítja a fiút, s a búcsú így ölt testet. Ettől fogva a beszélő aprólékosan végigkíséri a gyász mozzanatait, hol részletezve, hol profán szembenézéssel. Ez utóbbira példa a *Négysoros*: „Apám olyan volt a koporsóban, / mint méhecske a művirágon, / mint méhecske a művirágon / apám sírján, 77 apám sírján.” A nyomatékösítő ismétlés fontos lírai minőség itt, s akár egy rózsafüzér-imádság kezdete is lehetne a szöveg, akkor is, ha a szöveg meg lehetőségen profán. Az sem kétséges, hogy egyébként mentesek ezek a versek a pátosztól és a teatralitástól. A maguk természetességében hatnak igazán. Egyértelmű az őszinte kitárulkozás egy olyan ember emlékére, akire végképp nem volt jellemző semmiféle álság.

Tulajdonképpen egy „verses regény” elemei állnak össze ebben a kötetben, miközben olvasunk a gyerekkorról, a fiú életének az apjához kötődő állomásairól, s találunk a műben szociografikus elemeket is. S bár akadnak kitérők (például a volt feleség megismerésének epizódja), folyton vissza-visszatér az apaélmény. Közben drámai részletek olvashatók a beteg ember kiszolgáltatottságáról, az ágyhoz kötöttség tragikumáról, az esendőségről, a betegségről (*Pohár bor*). És vannak igencsak intenzív versek, eredeti képi világgal, különös istenélménnyel: „elhalad előttem az Isten, / meztelen testét megsebezte / egy túl kíváncsi, magamutogató, / útszéli, poros csipkebokor, elfog / a sírás, ráterítem Is-tenre a látszat kabátját, lerágva a körmöm.” (*Darabcsinálók*)

S ha már a verses regény műfaját említettem, akkor említhetem a drámai monológot is, hiszen a *Köti a sötétséget* ilyen szövegeket is tartalmaz, amelyek sajátos monodramává állnak össze: az apa elvesztésének állapotát részletező, végső soron az elengedést előkészítő lelki folyamatoknak a drámájává. Így lesz az anya szemében az apa „az örökkévalóság jelképe” (*Szénakazal*). Közben megelevenedik néhány ősi temetői szokás, például úgy, hogy a halott kedvenc ételét, fagyasztott halfilét visznek a sírra a művirágcsokor mellé. Így ötvöződik az ősiség a mai művilággal, a szakrális a profánnal. Ritka pillanat, amikor a történelem (a szülőfalu visszafoglalása) is beszűrremkedik a szövegbe, miközben a születés és a halál kettőssége jelenik meg az *Elégiában*. Hiszen Fellinger Károlyt izgatják a létezés alapkérdései is, miközben személyes kínjait tárja föl. Ez az összetettség egy szép egysoros versben is igazolást nyer: „A vers a csönd szűrőpróbája.” (*Felszáradt árnyék*) Bizony, a csöndnek is rendelt ideje van, és a szűrőpróba sem mellékes. Érdekes a szó jelentése, hiszen benne van a „véletlenszerű ellenőrzés” mozzanata is. Bár a költő sem, és e sorok írója sem hisz a véletlenben...

Megkerülhetetlen fogalom az elengedés. A *Köti a sötétséget* minden pillanatát átítatja a költői létezés és a vers varázsa. Ez a kettősség egyben segíti és óvja a lírai beszélőt. Így lesz egyre hitelesebb a hangja. (*Media Nova M, Dunaszerdahely, 2017*)

ÁSÍTÁS

A tökéletes dolgokhoz
felejthetetlen dolgok
kellenek, arc, kéz,
ujjlenyomat, elmaszatolt
tinta az itatóson.
Amikor ma álmomban
megpillantottalak
egy ismeretlen helyen,
miközben idegenvezetőként
egy csoporttal nézelődtem,
arra kértelek, fotózz
le bennünket,
hogyan megmaradj,
mint a fénykép a valóságban.

LAKOMA

A fák, a tenger felszíne,
jobban formálják a szelet,
mint azt Isten gondolná,
de ez még nem maga a vers,
csak az ötletbe,
vagyis a palackba
rejtett papírtekercs,
amin a hajó elsüllyedésének
a helye van bejelölve.

ALKALMI VERSEZET

Szamárfüllel jelölöd meg
az oldalt, ahol abbahagytad
az olvasást, ébredés előtt.
Isten kisimítja a lapot, és
az előzőt
jelöli meg, hogy ha
újra belefogsz az olvasásba,
álmodd ki magadból.

MEDITÁCIÓ

A tapéta viszkető érzése
kísér el hazáig,
hogy odahaza
vendégként fogadd
magad, mint az egyetlen
Istent, egy idegen
bolygóról.

A TÖRŐDÉS ALAKZATAI*

(lovagkor)

lassan gyülekeznek a sötétség hadai bennem. alig várom már, hogy megütközzenek végre. felszabaduljon a vár, bevonulhasson a fény néphadserege. hippi angyalokkal. mindenhová. pincétől padlásig.

(agónia)

a gyöngédség legbiztosabb jele, amikor a koszos ablaküvegek között haldokló legyet kristálycukorral eteted. rövidítve és boldogabbá téve tétova agóniáját. legalábbis így gondolod a múltó pillanat bűvöletében.

(feltámadás)

sötétséget vérzik a hold. nem mindenki élő, csak aki már volt holt. túlélted, amibe más régen belehalt már. nézed, csak nézed és rájössz a teliholdnál: ebbe az álomversbe te most már tényleg belehaltál.

* Kovács Lajos emlék/ének

*75/1-ES ALAKZAT**

mikor a *már* és *még* az élet vizét issza,
csupán a test öregszik, de ettől lesz tiszta.
már nem teljesen ember, *még* nem egészen angyal,
hetvenöt apró részlet barátkozik egy naggyal.

** Molnár Péternek*

*70/70-ES ALAKZAT**

az ünnepelő japán tűzoltók összenéztek.
és hetven csodálkozó japán tűzoltót láttak.
akik égtek. a munka tűzében. mint hetven
szál gyertya egy érthetetlen installációban.
csak néztek. egymásra. hülyén vigyorogva.

** Wehner Tibornak*

MOLNÁR PÉTER 75

„De ez a kiállítás nem olyan, mint az eddigi Molnár Péter tárlatok.”

Ez egy születésnap-i összegzés. „Molnár Péter 75.”

M. P. Mester: Betű és kép találkozása,

azaz vizitáció a kavicsok, kövek birodalmában.

Az itt megtekinthető alkotások 50 év munkásságát prezentálják.

Nem könnyű Molnár Pétert rábeszélni egy önálló tárlatra: mert, ..mintha,

..talán, ..mégis, ..mégse, ..nem igazán, ..lehetséges, .. esetleg,

..habár, ..nem valószínű, ..meggondolandó – a leggyakoribb válasz.

De mégis itt van ez a születésnap. És itt van,

megszületett ez a retrospektív bemutató is.

Leonardo, mikor elkészült a Mona Lisával, így szólt: „Szeresse, aki látja!”

Hát kérem, szeressék ezeket a képeket!

Molnár Péter munkái szerények, csendesek, meditatívak,

elmélyülten befelé fordulóak. Képbe zárt költemények.

Titkosírára emlékeztető mikroszkopikus méretű betűket,

ponthalmazokat, vissza-visszatérő jeleket, házakat, csigákat, holdakat,

s talán a leggyakrabban, a szinte már állandósult jelképévé vált formát,

a sienai főtér motívumát – amely szerelemszimbólunként is felfogható –

fedezhetjük fel festményein, grafikáin egyaránt.

Ezek a piciny, apró jelek, mint archaizáló faktúraképző elemek,

mint csendes fohászok hívogatnak bennünket.

Mintha azt mondogatnák: „Gyere ide, lépj közelebb,

csak úgy láthatsz meg engem igazán!”

Molnár Pétert valójában az olvashatatlan, a reprodukálhatatlan,

a befejezhetetlen és az abszurd érdekli.

Kifejezetten örül, ha rosszul, homályosan fotózzák le a grafikáját,

mert így titokzatosabb marad a kép. Láthatatlan, mint egy titkos kert,

amibe igazán ő maga sem mer belépni, mert ha megtenné,

megtörne a varázslat.

Rejtőzködés, eltűnés – csendes elmélyültség jellemzi életét és művészetét egyaránt.

83

Új Forrás 2018/7 – Szolláth Katalin: Molnár Péter 75

Aki ismeri Pétert, az tudja, ő nem hétköznapi ember, ő másképp észleli a világot.

A lelke olyan tiszta, mint egy gyermeké, akinek még mindig fülébe cseng Jutka

nővére hangja: „Szép ez a rajz, Petikém!”

Most is úgy rajzol, mint akkor, mert lelkében gyermek maradt, akinek a zsebében üveggolyók vannak, aki nézi, hogy nő a fű – sőt, le is rajzolja – , akinek a kedvenc könyve a *Micimackó*, aki óvatosan lépdel,

nehogy eltaposson egy hangyát, aki bocsánatot kér a lepkétől, ha éppen nekirepül.

Molnár Péter képei lassan érlelődnek, formálódnak.

Gyakran évek, évtizedek alatt születnek meg.

Visszakaparja, átfesti, újra kezdi, átalakítja műveit.

Minden kis vonal megfontoltan kerül a végső helyére. Sorra sort, betűről betűt,

nap nap után, óráról órára, újra meg újra, amíg csak fény van.

Megszállottan, már-már abszurd módon ragaszkodik a végső,

általa megálmodott tökéletes harmóniához,

ami művészetének lényegét jelenti.

Köveket, kavicsokat rajzol: épít, mint ahogy a gyermekek legóból várat konstruálnak.

Ez az építkező szellemiség nem véletlen, hiszen azt látta egész életében

örök példaképeitől, építész-mérnök édesapjától és Jóska testvérétől.

Szinte eszköztelenül dolgozik. Munkasztalán 4-5 ceruza, egy-két ecset és egyetlen rajz, ami éppen elindult útjára.

Kedves barátja, Mészáros Zsolt, ugyanazt a rajzot látván fél év múlva, meglepődve mondta szomszédjának:

„Te Imre, ez a rajz most kevesebb, mint amit 6 hónappal ezelőtt láttam.”

Molnár Péternél másképp halad az idő.

Nem a kész mű, nem a befejezettség, hanem a hozzá vezető út az, ami igazán érdekes.

Alkotói módszere rokon a Zen buddhista szerzetesekével,

akik a homokból készített mandalákat a szertartás végén elfűjják.

Péter olyan „dobozokat” rajzol, amelyben – mint *A kis hercegben* – legbelül ott van a bárány, de csak kevesen láthatják,

mert „ami igazán fontos, az a szemnek láthatatlan”. Minden a szívében van.
Molnár Péter lételeme az alkotás.

Lefényképez a szemével mindent, a tavaszi napsütést,
az ősze boruló fák levelein megcsillanó vízcseppeket, piaci asztalok
84 kopott léceit, a rozsdás, fületlen bögre ürességét.

Mindent elraktároz, megőriz, és abból lesz majd egy vonal, egy szín.
Törtfehér papír, halvány, rejtőzködő formák, betűk, kavicsok,
utak, rések, házak, főterek, kövek, ösvények,
búvópatakok, partok végeláthatatlan labirintusai.

A lét pillanatnyiságán tűnődve bolyong közöttünk Molnár Péter
immár 75 éve.

„És ragyog a boldogságtól!” 16 évesen már érezte, tudta,
hogy ő festő lesz. Ma is az!

Hogyan írhatnánk le Molnár Péter képi valóságát?

Lírikus absztrakció, minimál-art, melankolikus betű-kép mantra, olvashatatlan
hieroglifák, filozofikus szövegtöredékek, írott táj-csendéletek,
ritmikus faktúraszóttas, jellabirintus.

Ki mit lát bennük. Tessék nézelődni!

Örvénylő, repülő madarak? Bezárt házukból kiszabaduló, útjukat keresgélő
mitikus őslények? Víz után sóvárgó szfinxek?
Egy sosem volt, sosem lesz vágyálomvilág?

Molnár Péter megígérte, hogy nem hal meg.

S reméljük, hogy ez így is lesz, hiszen még sok,
meg nem rajzolt kép van a fejében. S mint tudjuk, igen lassan dolgozik.
De ha mégis úgy dönt, hogy leteszi az ecsetet – úgy 100 év múlva –,
nem hal meg, hanem fogja magát, és egy kissé tétova mozdulattal
belesétál a művébe, amit éppen fest.

Ott lesz, és ott van minden egyes ecsetvonásban!

Isten éltesse a születésnapodon, kedves Péter!

Wehner Tibor az *Új Forrás* jeles szerzői és szerkesztői személyiségei közé tartozott, s mint szerző tartozik ma is. A félszázadot megérő folyóirat szellemi arculatának maradandó hatású alakítói között tarthatjuk számon.

Szakmai és személyes le-

gendaköre volt, van. (*Tapló* – alcíme szerint „kíméletlen művészeti napló”

– könyvei [az 1996-tól 2016-ig terjedő időkről két óriás kötet: 2013., ill.

2018] összesen 1555 oldalon megerősítik ezt az

állítást.) Ez a legenda voltaképpen színtiszta valóság, s ekként nyomós jele az egyéniségnek. És – tegyük hozzá – munkássága, teljesítménye értékének is. A tehetség, a felkészültség, valamint a munka-megszállottság eredményének és igazolásának.

Csak hárman vannak mindössze a több száz szerző közül – az időfaktort hozva most ide –, akik már úgyszólván alapítóként ott voltak az indulásnál, és a mostanában (2017-2018-ban) futó lapszámokban is szerepelnek: Faludi Ádám, Tóth László és Wehner Tibor. Faludi 1969-től, az utóbbi kettő 1972-től. Tehát 49, illetve 46 éve! Ez már mégiscsak „történelmi” idő. Az *Új Forrás* repertóriumai (a harmadik kötet 2008-cal bezárólag, tehát az utolsó tíz év hiányzik: ezt már az érdeklődő kutatónak kell összeállítania) több mint 200 (kettőszáz) tételt regisztrálnak Wehnerrel kapcsolatban. Elképesztő nagy szám. S ez a jelenlét majdhogynem állandó. Legalábbis folyamatos. Ennek a számolgatásnak az a végeredménye, hogy a szereplések, a megjelenések számát tekintve W. messze az első az ÚFo-szerzők teljes mezőnyében.

A szombathelyi főiskoláról érkezett a tatai Kuny Domokos Múzeumba, s hamarosan jelentkezett az *Új Forrás*nál. (Kényszerűen magával hozta egyébként a még a főiskolán kiérdemelt „megfigyelt” státuszt – majd Tatán is kapott megfigyelőt –, de ennek fittyet hányva ő volt az egyik legeggyenesebben, legkeményebben fogalmazó szerző az *Új Forrás* háza táján: mintha a karaktere természetén túl ezzel is jelezni kívánta volna, hogy azért sem fél. (Pedig ijesztgették eleget. Persze ő is másokat.) Már korán kiderültek róla a jellegzetes „wehnerizmusok”. Mint például: elsőrangú felkészültség, pontosság, a dolgok halálosan komolyan vétele, makacs ragaszkodás szakmai ideáihoz, elképzeléseihez, világosság, szellemesség, stílusérzék, szűrős színesség, szívósság – és kíméletlenség. Így – s még mi mindennel együtt – lett ő a „W. T.” (Később a dedikációiban és aláírásaiban már csak W.)

1972-ben (24 évesen) jelent meg az első cikke az *Új Forrás*ban: *Jel 1971-72* címmel, azaz a Komárom megyei képzőművészeti alkotócsoport

Monostori Imre 85

W. T. ÉS AZ ÚFO

(Kíméletes válogatás)

(Brém, Kerti, Kóthay, Krajcsirovits, Végyvári I.) munkásságáról szóló híradás. (2. sz.) S továbbra is megyei képzőművészek: a tatai Dobroszláv Lajos festőművész (1973/1.); az esztergomi születésű szobrászművész, Vörös Béla (1975/3.); majd szép esszé a tatai Kerti Károly gyűjteményes kiállításáról (1976/1.); s beszámoló a tatai születésű Zilahy György festőművész itthoni emlékkiállításáról. (1976/3. (Zilahyról 1985-ben könyvet jelentetett meg.) Vitatkozik is – természetesen – közben: például a megye képzőművészeti életéről (1973/2), illetve röpiratot ír a vizuális nevelésről (1977/1.) A csoportos tárlatok közül figyelemmel kíséri többek között a Komárom megyei képzőművészek tárlatait (1977. első félév: 1977/2.); a Vaszary János-tanítványok kiállítását. (1978/2.) Válságot konstatalván „feljegyzést” készít Komárom megye képzőművészetéről a tavaszi tárlat apropóján (1979/4.), melynek végén rezignáltan jegyzi meg: „De mit tegyünk, ha örömünk egyáltalán nincs, és vigaszunk is csekély?” Nem sokkal később a képzőművész szövetség (melynek egy időben regionális titkára, később az írószövetség megyei szervezetének titkára is volt) észak-dunántúli tárlatáról keveredik vitába. (1980/5.)

Az első igazán harapós kritikája és elutasítása az *Új Forrás*ban egy közteri műalkotásnak szólt: a Tata egyik exponált terén fölállított *Szővőnő* című Kallós Viktor által alkotott szobornak. (*Egy rossz szobor körüljárása (és körüljárhatóságának nehézségei)*. (1978/1.) Ez a visszhangos köztériszobor-elemzés a *kíméletlen* véleményfogalmazások *Új Forrás*beli nyitánya. Minden rokonszenve és elismerése viszont Melocco Miklóse, a tatabányai Ady-szoborért. (1979/1.) Magabiztos és szakmailag jól alátámasztott ítéletek ezek: W. T. már korán megtalálta a reá mindmáig jellemző kritikai, de éppígy az elismerő-dicsérő hangot és hangulatot – s éppen ezzel a képességével (és írni tudásával) adott új szint sőt új szemléleti jegyeket az *Új Forrás* művészeti arculatához. (Segítette ebbéli tevékenységét, hogy a hetvenes évek végétől a folyóirat már hatszor jelent meg évente, s hogy Payer István főszerkesztő bizalmát és védelmét élvezte.)

Wehner *Új Forrás*beli első évtizedének talán legnépszerűbb (mindezenre a legmeghittebb) rövidcikk-sorozata (Varga Edit szép fotóival) a Komárom megye félig-meddig elfelejtett vagy (és) elhanyagolt műemlékeinek, illetve ezek egyes részleteinek az emlékezetben tartását és (újra)bemutatását szolgáló nagy ívű programja. (Ebben a hosszú, több évre elnyúló sorozatban jelenik meg mindahány alkalommal a W. T. névvédjegye.) Csak föl soroljuk ezeket a tömören, lényegre törően bemutatott nevezetes helyeket, műemlékeket. Tehát: Majk (1974/1.); a tatai Kálvária kápolna (1974/2.); a Nepomucenus malom homlokzata (1974/3.); fotósorozat a tatai malmokról (1974/3.); a neszélyi református templom (1976/1.); Vértesszentkereszt (1976/2.); Várgesztes vára (1976/3.); a tatai műrom (1977/1.); a bajnai

kastély (1977/3.); a Vaszary-villa Tatán (1978/2.); az esztergomi régi megyeháza (1978/3.); Vitézy vára (1979/2.); a Fellner-féle tatai vágóhíd (1980/1.); Schwaiger Antal tatai szobrai (1980/2.); a tatai Kiskastély (1980/3.); a száki templom (1980/4.); a rédei kastély (1980/5).

Összefoglaló munkája a *Tatai szobrok, emlékművek, emléktáblák* 87 1980-ban jelent meg önálló kötetben. S egy meglepetés: első szép-irodalmi kötete, *A japán tűzoltók* című prózakötet úgyszintén 1980-ban. (Kritikát erről a kötetéről az 1981/1-es számunkban hoztunk Makai Tóth Máriától.)

Figyelmet keltett a megyében (s nyilván azon túl is) Wehner *Új Forrás*-beli interjúja (Kádár Péter, a megyei lap munkatársa volt a kérdező): *A két Wehner* címmel. (1982/3.) Az itteni portréfénykép W.-ről Michelangelo nagy szakállú Mózes-szobrára emlékeztet. (Csak éppen keresztbe vetett lábakkal ül, szemüveget visel és – alighanem – cigarettázik.) Éppen egy munkaügyi perének folyamata közepette éri el a riportert. A beszélgetés mindkét oldalról provokatív. W. sértett és elégedetlen. Elsősorban írónak tartja magát (ellenben az *Új Forrás* – azaz, mint mondja, Sárándi József, a szépirodalmi szerkesztő – nem közli.) W. kimért, távolságtartó, magányos. A művészettörténet szakot végzi Budapesten nappali tagozaton. Az irodalmi élet meg nem értését osztorozza. Végül finoman kitessékeli a riportert múzeumi szobájából. E szokatlan folyóiratbeli beszélgetést követően ugyanabban a lapszámban viszont *A proszcénium-páholy: félig. (Magyar színházi tanulmányok, befejező rész)* című próza következik Wehnertől. Ilyenformán, egymás mellett a két Wehner nem szokványos jelenség. Nem véletlenül kapta szárnyra az olvasói érdeklődés. (*A proszcénium-páholyt* később a tatabányai színház – Éless Béla – is bemutatta.) S az 1983/1-es és 2-es számban már jut hely (olykor-olykor máskor is) a meghatározhatatlan műfaji besorolású Wehner-prózáknak, „szövegeknek” is.

Új Forrás 2018/7 – Monostori Imre: W. T. és az ÚFO
(Kíméletlen válogatás)

Wehner második évtizede az *Új Forrás*-nál elméleti írással kezdődik: a groteszk elszaporodását és funkcióját elemzi (1983/5.), majd két bensőséges és szakszerű interjút készít az esztergomi Végvári I. János és a dömösi Novák Lajos festőművészekkel. (1983/6; 1984/2.)

Ezeket a jelenléteit (s egy-egy prózáját) követi egy újabb, provokatív-an figyelemfelkeltő, köszörült nyelvezetű hosszabb szaktanulmány a magyarországi Lenin-szobrokról. (1984/4.) Ez a W.-írás is *kíméletlenül* pontos és metszően éles. A hiteles köztéri Lenin-szobor – mondja – az utóbbi négy évtizedben – számos ok következtében – nem született meg Magyarországon. A hetvenes évek közepén két alkotás számíthatott volna áttörésre: Varga Imre mohácsi (egy óriási lobogó zászló díszítette lépcsőn zsebre tett kézzel lefelé jövő, sapkás Lenin) és Vígh Tamásnak a tatabányai, a járószinten nagykabátban

áldogáló Lenin-szobra. Az előbbi általános szakmai lelkesedés fogadta. Wehner azonban *közel megy* (előlről, hátulról és alulról is) a műalkotáshoz és megdöbbenő hibákat fedez föl. (Például hátulról: „Ha a lépcső felfelé nem vezet sehová, akkor viszont *honnan* ereszkedik lefelé?” Egyenesen groteszk továbbá, hogy (előlről) a Lenin-alak mozduló bal lába nem fér el a lépcső előtt: emiatt a lépcsőt fél körben be kellett vágni, helyet csinálni a láb sarkának. S mindezek a kritikus pontok és szobrászi problémák fényképekkel vannak bizonyítva, a részletek kinagyítva. (Nem jár sokkal jobban a tatabányai földön álló Lenin-szobor sem: itt a szoborkompozíció, valamint a melléje épített architektúra kapcsolatának megoldatlansága a kritikus szerző fő problémája.)

Az 1985/1-es számban indítja el Wehner újabb nagy igényű sorozatát, melyben hosszabb távon, folytatólagosan tervezi megírni Komárom megye élő képzőművészeti krónikáját. Nagy feladat, rengeteg utánajárással, töre déssel. Két évet teljesít, tizenkét közleményben. (1985/1–1986/6.) („Jutalmul” egy szellemes prózai szövege is megjelenik: *Ragacs*. 1985/3.)

Közben egy újabb nagy (alapos és kritikus), jól illusztrált tanulmány: *„Hirdessük, itt nem boldogul más...”*: Az alkotó ember ábrázolása a felszabadulás utáni köztéri szobrászatunkban. (1986/4.) Pontos szakszerűség jellemzi ezt az írását is. És – ami külön jótétemény efféle írások esetében –: ennek a munkájának is érthető, sőt élvezhető minden sora. Majd három beszélgetés következik: az utolsó interjú Kerti Károly tatai grafikusművésszel (1987/2.), továbbá „borongós impresziók” Nausch Géza ötvös- és kovácsművész tatabányai műhelyében. (1987/4.) (Ugyanebben a számunkban illusztrált kritikát hozunk [Nagy Lajos újságíró kollégánk tollából] Wehner új könyvéről, akkori talán legkiérleltebb szakmai fő témája, a köztéri szobraink világáról.) A harmadik szóban forgó interjú a tatabányai Varkoly László festőművésszel készült. (1987/5.) Elemző tanulmányban tárta fel továbbá az akkor még csodabogárnak számító, szintén tatabányai, szoborgépeket készítő Lois Viktor „különös szobrászata” világát (1987/6).

Már szerkesztőtársként működünk együtt ebben az időben: hivatalosan is ő a művészeti szerkesztő. Ezt csak a rend kedvéért jegyzem meg, mivel Wehner addig is függetlenül, szabadon és önjáró módon tervezett és hozta-küldte a csaknem mindig hibátlan kéziratait, igényes fotóit, illusztrációit, műmellékleteit. S ettől kezdve szakmai kollégáinak is elsősorban rá kellett figyelniök. (Jóváhagyása vagy tudomása nélkül nemigen kerülhetett művészeti cikk, tanulmány, se kép a lapba.) Itteni szerepe tehát meghatározó volt: a szokatlanul erős képző-, ipar- és építőművészeti (ld még a W. által becsült kollégáinak szerepét is), valamint filmművészeti (ld Pörös Géza mint szintén önjáró munkatárs teljesítményét) sodrásával a szóban forgó időkben az irodalmi folyóiratok körében az *Új Forrás* bizonyára az élmezőnyben volt.

(Wehner sem maradt ki természetesen a szerkesztőségi nívójutalmazottak köréből: 1987-ben őt is díjaztuk.)

1988-ban újabb megyei – ezúttal építézetkritikai – sorozatot indít: *Épületek a múltnak?* főcímmel (és kérdőjellel). Az első téma a frissen átadott tatabányai A Közművelődés Háza épülettömbje volt. Részletes és gondos kritikai elemzés után a szarkasztikus befejező mondatok ezek: „A panelváros Tatabánya megépítette panelkultúrházát. A városszerkezetben, a városképben A Közművelődés Háza – sajnos – nem vált idegen testté.” (1988/1.) Szépen kiemeli viszont az almásneszmélyi baptista kápolna építészeti értékeit (2. sz.), majd egy tatai lakóház építészeti anomáliáiról értekezik. (3. sz.) Figyelmünkbe ajánlja a Makovecz Imre tervezte, az M1-es autópálya melletti (egykori) Laczházy vendéglőt (4. sz.), majd az esztergomi MSZMP-székházról állapítja meg, hogy az bizony „jellegtelen, fantáziátlan épület”. (5. sz.) Az oroszlányi Széchenyi utcai sorház körül látszólag minden rendben van, éppen csak a tervezői, építészeti fantázia hiányzik. (6. sz.) Az 1989-es évfolyamunkban Tóth László szerkesztőtársunkkal közösen W. új sorozatot kezd: szépíró képzőművészeket és a képzőművészet valamely ágával is próbálkozó vagy azt művelő költőket, írókat mutatnak be. (A sorozat a következő évfolyamban is végigfut.)

A kilencvenes évek eleje hozza meg a szépíró, azaz a *másik Wehner* viszonylag rendszeres szereplését az *Új Forrás*ban. S hosszú évekig tart ez a különleges prózaszereplés. Rendhagyó is, mivel most sem tudnám besorolni semmilyen skatulya négyzetébe. Legfőleg azt mondhatom róla: próza W. T. módra: ötletdús, szellemes, kihívó, szabálytalan, „abszurd”. Élvezetes olvasmány szinte mindegyik. Megmarad persze az „egyik” W. is: elméleti-ideológiai és gyakorlati tájékoztatót ad például az 1945 utáni „hazugság emlékművei”-ről. (1990/4.) Ám politikai paródiaíróként is jeleskedik: *Kétszázhusz volt, sejtelmes vörös fény. (Magyar iparművészeti tanulmányok.* 1990/5. Ld még : *Kis magyar dizájn. Irodatechnika, nyilvántartás.* 1991/10.)

Négy év után újra az építészetileg rossz hírű tatabányai A Közművelődés Háza került Wehner tollának hegyére: indulatos és szerteágazó, ám eredménytelen levelezésbe kezd a közvetlenül a ház elé rondított és évekig ott csúfodó üzleti bodega eltüntetése érdekében. Az eset fölháborító volt, a nyilvánosságra hozott dokumentumok szokatlanul kínosak. Oly annyira, hogy ez a W.-riport-dokumentum valódi sajtó sztori lett. (És persze növelte az ÚFo rangját és hitelességét.)

Az „Új Forrás Könyvek” sorozatban két prózakönyvét jelentettük meg: *A babaszemfestő pillantása* 1991-ben, a *Szigorúan tilos a tűre líz* 1996-ban látott napvilágot. A megye művészeti életéről más kiadóknál önálló gyűjteményekben

is értekezett. (*A hetvenes-nyolcvanas évek. Vonások a Komárom-Esztergom megyei művészek arcképeihez.* [1991], Kollár György [1993], *Tata-veduta* [1994]).

Helyszíni, illusztrált tudósításban számol be (mint szakmailag is érdekelt) a sevillei világkiállítás Makovecz Imre tervezte magyar pavilonja vonzó tulajdonságairól (1992/4.), majd itthoni konferenciaelőadás következik: *Tatabánya és művészete. Negyvenöt év tendenciái* címmel. (1993/1.) Egy-egy szépirodalmi írása is felbukkan (1991/4., 1992/6.) Terjedelmes összeállításban összegezi Gadányi Jenő, a jeles modern magyar festőművész teoretikus munkásságát, és szól megyei kapcsolatairól. (1993/3.) Ugyancsak egy megyei – bár egészen más – vonatkozás: szatirikus élű kritika (ezúttal már az összmunkásságáért Munkácsy Mihály díjjal kitüntetett szerzőnktől) egy Komárom megyét bemutató fotóalbumról, melynek szerzői valójában „rút, durva, agresszív erők által mozgatott valóságot hazudnak széppé, valószínűtlenül színessé, kiegyensúlyozottá”. (*Komárom-Esztergom megyében sohasem esik az eső.* 1993/4) És újra Tatabánya: a szinte elfogyhatatlan rendezetlenség, ötlettelenség, rossz döntések sorozata művészeti, építészeti ügyekben: az Ady-szobor hányatott sorsa, A Közművelődés Háza otromba falfestményei, a csúnyán elrontott Turulszobor-rekonstrukció, a bányai emlékműterv önkényes kiválasztása, a jó hírű Kernstok Terem megszüntetése. (1993/6.) Meleg hangon szól viszont Dorog új főtéri emlékművéről. („*Kardból kaszát*”. 1994/1.)

Különlegesen tematikus lapszámunk az 1994/5-ös: „Mű-vész” címmel, Wehner (az összeállítás fő dajkálója) itt *Az avantgarde művészet hivatalossá válása* című konferencia-tanulmányával szerepel. Majd interjút készít az esztergomi Mújdricza-fivérekkel az építészet egyes kérdéseiről és saját munkáikról. (1994/8.) Ugyancsak szakmai interjú a Nagy Gábor Mihály szobrászművésszel, majd Szemethy Imre grafikusművésszel, Sárkány Győző grafikusművésszel készített beszélgetés. Külön érdekesség a Barabás Márton-interjú tatabányai pannójáról (1995/1., 1995/10., 1996/1. 1997/8.) Sorolhatnánk még a cikkeket, írásokat: Wehner különleges munkabírási (és minőségi) szerző-szerkesztő. Majd egyszer csak újra egy csalafinta próza (*Truvály*, 1995/5.), s utána is egy-egy. (1996/1.) Prózaversek is jönnek, s ugyanitt Kovács Lajos szerkesztőtársunk finom, okos elemzése olvasható W. prózaszövegeiről az addig megjelent három szépirodalmi kötete alapján. (1998/1. (Figyelünk tehát a *másik* Wehnerre is.)

A *Tapló: Kíméletlen művészeti napló* az *Új Forrás* 1997/1-es számában vette kezdetét, és folytatódott egész éven át. Ezzel párhuzamosan megmaradt „megyei” szerzőnek. (*Országos emlékmű felmérés. Komárom-Esztergom megyei metszet.* 1997/5.) Egyik nagy szívügyének, a tatabányai Ady-szobornak újratavasztása mellett beszédében élesen szól az egykori keservekről (1997/8.), s kacagtató gúnyiratban elmélkedik az itteni múzeum előcsarnokában egy

szekrény tetején elhelyezett cukorból készült Turulmadárról (1998/4.) Másfelől: a számos nem helyi képzőművésztől írt bemutatása, közelebb hozása tagadhatatlanul tágítja az olvasói horizontot, s talán a hangsúlyokat is módosítja: a megyei, helyi aktualitások megyén kívüli, „országos” kitekintés elé (mögé) kerülnek. De ugyanígy figyel a kitűnő esztergomi művészettörténészt, Dévényi Ivánt idéző emlékkönyvre is. (2000/2.) Miközben verset közöl (2000/5.), illetve esszé a városi terek vizualitásáról. (2000/10.) Közben kisprózákat. (1999/4.)

91

Az új évezredben, a 2001-es évfolyamban impozáns beszélgetéssorozat következik festőművészekkel (képzőművészekkel) *művészetünk állapotáról*: Deim Pállal, Kecskeméti Kálmánnal, Gerber Pállal, Paizs Lászlóval, Radák Eszterrel, Gaál Józseffel, Bodóczy Istvánnal, Pázmándi Antal keramikusművésszel, Varkoly Lászlóval, Barabás Mártonnal. (1–10. sz.) Ez a tíz részből álló átfogó és rendkívül érdekes sorozat az egyik legfontosabb Wehner-teljesítmény az *Új Forrás*ban: valóban tükröt tart... Majd „szocreál” és „posztoszocreál szövegek” jelennek meg tőle (2003/3.), aztán néhány kortárs festőnk tájértelmezésének értelmezési kísérletei (2003/7), ezt követi egy elméleti írás a művészcsoporthoz, művészeti iskolák értelméről (2003/10.) Aztán... újabb keletű dohogások/dühöngések köztéri szobrászatunk bornírt dolgairól. (2004/9. Például: „a Gellért téren, ahol fejem felett az oly könnyedén szabadság-szoborrá átalakított, egyébként brutálisan átfaragott szovjet hősi emlékmű főalakja lengeti az ominózus pálmaágat, a hegyoldalból egy milleniumi lósegg köszönt rám – Kő Pál hihetetlenül rosszul környezetbe illesztett *Szent István*-szobrának ló-hátulja [...]”). És még mindig a köztéri szobrok: W. összeállította a „magyar szobor-toplistát” (azaz mely személyekről készült a legtöbb szobor ország-szerte) – megfelelő kommentárokkal. (2005/2.) Továbbra is szemlézi, értékeli a megyebeli és az azon kívüli kiállításokat (2005/10), művészettörténeti érdekességű könyveket mutat be (a 2006/1-es számunkban két írásában is), elének tárja *Tatabánya szobor-tükrét*: hogyan váltotta le (ha ugyan ez olyan egyszerű) a múlt köztéri alkotásait a közelmúlt s a jelen, s jól váltotta-e le? (2006/2.) Majd ismét szemnyitogató képzőművész-bemutatók: *Három szobrász: Kocsis Miklós, Diénes Attila, Toldi Miklós*. (2006/9.); *Három festő* (Bánsághy Tibor, Oroszy Csaba, Wagner János). (2006/10.) Szemhatár tágítónak tekinthető *A jelenkori gödöllői textil* című tanulmány is. (2008/3.) Itthoni témák: *Szunyogh László szobrászművész új kisplasztikáiról* (2007/2.), Lévai Ádám grafikusművész budapesti kiállításáról (2007/5.), Kammerlohr-Kováts László alkotásairól. (2007/6.) S tovább egy régi úton: a hatvanéves város konferencia-előadása: *Félbemaradt építészeti és szobrászati térfoglalás*

Új Forrás 2018/7 – Monostori Imre: W. T. és az ÚFO
(Kiemelt kiadvány)

Tatabányán az ún. ötvenes években. (2007/9.) Aztán: *Ceruza, fény: Varga Ben-
csik József és Sipos Marica kiállítása Tatabányán.* (2008/5.) Ám Komárom, Esz-
tergom, Tata, Dorog és Keszthely sem marad ki a képzőművészeti szemlékből.

Vagyis: Wehner sok helyütt ott van továbbra is, ahol érdemleges kép-
92 zőművészeti vagy ezzel rokon események történnek.

Vérbelien wehneri, terjedelmes dolgozat a magyarországi köz-
terekről *eltűnt* (ellopott, lerombolt, felrobbantott, ledöntött, kicserélt, eltá-
volított, stb.) szobrok története. (2008/10.) Alighanem a szóban forgó
évtized egy másik csúcsa ez a munkája az *Új Forrás*ban. Szépen igazodnak
egymáshoz a 2009/3. számunkban közölt lírainak is mondható, tatai ihletésű
szépirodalmi szövegek, valamint az esztergomi Kaposi Endre festőművész
visszapillantó kiállításáról írott esszéje. Ugyancsak reprezentatívak a három
tatabányai fotográfus (Szamódy Zsolt, Tarjáni Antal és Tatai Tibor) kiállítá-
sáról írt reflexiói. (2009/9.) 2010-ből két publikációt jegyezhetünk fel Weh-
nertől: beszélgetéseket Kárpáti Tamás festőművésszel és Végh Attila költővel.
(2 sz.), valamint az újra fölfedezett, Bajon élő Muzsnay Ákos festőművésszel
(8. sz.) Ugyanakkor kritikai írást közlünk Szokolczay Lajostól a *Modern ma-
gyar szobrászat 1945-2010* című kötetéről. (2010/8.)

A folyóirat történetében ez az időszak a régi szerkesztőség viszonylag békés
felbomlása, és az új szerkesztők megjelenései, belépései. Wehner ettől kezdve
már nem szerkesztő, de változatlanul támogatja a lapot.

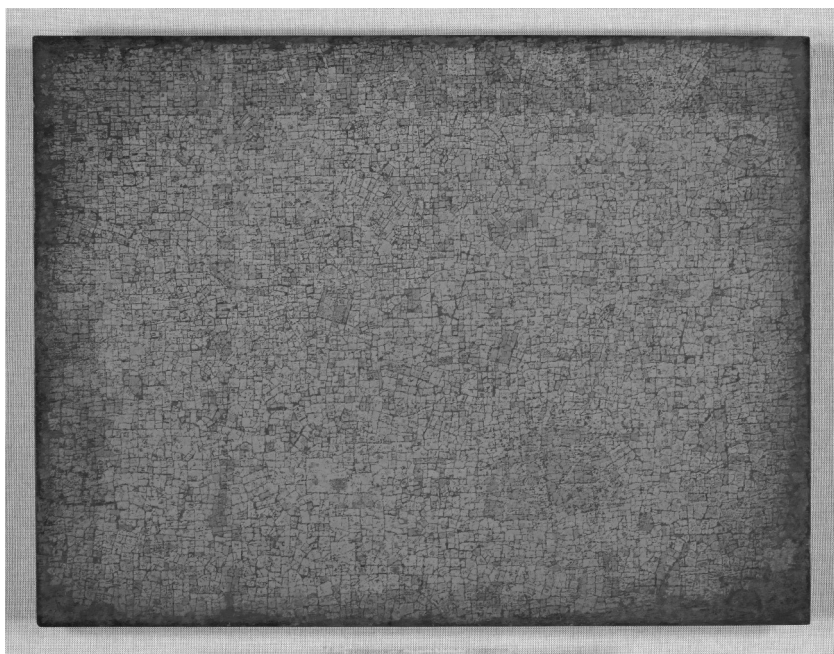
Az *Elveszett terek* című építészetkritikai esszéjében az esztergomi Szé-
chenyi tér szakszerűtlen rekonstrukcióval tönkretett állapotát mutatja be a
már jól ismert csípősen kritikus W.-hangfekvésben (2011/3.); az *Árpád-szab-
vány* pedig a Tatabánya alig létező főterére telepített Árpád vezér komikumba
fulladó egész alakos bronz szobrát, illetve az alkotó és a megrendelő hiába-
való ellengyőzködési folyamatát hozza elénk. (2012/4.) Majd két esztergomi
művész, apa és fia: Balla András fotóművész és Balla Gergely grafikusművész
dorogi kiállítását szemlézi. (2012/9.) Visszatér (újra és újra) a tatabányai
köztéri szobrok történetéhez, leltároz, új, illetve eltűnt alkotásokat keres,
szakszerű és megbízható szoborkatalógust sürget. (*A Turul alatt.* 2013/7.)
Kárpáti Tamás festőművészről ír, majd a kisbéri származású Hérics Nándor
képzőművésszel beszélget. (2017/4. ill. 2018/4.)

Már nem meglepő jelenség a jelzett periódusban a szépíró Wehner elő-
térbe kerülése az *Új Forrás*ban (is). Jelentős esemény a *halálversek – halál-
rajzok* című (Kovács Péter grafikusművésszel közös) kötete [2013] az „Új
Forrás Könyvek” sorozatban [bemutató A Vértes Agorájában: 2014. ápr. 15.]
– Később vettem a bátorságot és megpróbáltam megfogalmazni róla egyet s
mást [*Hitel*, 2016/2. Nem éppen eredeti, ám – szerintem – találó summáza-
tom: „W. ördögien jól ír”.]. Kisebb-nagyobb megszakítással sorozatban

jönnek a W-versek és -rövidprózák. (2013/2., 2016/2., 2017/2., 2017/4., 2018/4.) Ezek valóban rövidek, szellemesek, meghökkentőek, gazdag nyelvi és gondolati leleményekkel.

2018 nyarán tehát ekként állunk W.-*Új Forrás*-ügyekben: eddig és ide jutottunk 1972 tavasza óta. Wehner (néhány szintén kitűnő it- 93
teni, megyei és az általa toborzott nem megyei kollégája maga mellett tudásával és szakmai teljesítményeivel kiegészítve) erőteljes dokumentáló alkatával és hozzáértő, elemző igényességével, valamint szakmai szigorával sokat tett a kortárs Komárom (-Esztergom) megyei művészeti helytörténet és helyismeret alapjainak megteremtéséért. Mégpedig oly módon, hogy gazdag és színes „országos” keretekben tudta elhelyezni a megyeit, a helyit. Nem utolsó sorban az értékek és az értéktelenségek, sőt szakmai ostobaságok (ez utóbbiakat nem egyszer könnyörtelen, ld. „*kíméletlen*”) napvilágra hozásával, kontrasztos bemutatásával. Mint sajátos tehetségű, karakterű és hangú szépírót pedig az *Új Forrás* szerzői körében az egyedi értékeket teremtetők között kell elhelyeznünk.

Új Forrás 2018/7 – Monostori Imre:
W. I. és az ÚFO – (Kíméletlen válogatás)

A TARHONYAKONCERT (gasztrodráma)

A koncerthallgatóság csendes izgatottsággal a helyén ül, a teremfelügyelők a bejárat ajtókat már becsukták. A csupasz, üres színpadra nyíló művészbemjáró ajtaja is zárva van még. Telt ház, a fények ragyognak, a díszpáholyban a rádióközvetítést vezető riporter most fejezi be halk, visszafogott hangon leadott mondókáját. Nyílik a művészbemjáró-ajtó, s kisvártatva óvatosan araszolva két, vállán átvetett gurnival élére állított zongorát cipelő megtermett férfi tűnik fel. A színpad közepéig lépegetnek. Ezután sietve három társuk viharzik be, hónuk alatt egy-egy zongoralábbal, amelyeket lefektetnek a színpad szélére, majd a levegőben tartott zongorához lépnek. A legkényesebb munkafázis most következik: a zongora vízszintes helyzetbe eresztése, illetve emelése, de ezt a veszélyes mutatványt is, egy-egy visszafojtott nyögést hallatva gyakorlottan megoldják. A közben tétlenné vált két gurnis alak gyors mozdulatokkal becsavarja a helyükre a lábakat, és az egyiknek még arra is marad ideje, hogy kiszalad, és a pedálzattal tér vissza, s azt is a helyére illeszti. Miután a zongorát óvatosan leállítják a színpadra, felemelik a hangszekrény tetejét, kitámasztják, ellenőriznek minden részletet, majd – mint egy ravatalt – körülállják, és mozdulatlanul, átszellemülten szemlélik néhány megrendüléssel áthatott, kitágított pillanatig. Amikor kimennek, szembetalálkoznak a fehér botjával a padlózatot kopogtató, világtalan zongorahangolóval, aki a másik kezében egy háromlábú zongoraszékkal érkezik: az ajtóban kis kavarodást követően végül akinek távoznia kell, az távozik, és akinek meg kell érkeznie, az megérkezik. A zongorahangoló a hangszerhez botorkál, botját letámasztja, elhelyezi a széket a zongoránál, leül és felemeli a billentyűzet fedelét, amely alatt üresség tátong. Gyakorlott, rutinszerű pantomim-mozdulatokkal leült néhány nem létező „billentyűt”, majd feláll és a belső zsebéből előhalászott hangolókulcsával a zongora testébe hajolva meghúzza egy-két húrt. Ezt az akcióját többször – fejét ingatva – megismétli, de munkavégzése során egyetlen hang sem hallatszik, egyetlen húr sem csendül meg, tevékenységét csak súrlódások, elharapott ejnye-ejnyék és csettintések kísérik. A zongorahangoló a hosszú percekig elhúzódó pepecselést követően feláll, megkeresi botját, fejével alig észrevehetően biccent a közönség felé és elégedetten távozik. A várakozásteljessé fokozódó csendben,

egy-egy nézőtéri köhintés és krákogás közepette, hátán egy piszkos, vörös színű foltokkal és érvénytelenített FRAGILE-felirattal ékesített (az egyetlen élénkebb színhatás ez a koncert folyamán), nagy tömött zsákkal belép és a zongorához megy a csaknem teljességgel kikezdehetetlen eleganciájú, fekete frakkot viselő, nadrágját térdig feltúrva hordó, mezítlábas Sztár 95 (hímringyó). Letámasztja a zsákot a zongora egyik lábához, körbejárja a hangszer, vizsgálgatja, a színpad egy távolabbi pontjáról ellenőrzi (stíröli) vízszintes helyzetét, visszamegy, bele-belenéz. A billentyűzet helyét végigkutatja, s valahonnan a mélyből papírcetlit húz elő, széthajtogatja, elolvassa szövegét, amely a színpadnyílás fölött elhelyezett (az idegen nyelvű L'Opera-előadások során használatos) fényreklám-kivetítőn is megjelenik, és folyamatosan futó közleményként a „darab” lezárulásáig olvasható: A KLAVIATÚRÁT KÖZCÉLRA KIEMELTÜK ÉS ÁTHELYEZTÜK A FOLYÓPARTRA. MINDEN KÜLÖN ÉRTESÍTÉS HELYETT. ÁRVÍZVÉDELMI FŐHATÓSÁG. Megvonja a vállát, erőt gyűjt, nekiveselkedik, majd felemeli a zsákot, és a zongora testébe önti tartalmát.

A kiürülő zsákot is a hangszerbe gyömöszöli. Lezárja a hangszekrény fedelét, fontoskodva meghajol – provokációja gyér tapsot kelt –, kimegy, de kezében egy ÁRVÍZVÉDELEM-feliratú vödörrel hamarosan újra feltűnik. Újra felnyitja a hangszer fedelét, kitámasztja és beönti a vödörnyi vizet a hangszekrénybe. Menekülésszerű távozása után azonnal megjelennek a zongoraszállítók, és a bicipelés és az elhelyezés munkafolyamatainak fázisait fordított sorrendben végrehajtva kiviszik a hangszer. Az egyetlen eltérő mozzanat: nyomukban a zongora testéből kipergő, hangos, gépfegyverropogás-szerű koppanásokkal a színpadra hulló kemény tarhonyaszemek hosszú, a zongoraszéktől a művészbejáró- (művészkijáró-) ajtóig húzódó, célirányos, bár szabálytalan csíkja jelzi útjukat, ám egyetlen vízcsepp sem hagy nyomot. Az ajtó bezáródik, a színpadon csak a tarhonyacsík végpontjánál álló háromlábú zongoraszék marad, amelynek egyik lába, megtörve a döbbenetesnek szánt rendezői csöndet váratlanul kiesik, de a szék irracionális módon így is biztosan áll a helyén. A fényűjság szövegfolyamában azonban fennakadások jelentkeznek, a feliratból egy-egy betű kimarad, vagy felcserélődik (frappáns ironikus lehetőség: FŐHATÓSÁG – FŐTÁHÓSÁG). A nézőtér ajtajai kitárulnak, a fényeket üzemi szintre kapcsolja az ügyelő.

DUGASZ

(a zenekari árok feltöltése)

Csupasz színpad, nincs díszlet.

Ketten vannak, egy overallos férfi és egy overallos férfias nő.

Az egyik (rendezői) balról, a másik (rendezői) jobbról érkezik, vonszol be maga után egy vastag, a szippantókocsikról ismert, jellegzetes tömlőt. Gyakorlott mozdulatokkal lefektetik a színpadra, megrugdossák és a végét belógatják a zenekari árokba.

Lenéznek, elégedetlenkedve ingatják fejüket, aztán hátraszólnak.

– Mehet.

– Ez is mehet.

A tömlők megvonaglanak, majd élénk bugyborékolás után valamilyen gyanús vegyes összetételű folyadék ömlik a mélybe két dús sugárban. A (kiterjesztett) színpad felől édeskés illatfelhők lengedeznek a nézőtérrnek nevezett közeg felé.

A kettős visszavonul, majd egy színpadi óra múltán jelennek meg ismét. Tüzetesen ellenőrzik a tömlőt, lenéznek.

– Megtelt.

– Meg.

Hangosan hátraszólnak.

– Elég volt.

– Zárás.

Hátralépnek, kicsit várakoznak, majd elernyedése után megragadják a tömlőt és maguk után húzva kihátrálnak a színpadról. A színpad mögül hallani, amint élénk bazdmegelések kíséretében felcsévélik a tömlőt, és ezt követően hallani azt is, ahogy egy erős munkagéppel valaki gázt ad, és hangos berregést keltve lassan elindul és eltávolodik. A színpadon bűdös gázolajszag terjeng.

A színpadon kívüli történések feltehető lezárulása után a férfi és a férfias nő elegáns, fekete-fehér estélyi öltözetben tér vissza. Fel-alá sétálgatnak, majd a színpad széléhez lépnek és lenéznek.

– A francba, ez valahol ereszt.

– Vagy csak elfelejtették bedugaszolni.

– Az már egyre megy.

- Mindig a dugulás miatt basztatnak. Ez meg az ellenkezője.
 - A nemdugulás. Nincs rá jó kifejezés.
 - Spongyát rá. De ahogy nézem, még a függönyt is hiába eresztenénk le. Már csak az elhatárolás vagy az elhatárolódás miatt.
 - Nincs vége ennek sohasem. Dugulás, nemdugulás. De szerencsére 97 azért harmadik lehetőség nincs. Kereshetnénk a kifejezéseket.
 - És ez a helyzet végső soron elég szomorú. Megsirassam?
 - Hagyjuk. A váratlan érzelmkitörésekkel semmire se megyünk. Nem vagyunk rá hatással. Semmire se vagyunk hatással.
- A férfias nő zakója belső zsebéből viperát húz elő és társa felé nyújtja.
- Tessék, megüthetsz. Büntess meg az elérékenyülés meg a végső soron miatt.
- A férfi átveszi a viperát és eldobja.
- Menjünk inkább. Majd talán visszajövünk.
- Lenéznek az árokba, fejüket ingatják, tánclépésekben hagyják el a színpadot.
- (Ügyelő: rózsá-balzsamos levegőillatosító-pumpálás.)

PERFORMANCE (PUBLIC ART)

Egy forgalmas városi térre, egymástól mintegy harminc méterre kihe-
lyezett két vödör vizet.

(Tompán fénylő, hagyományos alumíniumvödrök, viszonylag új állapotban.)

Az egyik vödörre a következő feliratot helyezte el:

KÉREM, DUGJA BELE A KEZÉT

A másik vödörre a következő feliratot helyezte el:

KÉREM, NE DUGJA BELE A KEZÉT

Feltehető lenne, hogy ezután figyelte a reakciókat és a megfigyeléseket ösz-
szegezve (művészeti és egyéb) tanulságokat fogalmazott meg.

De nem.

Miután kihelyezte a vödröket, sarkon fordult és sorsára hagyta azokat.

(A következő, ugyancsak központi forrásból támogatott program során ak-
cióját kísértetiesen hasonló, ámde mégis új formában, üres vödrökkel és vál-
tozatlan koncepcióval ismételte meg.)

98 SZEMÉLYTELEN PERFORMANCE

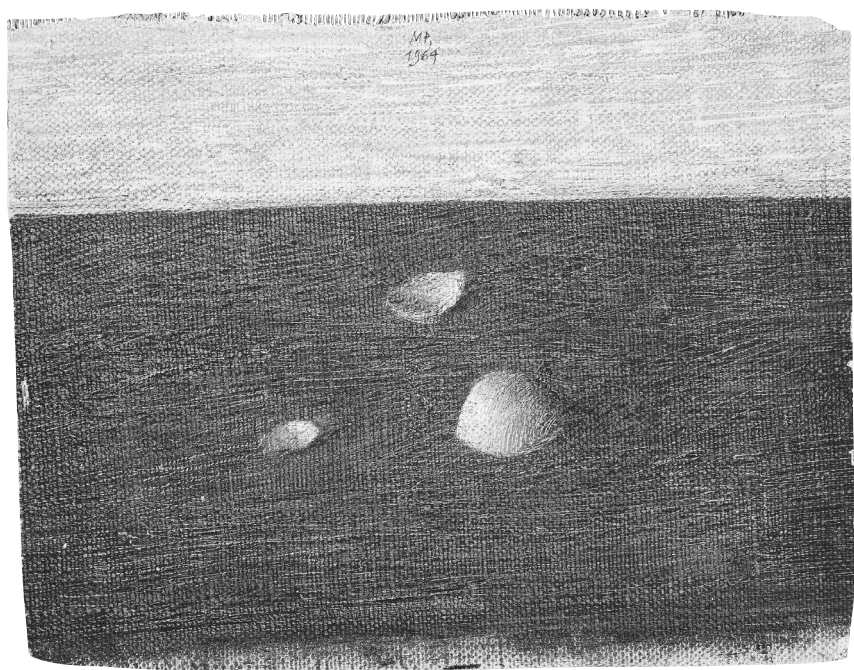
A kiállítóterem üres, a sarokban egy széken – a teremőr hűlt helye – egy hagyományos, vezetékes telefonkészülék hever.

Amikor valaki a közelébe lép, a telefonkészülék elkezd csörögni. Egészen addig csörög, amíg fel nem veszik a kagylót, vagy – menekülőre fogva – el nem hagyják a vonzaskörzetét.

Ha valaki, önzetlen segítőkézségét vagy a dolgok iránti nem lohadó érdeklődését tanúsítva felveszti a kagylót és füléhez illeszti, akkor egy monoton géphang-közleményt hall: a kiállított tárgyakhoz nyúlni szigorúan tilos, azonnal tegye le a telefont.

Aki felveszi a kagylót, és aki menekülőre fogja, azt is egy felvillanó neonfelirat fogadja a kijáratnál: KAMERÁVAL MEGFIGYELT TERÜLET.

A végtelenített, homályos, hangtalan felvételen egy üres, néptelen kiállítóterem rögzül, a sarokban egy szék áll, amelyen a kor embertelen művészeti áramlata jegyében, dilettáns próbálkozásként egy – minden feltételezett látogató által nagy ívben messze elkerült – véres, kancsal disznófő hever.

Folyóiratunk a
NEMZETI KULTURÁLIS ALAPPROGRAM és az EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTERIUMA
anyagi támogatásával jelenik meg.
Terjeszti a Budapesti, a Nemzeti és a Vidéki HIRKER RT.
és alternatív terjesztők

Szerkesztők

JÁSZ ATTILA – Csendes Toll (főszerkesztő, kiadóvezető)
PAPP MÁTÉ (költészet rovat: mahbija@gmail.com, Zene online rovat)
REICHERT GÁBOR (kritika rovat: reichertgabor87@gmail.com)
SZÉNÁSI ZOLTÁN (főszerkesztő-helyettes, felelős szerkesztő, próza rovat: szenazol@gmail.com)
SZŰCS BALÁZS PÉTER (Füstjelek online rovat)

Lapterv és műszaki szerkesztés
SELLYEI TAMÁS OTTÓ

Munkatársak

ACSAI ROLAND
BUCSI-KOVÁCS ANIKÓ
MURÁNYI SÁNDOR OLIVÉR
TURI MÁRTON
POGRÁNYI PÉTER

Tiszteletbeli munkatársak

BUJI FERENC
CSEKE ÁKOS
MONOSTORI IMRE
MUZSNAY ÁKOS
VASADI PÉTER

ÚJ FORRÁS

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALMI FOLYÓIRAT
ALAPÍTÓ A KOMÁROM-ESZTERGOM MEGYEI ÖNKORMÁNYZAT
JÓZSEF ATTILA MEGYEI KÖNYVTÁRA

Megjelenik évente tízszer
Alapítva ezerkilencszázhatvankilencben
Alapító főszerkesztő: PAYER ISTVÁN

Szerkesztőség: 2836 Baj-Szőlőhegy 2722/4
E-mail: jasz.attila@ujforras.hu. Interneten olvasható: www.ujforras.hu
Előfizethető az Új Forrás szerkesztőségi címén. Előfizetési díj egy évre 5000 Ft.
ISSN 0133-5332
Kiadja a József Attila Megyei Könyvtár. A kiadásért felel: Új Forrás Kiadó Nonprofit Kft.
Készült a BD Sollers Kft. nyomdájában Tatán.